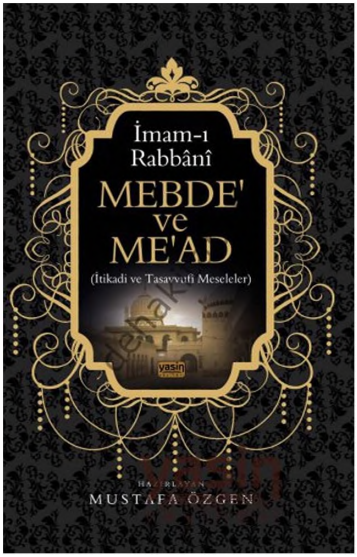
İmam-ı
Rabbânî
MEBDE'
ve
ME'AD
(İtikadi ve Tasavvufi Meseleler)
yasin
HAZIRLAYAN:
MUSTAFA ÖZGEN

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR ---------- x
SUNUŞ ---------- xı
İKİNCİ BASKIYI TAKDİM ---------- xıv
İMÂM-I RABBÂNÎ'NİN HAYÂTINA KISA BİR BAKIŞ ---------- 17
Doğum, İsim, Lakab ve Nesebi ---------- 17
İlim Tahsîli ve Dînî Hizmetleri ---------- 19
Siyâsî Çevre ve Dînî Durum ---------- 23
Eserleri ---------- 28
MEBDE' VE ME'ÂD RİSÂLESİ ---------- 33
MUKADDİME ---------- 33
İmâm-ı Rabbânî'nin (k.s.) İlk Tasavvufî Hâlleri ---------- 38
Kutb-i İrşâd ---------- 55
Velâyet-i Hâssaya Vusûl ---------- 57
Nakşibendiyye Yolunda İlk Adım ---------- 61
Müjde ---------- 62
Seyr ilallâh, Seyr fillâh ve Seyr anillâh ---------- 63
Velâyet Kemâlâtında İsti'dâtlar ---------- 65
Nihâyete Vusûlden Sonra Rücû (Dönüş) ---------- 68
Âfâkî ve Enfüsî Müşâhede ---------- 70
İrşadda Usûl ---------- 71
Vâcibü'l-Vücûd Teâlâ ve Mümkün Varlık ---------- 74
Kalb ve Diğer Letâif ---------- 77
Letâif ve Beden İlişkisi ---------- 87
Rûh ve Beden ---------- 87
Kalb, Nefs ve Beden ---------- 92
Akıl, Kalb ve Nefs ---------- 101

Rûh-Hava ve Câmia-i Kalbiye-Su Alâkası ----- 109
Toprak Unsuru ----- 110
Urûcunu (Yükselişini) Tamamlayan Rûh ----- 110
Velî Nebîden Üstün Olamaz ----- 116
Letâifte Hâl ve Makâm ----- 119
Temiz Yiyecekler ve İbâdet ----- 121
Evliyâ ve Günâh ----- 122
Allah Teâlâ'nın Vücûd Sıfatı ----- 124
Allah Teâlâ'nın Vücûd Sıfatı Zâtı Üzerine Zâid midir? ----- 125
Müşâhede ve Rü'yet ----- 127
Matlûb Mutlak Olmalıdır ----- 128
Şühûd ve Tecellî ----- 130
Melek ve İnsan ----- 130
Evliyâ, Melek ve Sıradan İnsanlar ----- 131
İlim ve Mârifet Bile Mâ-sivâdır ----- 134
Rücû Eden Kâmile Kaybolan İlminin Tekrar Dönmesi ----- 135
Rızâ Makâmı ----- 136
Hz. Ebû Hanîfe (r.h.) ve Hanefî Mezhebi ----- 137
Nâkıs Mürîdler de Tarîkat Talim Edebilir ----- 141
Devamlı Huzûrda Bulunma (Yâd Daşt) ----- 142
Makâmât-ı Aşara (On makâm) ----- 146
Evliyânın Vasıfları ----- 147
Allah Dostları ve Mârifet ----- 148
İtikâdda Bid'atin Zararı ----- 152
Müteşâbihât ve Te'vîl ----- 152
Sünnete Uymanın Ehemmiyeti ----- 159
Zât ve Sıfatlar Mertebesindeki Hâller ----- 160
Mürşidin Mürîdleri Üzerindeki Hakları ----- 161
Kalb, Rûh ve Diğer Letâifin Birbirleri ile Alâkası ----- 165
Kelâm Sıfatı ve Allah-Zaman İlişkisi ----- 168
Tekvîn Sıfatı ----- 172

Allah Teâlâ'nın Âhirette Görülmesi ----- 177
Kelâmî Meseleler ve Yakîn ----- 183
İrşâd ve İrâde ----- 185
Allah Teâlâ'nın Tecellîleri ----- 189
Mürîdin, Mürşidinin Üstünlüğüne İnanması ----- 190
Kelime-i Tevhîd ile Nefy ve İsbât ----- 191
Hakîkat-i Kur'âniyye, Hakîkat-i Kâbe ve Hakîkat-i Muhammediyye ----- 192
Kelime-i Tevhîd ----- 199
Muavvezeteyn Sûreleri ----- 200
Mütâbaat ve Taklîd ----- 201
Rusül-i Kirâmın (s.a.v.) Fazîletleri ----- 203
İsim ve Sıfatlarda Tafsîlî ve İcmâlî Seyr ----- 204
Rızâ Makâmı ----- 206
Sünnetle Amel ve Bid'atlerden Kaçınmak ----- 206
Cinnîler ----- 209
Velînin Cüz'î Fazîleti Nebînin Küllî Fazîletine Mânî Değildir 209
Velâyet Nübüvvetin Cüz'üdür ----- 211
Allah Teâlâ'nın Sıfatları Üç Kısımdır ----- 211
Allah Teâlâ Benzersizdir ----- 212
İmâm-ı Rabbânî'nin (k.s.) Ma'ârifinde de Değişiklikler ----- 213

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makâle

(a.s.) : Aleyhi's-selâm

b : İbn

bkz. : Bakınız

c. : cild

(c.c.) : Celle Celâlühû

Hz. : Hazret-i

(k.s.) : Kuddise sirruh

(k.e.) : Kaddesallâhü esrârahüm

m. : Mektûb

MEBİA : Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi

MEBY : Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları

(r.a.) : Radiyallâhü anhü

(r.a.e.) : Radiyallâhü anhüm ecmaîn

(r.h.) : Rahimehullah

s. : Sayfa

(s.a.v.) : Sallallâhü aleyhi ve sellem

(s.a.v.e.) : Sallallâhü aleyhim ve selleme ecmaîn

Trc. :Tercüme

T.T.K. : Türk Tarih Kurumu

v. : Vefâtı

Yay. : Yayınları

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makâle

(a.s.) : Aleyhi's-selâm

b : İbn

bkz. : Bakınız

c. : cild

(c.c.) : Celle Celâlühû

Hz. : Hazret-i

(k.s.) : Kuddise sirruh

(k.e.) : Kaddesallâhü esrârahüm

m. : Mektûb

MEBİA : Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi

MEBY : Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları

(r.a.) : Radiyallâhü anhü

(r.a.e.) : Radiyallâhü anhüm ecmaîn

(r.h.) : Rahimehullah

s. : Sayfa

(s.a.v.) : Sallallâhü aleyhi ve sellem

(s.a.v.e.) : Sallallâhü aleyhim ve selleme ecmaîn

Trc. :Tercüme

T.T.K. : Türk Tarih Kurumu

v. : Vefâtı

Yay. : Yayınları

SUNUŞ

Allah Teâlâ, varlıklar içinde canlı ve akıllı yaratarak ikramda bulunduğu insanları kendini tanımak gibi ulvî bir vazifeyle mükellef tutmuştur. Bilinmeyi sevdiği için, kendini sevsinler ve dünyada ibâdet etmenin, âhirette ibadetin neticesi olan nimetlerin zevkini yaşasınlar diye onları yaratmıştır. Aslı yokluk ve zulmet olan bu âlemde yollarını daha kolay bulmaları için, insanlara istisnâî nimet olan peygamberleri göndermiştir. Onları seven ve onlara uyanlar, dünyada huzurlu yaşamış, ahirette de mutluluğa hazırlanmışlardır.

Kimseyi peygamberlerin yol göstericiliğinden mahrum etmemek için, ilk insanı peygamber olarak yaratması, Allah'ın rahmet ve lûtfunun genişliğinin bir işaretidir. Peygamberler, aslı yokluk olan karanlık dünyada ışık olup yol göstermiş ve insanlara mutluğu yaşatmıştır. Işık zincirinin son halkası, en mükemmel insan Hz. Muhammed (Sallallâhü aleyhi ve sellem) olmuştur. Allah'ın rahmeti bâkî, bilinmeye muhabbeti dâimî olduğu için, nurunun temsilciliğini âlimlere tevdî buyurduğunu ümmetin âlimlerini Benî İsrâilin peygamberlerine benzeterek son peygamberiyle insanlığa duyurmuştur. Onlar, Hz. Muhammed (Sallallâhü aleyhi ve sellem) ile irtibat kurarak verâseti yüklenmiş, onun adına Allah'ın nûruyla insanlığı aydınlatmaya devam etmişlerdir. Mârifet nûru, Allah Teâlâ'dan ona, ondan âlimlere, onlardan da insanlığa yansımaya devam etmektedir. Peygamberler gibi; ilim, irfân ve kemâlat sahibi âlimler de onun mirasıyla insanlığa nimet olmaya devam etmektedirler. Bunların içinden Hz. Rasûlüllah'a (Sallallâhü aleyhi ve sellem) kâmil muhabbetiyle imtiyaz kazananlara müceddit denmiştir. Zira onlar, dine karışan bid'atleri ayıklayarak, onun devr-i saâdetteki tazeliğini korumasına gayret etmişlerdir.

Bunların içinden müceddidliği çağdaşları ve sonrakiler tarafından kabul görmüş bir zatın eserini tercüme ederek ışığı Türkçe konuşanlara yansıtmayı vazife bildik. İmâm-ı Rabbânî'yi yakından tanımaya ve bazı meselelere daha fazla eğilmesinin sebeplerini anlamaya katkıda bulunacağı ümidiyle, yaşadığı dönemi ve hayatının dönüm noktası kabul edilebilecek bölümlerini kısaca ele aldık.

Eseri Türkçe'ye bir sedef hassasiyeti ile terceme etmekle kalmadık. İmâm-ı Rabbânî'nin oğlu ve halifesi olan Muhammed Masûm (Kuddise sirruh) hazretlerinin ifadesiyle, Müceddid-i elf-i sâni'nin *Mektûbât* isimli eserindeki her mektubun bir bahr-ı ummân olup dalmak gerektiğine inandık. Yeri geldikçe oradan terceme ettiğimiz ve her biri paragraflarla açıklanabilecek bilgileri birer inci hassasiyeti ile dip notlar halinde sayfaların tabanına yerleştirerek aynı sanatkârın eserini yine kendi emekleri ile süsleyip sunmaya çalıştık. Başlık konmadan sıralanmış meseleleri okuyucuya kolaylık olması için ayrı başlıklarla belirginleştirip yol haritasını sadece göz ile değil, neredeyse el ile bile okunacak şekilde kabartarak istifadeye suduk.

Bir fikir ve marifet ehlinin maksadının yine kendi eserleri veya aynı sistemi benimsemiş zatların beyanları ile daha iyi anlaşılabileceğini düşündük. Tasavvufun bâtınî bir hali yaşamak olduğuna inandığımız için, onunla alâkalı ifadeleri kendi cümlelerimiz yerine, yaşadığına inandığımız zatların cümlelerini temel tasavvuf kaynaklarından -neredeyse kelime kelime- terceme ederek vermeyi uygun bulduk. Dipnotlarda verdiğimiz bilgilerin kaynaklarını eserin sonunda belirttik. Ayrıca eserin asıl adını muhafaza edip *Mebde' ve Me'âd* olarak kalmasını tercih ettik.

Mebde', başlamak ve bir işi meydana getirmek; *Me'âd* ise dönmek ve bir işe yeniden başlamak demektir. Bir kelâm

ıstılâhı olarak *mebde'*, Allah Teâlâ'nın Mahlûkatı ilk yaratışını; *me'âd* ise âhiret hayatını başlatacağı dönemi ifade eder; ama başka manalarda kullanıldığı da görülmüştür. Mesela *me'âd* kelimesinin, Hz. Rasülüllah'ın (Sallallâhü aleyhi ve sellem) Medineden sonra tekrar dönmeyi arzu ettiği varış yeri olan Mekke için kullanıldığını biliyoruz (Kasas, 28/85). İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh), bu risâlesinde insan hayatının başlangıç ve sonunu ele almamış; ama manevî doğuş kabul ettiği tasavvufa intisabını başlangıç, âhiret hayatının ölçüsü olacağına inandığı merhaleleri de son kabul edip, ikisi arasında geçen meârifi dile getirmiştir. Bu bakımdan onun tasavvufî hayatının başlangıç ve son merhalelerindeki hallerinin anlatılacağına işaret olarak eserine *Mebde' ve Meâd* ismini verdiğini sanıyoruz.

Eseri sabır ve dikkatle okuyup tashihler yaparak katkıda bulunan Dr. Caner Arabacı, Dr. Mustafa Çıpan, Ahmet Çelen ve Hüseyin Çınal'a teşekkürü bir borç bilirim.

Yaptığımız bu çalışmayla, tasavvuf tarihinde mümtâz bir sîmânın tanınmasına vesîle olacak bir mum tutmanın hayırlı neticesine tâlibiz.

Konya 2007

Mustafa Özgen

İKİNCİ BASKIYI TAKDİM

Çok sınırlı dağıtıma rağmen birinci baskının kısa zamanda bitmesinin İmâm-ı Rabbânî'nin (Kuddise sirruh) manevi şöhret ve itibarından kaynaklandığının bilincindeyiz. O, sadece mutasavvıfların değil, tasavvufu ciddi şekilde tenkit edenlerin bile takdirini kazanmış bir zattı. Bunun da onun her meseleyi kitap ve sünnetin zahirinden anlaşıldığı şekilde değerlendirişinden kaynaklandığından eminiz. O, şeri meseleleri tasavvufi kurallara uyarlamak yerine, tasavvufu zahirî şerîate göre değerlendirmeyi prensip edinmişti.

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh), keşif ve ilhamda hata ihtimali büyük olmasına rağmen, zahirî ilimlerin kitap ve sünnetin sonsuz nuruna istinat etmeleri bakımından oldukça sağlam olduğuna inanmıştı. Dolayısı ile insanların önce tasavvuftan değil, dini esaslardan mesul olacağını ilan ederek kendilerini zahirî şerî ilimlere vakfetmiş mollaları, zaviyelerdeki dervişlere tercih ettiğini ortaya koymuştu. Kısacası o, zahiri ilim sahibi olan mollaların şeri esasların ayakta kalmasına vesile olabilecek ilimlere sahip olduğu halde, mutasavvıfların sadece kendilerini ayakta tutabilecek hal ilmine sahip olduklarını hiç tereddüt etmeden dile getirmişti. Yani bir bakıma, kitap, sünnet, icma-ı ümmet ve müctehid fukahanın çıkardıkları ahkâmın oluşturduğu şerî ilimleri öğrenmeyi, tasavvufun da temel taşı kabul etmekle kalmamış, mutasavvıfların keşif ve ilhamının kitap ve sünnetin zahirine uymadığı takdirde kıl kadar bile değer bulmayacağını açıkça ilan ederek tasavvufu da şerî temellere oturtmuştu. İmâm-ı Rabbânî'nin (Kuddise sirruh) sisteminde bu ölçü ile oluşturduğu iç ve dış denge, peygamberlikten sonra en büyük dini önderlik manasına gelen müceddidliğinin neredeyse ittifakla kabul edilmesini sağlamıştır.

Dinî ahkâmın tahrif edildiği ve sünnetin terk edilerek sapmaların çoğaldığı bir memleket ve çağda, dini neredeyse Devr-i Saadet'teki safiyetine yaklaştıran bir müceddidin temel prensiplerini dile getiren *Mebde' ve Meâd* risalesinin gözden geçirilmiş ikinci baskısını sunmakla, hakikat arayıcılarına meşale tutan kişinin hazzını duymaktayım. Bu baskıda risalenin anlaşılmasını kolaylaştıracağına inandığımız yeni bilgileri dip notlara ilave ederek biraz daha yükselttiğimiz meş'ale'nin altında, en karanlık yerinde kalsak bile, hâlihazırda hak yolcularının arasında olmanın mutluluğunu neticeye doğru bir adım addetmekteyiz. Büyük müceddidi rehber edinerek sahabe hayatının benzerini oluşturmak suretiyle onlar gibi olup onlar gibi ölerek; onlarla birlikte yeniden dirilip Hz Rasûlüllah'ın (Sallallâhü aleyhi ve sellem) sancağı etrafında toplanmak isteyenlere katkı sağlamanın şevki ile Allah Teâlâ'nın rızasını ümit etmekteyiz.

Konya, 2009

Dr. Mustafa Özge

İMÂM-I RABBÂNÎ'NİN HAYÂTINA KISA BİR BAKIŞ

Doğum, İsim, Lakab ve Nesebi

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, hicrî 4 Şevval 971 tarihine tekâbül eden mîladî 27 Mayıs 1564'te Hindistan'ın Serhind şehrinde dünyâya gelmiştir.[1] Asıl adı, Ahmed b. Abdülehad b. Zeynelâbidin b. Abdülhay'dır. Bu silsile devam ettirildiğinde 27. halkada Hz. Ömer'e (Radiyallâhü anhü) kadar vardığı için "Fârûkî" lakabıyla da tanınmakla beraber,[2] tasavvuf çevrelerinde daha çok "İmâm-ı Rabbânî" diye zikredilir. Rabbânî, Rab ile alâkası ziyâde ve yakın olan; ermiş, velî ve ulûhiyyet sırlarına âşinâ; Allah Teâlâ'yı tanıyan insan demektir. İlim ve dinde râsih ve ilmiyle âmil olan âlime de rabbânî denir[3]. *Rabbânî*, daha çok velîlere âit bir lakab olarak kullanılır. Yâni, rabbânî insan, Allah dostu, Allah Teâlâ'yı bilen, tanıyan ve O'na davranış ve düşünce bakımından yakın olan kimsedir[4]. İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerine bu ismi ondaki *isti'dâdı* keşfeden, şeyhi Muhammed Bâkî Billâh (Kuddise sirruh) hazretleri (v. 1012/1603) vermişti[5].

---

[1] Kazânî, Muhammed Murâd, *Tercemetü Ahvâli'l-İmâm er-Rabbânî*. Aynı zâtın *Mektûbât* Tercümesi olan *ed-Düreru'l-Meknûnât*'ın Fazîlet Neşriyat tarafından İstanbul'da tarihsiz olarak yayımlanan nüshasının kenarında, s.12; Ferman, Muhammed, *İmâm-ı Rabbânî (makâle)*, (Trc. Lamii Güngören) *İslâm Düşüncesi Tarihi* içinde, İnsan Yay., İstanbul,1991, c.3, s.93.

[2] Cebecioğlu, Ethem, *İmâm-ı Rabbânî Hareketi ve Te'sîrleri*, Erkam Yay, İstanbul, 1999, s.57.

[3] Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali b. Muhammed, *Keşşâf-u Istılâhâti'l-Fünûn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmmiyye, Beyrut, 1998. c.2, s.175.

[4] Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1997, s.583.

[5] Şarkpûrî, Muhammed Halîm, *Müceddid-i Elf-i Sânî İmâm-ı Rabbânî*, (Trc. Ali Genceli), İslâmî Neşriyat Yay., Konya, 1978, s.21.

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, Hindistan'ın Serhind şehrinde dünyâya gelip hayâtının büyük bir kısmını orada geçirdiği için memleketine nisbetle "Ahmed Serhindî" olarak da bilinir. Ancak hicrî ikinci bin yılın ilk senelerine damgasını vurduğu için onu tanıyanlar, ikinci bin yılın yenileyicisi manasına gelen *Müceddid-i elf-i sânî* unvânını lâyık görmüşlerdi. Kendisi de bunu îlân etmiş ve onunla meşhûr olmuştu[6]. Kendi zamanında yaşayanlar ve sonraki ulemâ tarafından müceddidliği kabûl görmüş olan İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri de müceddid hakkında şunları söylemişti:

"Her yüz senenin başında bir müceddid geçtiğini biliniz. Ve öyle de oldu. Ama yüzyıl müceddidi bin yıl müceddidi gibi değildir. Yüzyılın müceddidi ile bin yıl müceddidi arasındaki fark, yüz ile bin arasındaki fark kadardır, hattâ daha fazladır. Müceddid, bahsi geçen zaman aralığında, zamanın kutubları, evtâdı, ebdâlı ve necibleri de dâhil, ümmetin tamâmının kendisi vâsıtasıyla füyûzâta erdiği zâttır."[7]

İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin (Kuddise sirruh) hayât hikâyesini gözden geçirenlerin, onun dîne karıştırılmak istenen bid'atlerin yayılmasını önlemek; hattâ tamamen ortadan kaldırmak için sarf ettiği gayreti daha iyi göreceklerine ve mü-

---

[6] Sühreverdî, Hasan, Arthur J Arberry'nin An Introduction to the History of Sufism, isimli kitabına takdim yazısı, New Delhi, 1992.

[7] İmâm-ı Rabbânî, *ed-Dürerü'l-Meknûnât (el-Mektûbât)*, c.2, m.4, s.13.

Bundan sonra İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin bu eserinden sadece *Mektûbât* olarak bahsedeceğiz. *Mektûbât*'tan yaptığımız Türkçe tercümelerde kitabın Muhammed Murâd el-Kazânî tarafından Farsçadan tercüme edilen ve Enver Baytan Kitabevi ile Fazîlet Neşriyat'ça İstanbul'da tarihsiz olarak yayınlanan Arapça nüsha esas alınmıştır. Arapça'ya yapılan bu tercümeye *ed-Dürerü'l-Meknûnât* ismi verilmiş olmasına rağmen, İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin mektûblarının tercümesi olduğundan *Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî* veya *Mektûbât* ismiyle meşhur olmuştur.

ceddidliği hakkında kısmen bilgi sahibi olacaklarına inanıyoruz.

İlim Tahsîli ve Dînî Hizmetleri

Geleneksel İslâm kültüründe tahsîl hayâtı genellikle âile içinde Kur'ân dersleri ile başlardı. İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri de ilk tahsîline babası Şeyh Abdülehad (v.1007/1598) (Kuddise sirruh) hazretleri ile başlamıştı. Saygın ve âlim bir insan olduğu bilinen Şeyh Abdülehad (Kuddise sirruh), o günkü kültürün gereği olarak oğluna Kur'ân-ı Kerîm'i öğretip, küçük yaşta hıfzını tamamlattığı gibi, aklî ilimlerde ilerlemesi için felsefe, kelâm ve mantıkta da ilk dersleri verdi.

Sonra İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) Hindistan'ın ilim merkezi olarak kabûl edilen Siyalküt'e gitti. Orada mantık, felsefe, kelâm ve usûl-i fıkıh'ta dirâyetli bir âlim olan Şeyh Kemâl Keşmirî'den ismi geçen dersleri aldı. Meselâ îtikâdî meselelerin çoğunda, bilhassa nübüvvet mevzûunda, görüşlerine neredeyse aynıyla katıldığı Îcî'nin *Mevâkıf*'ını okudu[8]. Sonra Kübreviyye tarîkatine mensup ve bilhassa *Sahîh-i Buhârî Şerhi* ile meşhur olan Yakup Sarfî'nin (v.1003/1594) tefsîr ve hadîs derslerine devam etti. 17 yaşında İslâmî ilimlerde uzmanlaşıp zâhirî ilim tahsîlini tamamladı[9].

17 yaşından itibâren İslâmî ilimlerde eser vermeye başlayan İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh), ilk olarak Şîa'nın İmâmiyye koluna red olarak *Te'yîdi Ehl-i Sünnet (Redd-i Revâfız)* risâlesini te'lîf etti.

---

[8] Nedvî, Ebu'l-Hasen Ali el-Hüseynî, *el-İmâm es-Serhindî Hayâtühû ve Âmâluhû*, Küveyt, 1994, s.122.

[9] Ferman Muhammed, *İmâm-ı Rabbânî, İslâm Düşüncesi Tarihi* içinde, c.3, s.93.

Bâbürlü Devletinin merkezi olan Agra'yı ziyareti sırasında devletin başı olan Ekber Şah'ın en yakın iki adamı olan Ebu'l-Fazl ve Feyzî gibi önemli kişilerle tanıştı. Ekber Şah'ın her dînin kendine göre iyi yanlarını alarak tesis etmek istediği yeni sisteminin temelini oluşturmakta bu iki kişinin desteği büyük olmuştu. İkisi de koparacakları maddî menfaat uğruna Ekber'in istekleri istikâmetinde fetvâlar çıkarmakta tereddüt etmezlerdi. Hattâ onlar, enbiyânın Sallallâhü aleyhim ve selleme ecmaîn gereksiz olduğunu ve onların teblîği ile sâbit olan bazı ibâdetlerin -insanları riyâkârlığa sürüklediği için- faydadan çok zarar verdiğini bile iddiâ ederlerdi. İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh), 21 yaşında bu fikirlerin İslâm dünyâsındaki te'sîrlerini yok etmek gâyesiyle *İsbâtü'n-Nübüvvet* isimli bir risâle kaleme aldı. Adı geçen iki zâtın önderliğinde yayılmaya çalışılan fikirleri reddetti[10]. Ebu'l-Fazl ve Feyzî ile yaptığı çetin tartışmalar neticesinde oğlunun huzursuzluğunu fark eden şeyh Abdülehad (Kuddise sirruh), Agra'ya gelip onun Serhind'e dönmesini temin etti. O da babasının ölümüne kadar (1007/1598) oradan ayrılmadan ders okuttu[11].

Zâhirî ilimleri tahsîl ederken babasından icâzet aldığı Çiştiyye ve Kâdiriye tarîkatleri hakkında çok şeyler öğrenmişti. Daha sonra babası, vefatına yakın yıllarda ona dönemin bazı tarîkat liderleri tarafından kendisine verilen ve tarîkat temsilciliği mânasına gelen hırkaları teslim etti. Dolayısıyla İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh), Nakşibendiyye tarîkatinden önce, Çiştiyye, Kâdiriyye ve Sühreverdiyye tarîkatleri ile tanışmış, onlardan mânevî tecrübeler edinmişti.

İmâm-ı Rabbânî'nin (Kuddise sirruh) babası, Abdülehad (Kuddise sirruh) hazretleri, girdiği tarîkatlerde tasavvufî hâl

---

[10] Cebecioğlu Ethem, *İmâm-ı Rabbânî Hareketi ve Te'sîrleri*, s.60.

[11] Ferman Muhammed, a.g.m., c.3, s.93.

ve makâmları yaşamış ve İbn Arabî (Kuddise sirruh) (v.638 / 1240) hazretlerinin adıyla beraber tanınan *vahdet-i vücûd* görüşünü benimsemiş bir zâttı. İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh), babası vâsıtası ile başladığı ilk tasavvufî hallerinde bir müddet vahdet-i vücûd görüşünü benimsediyse de; Nakşibendiyye tarîkatine intisâbından sonra, kendi tâbiriyle, *vahdet-i şühûd*e terfi etti. Ona göre vahdet-i vücûd, tasavvuf yolunda devamlı kalınacak değil, geçilmesi gereken bir hâldi.[12]

Tasavvuftaki ilk hâlleri Çiştiyye, Kâdiriyye ve Sühreverdiyye okullarında başlayan İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh), onlarla tam tatmîn olmadığı için, Nakşibendiyye tarîkati ile alakalı bilgiler edinmiş ve bu tarîkati temsîl eden birisi ile tanışmayı arzu etmişti. O senelerde aynı tarîkatin Ahrâriyye kolu, Muhammed Bâkî Billâh (Kuddise sirruh) (v.1012/1603) hazretleri tarafından temsîl edilmekteydi. Agra'dan Serhind'e döndükten sonra orada ikâmet etmeye başlayan İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh), babasının ölümünden bir yıl sonra hacca gitmek üzere yola çıkmıştı. Delhi'ye varınca orada önceden tanıdığı ve Muhammed Bâkî Billâh (Kuddise sirruh) hazretlerinin talebelerinden olan Mevlânâ Hasan Keşmirî ile buluştu. Bu zât, İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin dâima minnetle dile getirdiği bir hayra vesîle oldu: Onu Muhammad Bâkî Billâh (Kuddise sirruh) hazretleri ile tanıştırdı[13]. İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) iki buçuk ay

---

[12] *Mektûbât*, c.1, m.160, s.140; m.272, s.287,289

[13] İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri hayra vesile olan bu dostuna vefâsını ve nimetin kadrini bilme hususundaki hassasiyetini aynı zâta yazdığı bir mektupta şu şekilde dile getirir: "Sizlere şunu arz etmek isterim: Bu fakir, üstâzımı bulmaya vesile olmanızın şükrünü tam edâ edemediğini îtiraf, ihsânınızın karşılığını ödemekten âciz olduğunu ikrâr etmektedir. Îtiraf ve ikrar etmemek ne mümkün! Kazandıklarının hepsi bu nimete mebnî, hallerin tamamı bu ihsana bağlıdır. Güzel tavassutunuzla bu fakîre çok az insanın görebildiği

kadar bu zâttan mânevî dersler ve feyz aldı. Bu kısa müddet içinde Nakşibendiyye nisbetine vâsıl olup Nakşibendiyye büyüklerine hâs olan huzûru buldu; tevhîd, ittihâd, kurb, ihâta ve sereyân gibi mârifetlerin tamamına vâkıf oldu[14]. Hattâ İmâm-ı Rabbânî'nin kendisini de geçtiğini îmâ eden hocası, kısa zamanda icâzet verip onu Serhind'e geri gönderdi. Ayrıca Muhammed Bâkî Billâh (Kuddise sirruh) hazretleri, vefatına yakın zamanlarda iki oğlunu da zâhirî ve bâtınî ilimlerde tahsîllerini tamamlatmak üzere İmâm-ı Rabbânî'ye (Kuddise sirruh) havâle etmişti[15].

Serhind'e dönen İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri bir tasavvuf şeyhi olduğu hâlde; şer'î ilimler diye tabir ettiği tefsîr, hadîs, fıkıh ve kelâm gibi ilimlerin okutulup öğretilmesini tasavvufî ahvâl ve makâmlar ile alâkalı bilgilerden daha mühim bulurdu. Bu cümleden olarak Beyzâvî'nin Tefsîri,

---

şeyler sunulup, vesîlenizin bereketiyle çok az insanın tadabildikleri ihsan edildi ve çoğu insana verilmeyen husûsî ihsânlara âit ilimler verildi. Hâller, makamlar, zevkler, vecdler, ilim ve mârifetler; tecelliyât ve zuhûratın tamamı, yükselmesine basamaklar kılındı ve Allah Sübhânehû'nun inâyeti ile yakınlık derece ve menzillerine vâsıl oldu. *Kurb (yakınlık)* ve *vusûl (vâsıl olma)* ifâdeleri kelimelerin kifâyetsizliğinden kullanılmıştır. Yoksa ne kurb, ne vusûl, ne ibâre, ne işâret, ne şühûd, ne müşâhede, ne hulûl, ne ittihâd, ne keyfiyet, ne mekân, ne zaman, ne ihâta, ne sereyân, ne ilim, nemârifet, ne cehil ne de hayret vardır.

Neler anlatayım kuşumdan? O Ankadır, başta tactır.

Anka itibar görmüş insandan; benim kuşum bir hiçtir.

Yukarıda zikrettiğim nimetinize bağlı olarak, sebepler âleminde zuhûr eden bu ihsân ve nimetlerin ortaya atılması, şükrü de ihtivâ edeceği için belki sebep olduğunuz nimetin şükrünü edâ edebilirim diye yazıya döktüm." (*Mektûbât*, c.1, m.279, s.303).

[14] *Mektûbât*, c.1, m.266, s.260; m.290, s.303.

[15] Nedvî, *el-İmâm es-Serhindî Hayâtuhû ve Âmâluhû*, s.122-125.

Sahîh-i Buhârî, *Mişkâtü'l-Mesâbih*, *Avârifu'l-Ma'ârif*, *Usûlü Pezdevî*, *Hidâye* ve *Şerhu'l-Mevâkıf* gibi çeşitli eserleri okutur ve onları okuyup anlayanları takdîr ederdi.

Üstâdını ikinci ziyaretinden dönüşte Lahor'a uğrayan İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, orada bazı mürîdlerin talim ve terbiyesi ile meşgûl iken Muhammad Bâkî Billâh (Kuddise sirruh) hazretlerinin ölüm haberini alınca Delhi'ye geçip kabrini ziyaret etti, âilesine taziyede bulunup tekrar Serhind'e döndü.[16] Serhind'de ikâmet ettiği zamanlarda zâhirî ve bâtınî ilimleri yaymak için dersler okutup sohbet halkaları oluşturduğu gibi, bizzât ulaşamadığı insanlara mektuplar göndererek onları doğruya teşvîk ve yaptıkları hatâlar husûsunda îkazlarına vefatına kadar (v.1034/1624) devam etti.

Yaklaşık 998/1591 tarihinde, Tihaniser'de mukîm ve mânevî nüfûzu olan Şeyh Sultân adında bir zât, üst üste tekrarlayan rüyalarında gördüğü Hz. Peygamber (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimizden aldığı bir işaretle kızını İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) ile evlendirdi.

Siyâsî Çevre ve Dînî Durum

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, Bâbürlü Devleti'nin iki güçlü idarecisi olan Ekber Şah ve oğlu Cihangir döneminde yaşamıştı. Ekber Şah, önceleri İslâm dînine çok bağlı, takvâ ve zühde önem veren bir şahıstı. Azîz Ahmed'in ifadesiyle o, "ya çok dindar ya da, başka bir tabir ile ümitsizce bir din arayışında olan birisiydi." Bir şehzâde olarak büyümesine rağmen geleneksel eğitimden geçmemiş,[17] babasının ders vermeleri için tuttuğu hocaları dinlememişti. Bu yüzden

---

[16] Nedvî, a.g.e., s.136.

[17] Azîz, Ahmed, *Hindistan'da İslâm Kültürü Çalışmaları*, (Trc. Latif Boyacı), İnsan Yay., İstanbul, 1995, s.235.

onun okuma ve yazmayı bile öğrenemeden devlet idaresine geçtiği söylenir.

İdârî gücü sâyesinde halkı üzerinde ve çevre devletlerde nüfûzunu artıran Ekber'in en önemli hedefi, farklı dinlere mensup insanları kendi yönetimi içinde memnun olarak yaşatmaktı. Bu gâye ile her dinden kendine göre iyi davranışları alıp, aklına uymayanları ayıklayarak yeni bir sistem oluşturmayı plânlamıştı. Sistemini oluşturmak için işe, ilk olarak İslâm dîninde bazı farzların gereksiz olduğu husûsunda fetvâlar çıkartarak başladı. Meselâ, Hindistan'daki Müslümanlara haccın farz olmadığını îlân etti. Çevresinde yer kapmak isteyen bazı din âlimlerinin de desteği ile İslâm dîninin yenilenmesi gereken yerlerinin olduğuna dâir bir kanaati yaygınlaştırmaya çalıştı. Doğruyu bulabilmek için aklın kâfi olduğuna inandığı için, peygamberlerin (Sallallâhü aleyhim ve selleme ecmaîn) gönderilmesinin lüzumsuzluğuna ait fikirleri destekledi. Ona göre dinler, vahiy ile gelmiş tebliğler değil, fikrî gelişmelerin tarihî neticesiydi. Akla tapan bir devlet adamı görüntüsündeki Ekber, ondan başka hiçbir rehber edinmemişti.

Ancak belki temeldeki dînî duygunun tesiriyle, belki de dindar halkın tepkisini azaltmak gâyesiyle Ekber, İslâm dîninden de tamâmen kopmak istemiyordu. Bu yüzden, oluşturmak istediği sistemin kurallarının dîne uygunluğunu ispat için dînî kaynaklardan istifâde etmeyi de ihmal etmemişti. Meselâ Hinduizmden aldığı reenkarnasyonun (tenâsuh = rûh göçü) İslâm dîninde de olduğunu iddiâ edip maymun ve hınzıra çevrilen kavimlerin Kur'ân-ı Kerîm'de de zikredildiğini öne sürmüştü. Yine Hindûları memnun etmek amacıyla onların ibâdet kastıyla yaptıkları güneşe ihtiram hareketlerinin İslâm'da da olduğunu iddiâ edip Kur'ân-ı Kerîm'den Şems (Güneş) sûresini buna misâl göstermişti. Kısacası o, dînî ahkâmın bir kısmının doğru, bir kısmının yanlış olduğu iddiâlarını

yaygınlaştırmaya çalışıyor, İslâm dîni kadar Hindûluk ve Mecûsîliği de benimsemiş görünüyordu.

İslâm'ın Hindistan'a girmesinden sonra yerli Müslümanlar, İslâm öncesi hayat görüşlerinin bir kısmını koruma eğiliminden çıkamadılar. Kebir isminde birisi bu yönde bir hareket başlattı. Nanak isminde bir başkası sistemi kendine göre geliştirdi. Bu hareket, Ekber döneminde Ercen isminde üçüncü bir lider tarafından yönetilmekteydi. Bu akım, İslâmiyet'in Tevhîd görüşünü ve insanların eşitliği ilkesini kabûl ettiği ve Hinduizmin kast ayırımcılığına karşı çıktığı halde, inanç prensiplerinin çoğunu Hinduizmden almıştı. Yani Müslümanlık ve Hinduizmin karışmasından yeni bir dînî akım ortaya çıkmış, adına da Sihizm denilmişti.

Bu akımın bir tezâhürü olarak bazı insanlar, Müslüman ve Hindûlarca velî kabûl edilen kişilere ayırım yapmaksızın hürmet göstermeye başladılar. Sih inancına göre dinler içersindeki ibâdet şekilleri boş şeylerdir. Şeklî ibâdetler ile Mekke ve Medine gibi mukaddes yerleri ziyaret etmek insan rûhunu yüceltmez. Kurtuluşa ermek için "Tek Ma'bûda sevgi ile bağlanıp O'nun teveccühünü kazanmak yetişir.[18] Sihler'in kutsal kitap olarak kabûl ettikleri *Granth*, Hindû ve Müslümanlarca velî kabûl edilen kişilerin eserlerinden seçmeler ihtivâ etmektedir.[19] Velîlerin eserlerini rehbermiş gibi göstermeleri, olaya tasavvufî bir boyut kazandırınca, insanların daha çok dikkatini çekecek esrârlı bir hava veriyordu. Bu da tasavvufun gâyesinden ne kadar saptırılmış olduğunu göstermesi bakımından ayrıca dikkat çekicidir.

---

[18] İkbal, Muhammed, *Sihler*, MEBİA, c.10, s.611-614; Bayur, Y. Hikmet, *Hindistan Tarihi*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1987, c.2, s.77.

[19] Cilacı, Osman, *Günümüz Dünyâ Dinleri*, Ankara, 1995, s.143.

Ekber döneminde zuhûr eden sapkın hareketlere bir başka misâl olarak Patanlı Beyazıd b. Abdullah el-Ensârî tarafından başlatılan Rûşenîler hareketi zikredilebilir. Bu adam, gençliğini âilesi ile kavgalar içinde geçirmiş dengesiz bir kişiydi[20]. Kendisi Şîa'nın İsmâiliyye kolunu benimsemiş, yogilerle tanışmış ve onlardan reenkarnasyonu almıştı. Beyazıd, önce mehdî, sonra da nebî olduğunu îlân etti. Gâipten gelen seslerle, Müslümanların kıldıkları namaz yerine nebîler namazı diye tabir ettiği bir namazın emredildiğini, bu namazda kıbleye dönmenin ve abdest almanın şart olmadığının kendine bildirildiğini iddiâ etti. Bu fikirleri benimseyen bazı insanlar, etrafa dağılıp propaganda faaliyetlerine başladılar. Bunlardan birisi de Ekber'in sarayına nüfûz edip iki buçuk sene orada kalmıştı[21].

Ekber Şah döneminde devlet idaresinde yetkili Şîîlerin yardımıyla Şiî fikirler ülke çapında yayılmaya çalışılıyordu. Ayrıca İbn Arabî (Kuddise sirruh) hazretlerinin sistemleştirdiği vahdet-i vücûd fikri, gerçekten yaşanan dînî ahvâlin verileri olarak değil, sadece taklit yoluyla yayılmaya çalışıldığı için, dînî bakımdan bir takım mahzurlara yol açıyordu. Bu görüşün yanlış değerlendirilmesi sonucunda, her şeyin Allah olduğuna inanmayı prensip edinen Panteistik bir anlayış yayılmaya başlamış; tarîkat ve hakîkatin öz; şerîatin kabuktan ibâret olduğunu söyleyen, dînî emirleri bir tarafa bırakmış, sünneti terk etmeye meyilli ve mistik sarhoşluğa âşık insanlar çoğalmaktaydı.

Ekber Şah zamanında ders okutup mektuplar yazarak insanları irşâd etmeye başlayan ve Ekber'in yerine geçen oğlu Cihangir zamanında daha faal görülen İmâm-ı Rabbânî (Kud-

---

[20] Nedvî, *el-İmâm es-Serhindî Hayâtühû ve Âmâluhû*, s.42.

[21] Nedvî, *a.g.e.*, s.43.

dise sirruh) hazretleri, birçok mânilerle karşılaştı. Önceleri Cihangir'e yaklaşarak yukarıda sözü edilen dînî tahrîfâtı devlet kanalıyla azaltmak istemişti. Fakat İmâm-ı Rabbânî'nin (Kuddise sirruh) nüfûzunun artmasını kıskanan bazıları, onu Cihangir'e şikâyet edip çevresinden uzaklaştırmak istediler. Böylece İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin o dönemde devlet adamlarının huzûruna çıkıldığı zaman tâzîm için eğilip yeri öpmenin doğru olmadığını söylemesini[22] fırsat bilip, durumu değerlendirmeyi denediler. İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin Cihangir'in saltanatını tanımadığını, hattâ yıkmaya çalıştığını söyleyerek hapse attırmaya muvaffak olup, Guvelyar kalesinde üç seneye yakın gözetim altında mecbûrî ikâmete mahkûm ettirdiler. İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh), gözetim altına alınışında da bir hayır olduğuna inanmıştı. Guvalyar kalesinde bu duygularla geçirdiği hapis yıllarında çoğu gayr-i müslim mahkûmun birçoğunun İslâm'ı kabûl etmesine vesîle olmanın hazzını yaşadı. Bir mektûbunda gözaltında kaldığı zamanlardaki durumunu şöyle anlatmıştı:

"Sultân tarafından gelen bu engeli düşününce durumu azîz ve şan sahibi Mevlâ'nın rızasına açılan pencere olarak görüyorum. Bilhassa böyle çekişmeli günlerdeki bu muâmeleler acâyiptir. Bu ayrılık günlerinde, bunlar nazdır, hoş şeylerdir."[23]

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, Şehzâde Hürrem'in tavassutuyla hapisten çıktıktan sonra, Cihangir ile iyi günler geçirip kendisine müceddid unvanını hak ettirecek faaliyetlerinin çoğunu gerçekleştirmek üzere çalışmalarına devâm etti.

---

[22] *Mektûbât*, c.2, m.92, s.141.

[23] *Mektûbât*, c.3, m.78, s.100.

Eserleri

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, genelde kendi zamanında gerçekleştirilmek istenen dînî tahrîfâtı engellemeye veya tamire yönelik eserler vermiştir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1- *Risâle fi İsbâti'n-Nübüvvet*: Bu risâle İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin 21 yaşlarında iken Agra'yı ziyaretinde Ebu'l Fazl ve Feyzî'nin nübüvvete dâir yanlış fikirlerini duyunca kaleme aldığı bir eserdir. Bu eserinde, sadece aklın gerçek kurtuluşa yetmeyeceği, onun hislerimizle idrâk ettiklerimizin ilerisinde, fakat nebîlerin bizlere bildirdiklerinin çok gerisinde bir ilim aracı olduğu anlatılır. Nübüvvete olan ihtiyâcın ifâde edilmesinin yanında, insanların buna itirazları ve cevâbları incelenir; nübüvveti isbât aracı olan mucize ile Kur'ân'ın icazı anlatılır ve husûsiyle peygamber efendimiz Hz. Muhammed'in (Sallallâhü aleyhi ve sellem) mucizeleri ele alınır. Bu eser Arapça olarak te'lîf edilmiş, İhlâs Vakfı tarafından 1990'da Türkiye'de de neşredilmiştir.

2- *Risâle-i Redd-i Revâfız*: Şîa'nın görüşlerini reddetmek için te'lîf edilmiş bir eserdir. Şîa'nın eshâb-ı kirâma (Radiyallâhü anhüm ecmaîn) dil uzatmalarının mahzurlarının, onların Hz. Ali (kerremellahü veche)'nin ilk halîfe olduğuna dâir iddiâlarının yanlışlığının, Hz. Ali'nin (Radiyallâhü anhü) muhâlifleri ile yaptığı çekişmelerde haklı olduğu hâlde, rakiplerinin de ictihâdî bir hatâ içerisinde olduklarının ve bu yüzden kötülenmemeleri gerektiğinin anlatıldığı bir eserdir. Eserin Arapçası İhlâs vakfı tarafından 1995 senesinde İstanbul'da neşredilmiştir. Farsça nüshası *Te'yîd-i Ehl-i Sünnet* ismiyle Karaçi'de tarihsiz olarak neşredilen bu eser, İhlâs Vakfı tarafından *Mebde' ve Me'âd* risalesi ile beraber 2000 senesinde İstanbul'da tekrar neşredilmiştir.

3- *Risâle fi'l-Mebde ve'l-Me'âd*: *Mektûbât*'ın Muhammed Murâd Kazânî tarafından Arapçaya yapılmış tercümesinin ikinci cildinin kenarında aynı zâtın tercümesi Arapça olarak neşredilmiştir. Bu eserin asıl dili olan Farça nüshası Karaçi'de İdâre-i Müceddidiyye tarafından tarihsiz olarak neşredilmiş, aynı nüsha, İmâm-ı Rabbânî'nin, *Te'yîd-i Ehl-i Sünnet* risâlesi ile birlikte İhlâs vakfı tarafından 2000 senesinde İstanbul'da yeniden basılmıştır. Eserde yer yer Arapça cümleler, hattâ paragraflar varsa da dil Farsçadır. Biz de tercümemizi *Mektûbât*'ın kenarındaki Arapça nüshadan yaptık. Ayrıca, İhlâs Vakfı tarafından yayınlanan Farsça nüsha ile de karşılaştırdık.

4- *Mektûbât*: İmâm-ı Rabbânî'nin (Kuddise sirruh), çoğu Farsça, bir kısmı Arapça olarak farklı zamanlarda farklı insanlara gönderdiği mektupların toplanmasıyla meydana gelen bir eserdir. *Mektûbât*'ta İmâm-ı Rabbânî'nin (Kuddise sirruh) her mevzûda fikirlerinin özünü ve detaylarını bulmak mümkündür. Bilhassa yaşının ve ilminin kemâle erdiği ve tasavvufî tecrübelerinin geliştiği yıllardaki bilgileri ihtivâ etmesi bakımından *Mektûbât*, husûsiyle dikkat çekicidir. Hattâ İmâm-ı Rabbânî'nin (Kuddise sirruh), tercümesini sunduğumuz *Mebde' ve Me'âd* risâlesindeki bazı görüşlerini değiştirdiğini daha sonraki dönemlerde kaleme aldığı mektuplarında kendisi bildirmiştir[24]. Sonradan sahip olduğu farklı görüşlerin bir kısmını bu risâlenin ilgili bölümlerindeki dipnotlarda *Mektûbat*'tan tercümeler vererek belirttik.

13. yüzyıldan itibaren Hindistan'da gelişip yaygınlaşan mektup yazma geleneğini İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri de benimsemişti. Bizzât ulaşamadığı insanların Ehl-i Sünnet inancı içerisinde ve bid'atlerden uzak kalmalarını temin için mektuplar yazmayı tercîh etmişti. Bunların bir

[24] *Mektûbât*, c.3, m.88, s.115.

kısmı doğrudan nasihat ve teblîğ için, birçoğu da kendine yöneltilen sorulara cevâb olarak kaleme alınmıştı. İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, mektupların, gönderildiği şahıslarca okunması yanında, elden ele dolaşmasını da çok arzu ediyordu[25]. Mektupların sayısı arttıkça talebeleri bunları toplayıp kitap hâline getirmeyi düşündüler[26]. Durum kendisine arz edilince, İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri muvâfakat etmiş, hattâ bizzât kendisi ciltlerin oluşması husûsunda talimatlar vermişti[27].

Mektûbât üç cilt olarak kitap hâline getirilmiştir. Toplanan mektupların sayısı 313 olunca, İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri bu sayıda bir sır olduğuna işaret ederek birinci cildin tamam olmasını emreder; çünkü ona göre bu sayı, hem Rasül Nebîler'in (Sallallâhü aleyhi ve sellem) hem de Bedir Eshâbı'nın (Radiyallâhü anhüm ecmaîn) sayısına uygundur[28]. Birinci cild, 1025/1616 senesinde tamamlanmıştır. Bu cild, İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin Badahşan'lı bir mürîdi tarafından toplanmıştır. İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin işaretiyle Abdülhay Çakırhisarî, İkinci cildi toplamaya başlayıp 1028/1619 senesinde tamamlamıştır. Mektupların sayısı 99'a bâliğ olunca, Esmâ-i Hüsnânın (Allah'ın güzel isimleri) adedi olması itibarı ile bunda da bir sır olduğuna inanılır ve cild tamamlanır[29]. Üçüncü cild, Hoca Muhammed Hâşim Kişmî tarafından 1031/1622'de toplan-

---

[25] Schimmel, Annemaria, *Tasavvufun Boyutları* (Terc. Yaşar Keçeci) Kırkambar Kitaplığı, İstanbul, 2000. s.418.

[26] Kazânî, *Mektûbât'ın Arapçasının 1. Cildinin mukaddimesi*, s.4.

[27] *Mektûbât*, c.3, m.1, s.5; Kişmî, M. Haşim, *Berekât, İmâm-ı Rabbânî ve Yolundakiler*, (Trc. A. Fâruk Meyan) Berekât Yay. İstanbul, 1978; s.243.

[28] Kişmî, *a.g.e*, aynı yer.

[29] Kazânî, *Mektûbât'a mukaddime* c.3, s.3

hâlinde neşredilmiştir. Bu tercümenin dili, iki yüz elli sene önceki Osmanlı Türkçesinin husûsiyetlerini taşıdığı için, Osmanlıcası işlek olmayanların okumakta zorluk çekeceklerini sanıyoruz. Günümüz Türkçesine uyarlanması, neredeyse yeniden bir tercüme işine girişmek kadar zahmetli bir çalışmayı gerektirir. Eserin yakın tarihlerde farklı kişiler tarafından da günümüz Türkçesine tercümeleri yapılmıştır.

5- *Risâle Fî Âdâbi'l-Mürîdîn:*

6- *Risâle Fî Mükâşefeti'l-Gaybiyye*:

7- *Risâle Fî Ma'ârifi'l-Ledünniyye.*

8- *Ta'lîkât a'le'l-Avârîf*:

9- *Şerh-i Rubâ'iyyât-ı Hâce Abdülbâkî*:

10- *Risâlet-i Hâlât-i Hâcegân-ı Nakşibend,*

11- *Risâle-i Silsile-i Hadîs,*

12- *Keşfü'l-Gayn fi Şerhi'r-Rubâ'iyyeteyn*

mıştır. Bu cilddeki mektuplar 113 sayısı ile tamamlanmak istenir, çünkü bu sayı Allah Teâlâ'nın Bâkî isminin ebced hesabıyla çıkan sayısına muvâfıktır. Dördüncü cildin oluşması için mektupların biriktirilmesine başlanırsa da, yeni bir cildin oluşmasına yetecek sayıda varmadığından, bunlar üçüncü cilde eklenerek mektupların sayısı 122'ye çıkar[30]. Böylece tamamı 534 mektuptan oluşan üç cildlik bir eser oluşur.

Mektupların her biri diğerinin tamamlayıcısı ve devamı sayılabilir. İhtiyaç hâsıl oldukça yazılan mektuplardaki değerli bilgiler, kaybolmasın diye bir nevi dosyalama yapılmıştır. İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin mektupları, yaşadığı dönemin siyâsî ve dînî olayları hakkında da değerli kayıtlar olarak düşünülebilir. Bu bakımdan bir mektupta yazılan bilgilere, bâzen birkaç ayrı mektupta neredeyse aynen rastlanır. Hattâ İmâm-ı Rabbânî'nin müstakil olarak kaleme aldığı diğer eserlerindeki bilgilerin, mektup gönderilen kişilerin işine yarayacak kadarı bu mektuplarda tekrar edilir. İmâm-ı Rabbânî diğer eserlerinden çok *Mektûbât*'ı ile tanınmaktadır[31].

Mektûbât, Muhammed Murâd Kazânî tarafından 1303 / 1888 senesinde Arapça'ya tercüme edilmiş ve *ed-Dürerü'l-Meknûnât* ismiyle 1316/1901'de Mekke-i Mükerremede basılmıştır. Aynı baskı, İstanbul'da ofset yoluyla çoğaltılarak tekrar neşredilmiştir. Türkiye'de en çok elde dolaşan bu baskıdır. *Mektûbât*, Farsça'dan Türkçe'ye ilk defa Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin tarafından tercüme edilmiştir. Müstakimzâde bu tercümeyi 1162/1748-1165/1751 seneleri arasında yapmış, ancak basımı yaklaşık bir asır sonra gerçekleşmiştir. Cildler ayrı zamanlarda basılmış, fakat sonradan üçü bir cild

---

[30] Kişmi, a.g.e., 243; Kazânî, *Mektûbât'a Mukaddime*, c.3, s.4.

[31] Schimmel, *Tasavvufun Boyutları*, s.418.

MEBDE' VE ME'ÂD RİSÂLESİ

MUKADDİME

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

Mebde ve me'âdda Allah'a hamd, habîbi Muhammed (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimize ve şerefli âline salât olsun. Bu risâle; Allah Teâlâ'nın yarattıklarına hücceti; yüksek fikirli; aktâb[32] ve evtâdın[33] kıdvesi (numûnesi); ebdâl[34] ve

---

[32] Aktâb, kutub kelimesinin cem'idir (çoğulu). Değirmen taşının aynı mihverde düzgün dönmesini sağlamak için ortasına yerleştirilen mile kutub dendiği gibi, bir topluluğun reisine de denir. Tasavvufta kutub, Allah Teâlâ'nın yeryüzünde her zaman nazar kıldığı tek kişidir (Tehânevî, *Keşşâf-u İstılâhâti'l-Fünûn*, c.3, s.492).

Mutasavvıflar, "**Yeri döşedik, ona sabit dağlar koyduk ve orada her çeşit bitkiden içe ferah verici çiftler bitirdik**" (Kaf 50/7) ayetindeki dağlarla velîlerin kastedilmiş olabileceğini belirtmektedirler. Ayrıca, "**Rabbinin ordularını O'ndan başka kimse bilmez**" (Müddessir, 74/31) ayet-i kerimesindeki ordular ile de Allah Teâlâ'nın emirlerinin tatbiki ve âlemin nizamı ile alakalı naz ve niyazlarına değer verdiği ve genellikle kimliklerini gizleyip kendinden başkasına bildirmediği dostalarına (evliya) *ricâl-i gayb* (gayb erenleri) demişlerdir.

Tasavvuf çevrelerinde *ricâl-i gayb*'ın bir bakıma *ehl-i hal ve akd* (bir işin yapılmasına veya yapılmamasına dair görüşlerine değer verilen kurmaylar) olduğuna inanılır. Faaliyetleri maddi âlemdeki hükümetlerin çalışmasına benzetilip aralarında bir derecelendirme yapılır. Onların tezkiye ile nefsin tasallutundan kurtulup daima Allah Teâlâ ile olduklarına inanıldığı için sadece Allah Teâlâ'nın hükmünü tanıdıklarına, yağmurların onların hürmetine yağdırıldığına, bitkilerin onların hallerindeki safânın bereketiyle bitirildiğine, hatta Müslümanların kâfirlere karşı onların himmetleri ile galip geldiğine inanılır.

Ricâl-i gayb'ın başında kutub vardır. Kendinden manevi bakımdan yardım beklenen kutba *gavs* da denir ama İmâm-ı Rabbânî (Kuddise

sirruh), gavs ile kutbun farklı kişiler olduğuna inanır. Kutbun denetimindeki velî gruplarının başkanlarına da kutup denir. Bu bakımdan değerlendirince, grupların hepsinin başkanına *kutbu'l-aktâb* denir. *Kut(bu'l-aktâ)b*, sağında melekût âleminin, solunda da mülk âleminin yönetimi ile megul olan iki imâmla birlikte halk dilinde *üçler*, tasavvufta *nükebâ* (denetçiler) olarak bilinen grubu oluştururlar. Sonra dünyanın dört köşesinin nizâmından mesûl olan dört kişinin oluşturduğu *evtâd* (direkler) vardır. Sonra, yedi velîden oluştuğu için yediler olarak da bilinen *ebrâr* (iyiler) gelir. Sonra kırkları oluşturan *ebdâl (bedeller)* ve üçyüz velînin oluşturduğu *ahyâr* (hayırlılar) gelir. Ayrıca, sayıları dörtbini bulan *mektûm* (halkın gözünden tamamen saklı) velîlerden de bahsedilir (İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, İşrâf Hey'eti'l-buhûs ve'd-Dirâsât, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1994, c.1, s.400; c.4, Bab 270, s.378-384; Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 329, 330.)

Mutasavvıfların, sayıları belirtilen velîlerin varlığında ittifak ettikleri halde onları farklı isimlerle sunduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Mesela birinin *ahyâr* dediğine diğerinin *ebrâr* veya birinin *nükebâ* dediğine diğerinin *nücebâ* dediği olmuştur.

Yukarıdakiler, sayıları belli olan velîlerin bir kısmına ait bir tasniftir. Ancak Allah Teâlâ'nın onların dışındaki asker veya dostlarının sayısını ancak O bilir. İrfan sahibi birçok mutasavvıfın velîlerin kendilerinin bile velî olduklarının farkında olamayacklarından bahsettiklerine göre, kişiler hakkında hüsn-i zan edilebilir ama velî olup olmadığına dair kesin karar verilemez. Ancak, nisbet-i sahîhası bulunan her mürîdin kendi mürşidinin kutup olduğuna inanması, normal karşılanabilir.

Kutublar, gavs, iki imam ve halifeler hakkında daha fazla bilgi için ileride sayfa 55 ve 56'te **Kutb-i İrşâd** başlığı ile verilen bölüme ve 63 numaralı dipnota bakılabilir.

[33] *Evtâd*, direk veya sütunlar demektir. Tasavvufta, dünyânın dört bir yanına dağılmış ve kendileri hürmetine Allah Teâlâ'nın insanları koruduğu velîlere denir (Gümüşhânevî, Ahmed b. Mustafa b. Abdurrahmân, *Mütemmimâtü Kitâbi Câmi'i'l-Usûl*, *Câmi'u'l-Usûl* ile birlikte, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, s.119).

Birçok isyana rağmen Allah Teâlâ'nın sevdiği kullar hürmetine dünyayı helak etmediği gibi diğer canlılara da rızık vermeye devam etmesi dikkate alınarak bazı velîlere bu isim verilmiş olabilir. Bu gu-

efrâdın[35] kıblesi (dikkat merkezi); seb'i'l-mesânî[36] sırlarının

ruptaki velîler, insanların korunmasına yarayan bina ve yapıları ayakta tutan direklere benzetilmektedir.

[34] *Ebdâl*, bedel kelimesinin cem'idir (çoğulu). Bedel ise bir şeyin yerine geçen, yerini tutan ve karşılığı mânâlarına gelir. İsmâil Hakkı Bursavî (Kuddise sirruh) hazretleri ebdâlı, kötü huylarını iyileri ile değiştiren; bazılarına göre sayıları yedi, bazılarına göre ise kırk olan; tayy-ı mekân yaparak kısa zamanda farklı yerlere gidebilen ve ayrıldığı yerde kendilerine benzer insanlar bırakan velîler olarak tarif eder. Bursavî, ebdâla bu ismin verilmesine sebep olarak şöyle yazar: "Bunlardan biri vefât etse, kırklardan biri onun yerine bedel olarak bırakılır. Ve o bedelin yeri de üç yüzlerden biriyle, üç yüzler de sâlihler zümresinden bir mümin ile tamâmlanır (Bursavî, İsmâil Hakkı, *Kitâbü'l-Envâr*, (Trc. Naim Avan), İnsan Yay., İstanbul, 1999, s.110).

[35] *Efrâd*, ferdin cem'idir. Ferd, tek kişi demektir. Tasavvufta kutbun gözetiminin dışında kalan ricâl-i gayba (gayb erenlerine) *ferd* denir. Abdurrahman Câmi (Kuddise sirruh), Hızır Aleyhisselam'ın ve bisetten önce Peygamber (s.a.v.) efendimizin de onlardan olduğunu söylemişti (Câmî, Nûreddin Abdurrahman b. Ahmed, *Nefehâtü'l-Üns* Terc. Lamiî Çelebi, Haz. Süleyman Uludağ - Mustafa Kara, Marifet Yay., İstanbul, 1998, s.98).

Efrâdın belirli sayısı yoktur. İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerine göre, ileride de bahsedileceği gibi, efrâdın yükselişleri; hâlis asıl makâmının başlangıcında nihâyet bulur (*Mektûbât*, c.1, m.16, s.24). Efrâd hakkında İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri *Mektûbât*'ında şunları yazar. "Hoca Muhammed Pârisâ (Kuddise sirruh) hazretlerinde bu kadar kemâlât bulunmasına rağmen, Hoca Ârif Dikkirânî hayâtının sonunda ona ferdiyet nisbetini vermişti. Ama bu nisbet onun meşîhatine (tarîkat pîrliğine) ve talebeleri tekmîline mâni olmuştu. Yoksa kemâlât ve talebeleri tekmîl husûsunda onun yüksek dereceleri vardı. Hoca hazretleri onun hakkında, "Mürîdleri terbiye işi ile meşgûl olsaydı, âlem ondan nûrlanırdı." buyurmuşlar. Mevlânâ Ârif kendi de bu nisbeti kayınpederi Mevlânâ Bahâüddîn Kaşlakî'den almıştı.

Ferdiyet nisbetinde yön tamâmen Hak Sübhânehû'ya doğrudur. Onun meşîhat, tekmîl ve dâvet işiyle alâkası yoktur. Dâvet ve tekmîl makâmı olan kutb-i irşâdlık ile beraber ferdiyet nisbetine sâhip olan kişiye bakılır: Ferdiyet nisbeti daha fazla ise irşâd ve tekmîl tarafı zayıf ve yetersizdir.

kâşifi; ikinci bin yılın müceddidi,[37] üveysî,[38] rahmânî ve

---

Bu iki nisbete birden sahip olan zât, itidâl sınırları içindedir. Zâhiri tamâmen halk ile bâtını Hak Teâlâ ve Tekaddes iledir." (*Mektûbât*, c.1, m.290, s.341).

[36] *Seb'i'l-mesânî*, "tekrarlanan iki" demektir. Bununla Kurân-ı kerîmin tamâmı veya *Fâtiha*, *Bakara*, *Âl-i İmrân*, *Nisâ*, *Mâide*, *Enâm* ve *Arâf* sûrelerinden ibâret olan seb-i tıvâl (yedi uzun sure) kastedildiğine dair çeşitli rivâyetler olmakla birlikte; birincisi Mekke-i Mükerreme'de diğeri Medîne-i Münevvere'de olmak üzere iki kere nâzil olması veya müminlerin her namazda en az iki kere okunmasından dolayı, Fâtiha sûresinin kast edildiği görüşü ağır basmaktadır. (Semerkandî, Muhammed b. İbrâhim, *Bostânu'-Ârifîn*, Daru'l-Ceyl, Beyrut, tarihsiz, s.22) Dolayısıyla yukarıdaki ibâre, "Fâtiha Sûresinin sırlarını en iyi kavrayan ve insanlara îzâh eden kişi" şeklinde anlaşılabilir.

[37] *Müceddid*; yenileyen, yeniden kuvvet ve canlılık kazandıran mânâsında bir sıfattır. Bir şeyi orijinal hâline getirerek yenileştirene müceddid denir. Dinî bir istilah olarak *müceddid*, dine karıştırılmış bid'atlere karşı durarak her şeyin Devr-i Saâdetteki gibi sünnete uygun olmasına vesîle olan zâta denir. İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, müceddidler hakkında şunları yazmıştı: "Her yüz senenin başında bir müceddid geçtiğini biliniz ve öyle de oldu. Ama yüzyıl müceddidi, bin yıl müceddidi gibi değildir. Yüzyıl müceddidi ile bin yıl müceddidi arasındaki fark, yüz ile bin arasındaki fark kadardır; hattâ daha da fazladır. Müceddid, bahsi geçen zaman aralığında, zamanın kutubları, evtâdı, ebdâlı ve necîbleri de dâhil, ümmetin tamâmına füyûzâtın gelmesine vasıta olan zâttır (*Mektûbât*, c.2, m.4, s.13).

[38] *Üveysî*, Veysel'e âit veya onunla ilgili olan, yolundan giden mânâsında bir kelimedir. Tasavvufta ise, seyr-i sülûkü Veysel Karânî (Rahimehullah) hazretleri gibi gelişen kişiye denir. Veysel Karânî (Rahimehullah), Rasûlüllah efendimizi (Sallallâhü aleyhi ve sellem) görmediği hâlde gıyâbî olarak onun hususî terbiyesi ile terbiye edilmişti. Aynı şekilde, seyr-i sülûkünü hayatta olmayan mübârek bir zâttan istifâde ederek tamâmlamaya çalışan mutasavvıfa da üveysî denir.

rabbânî[39] âlim; İslâm'ın ve Müslümanların önderi; neseben

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, *Mektûbât*'ında üveysîlik için şunları yazmıştı: "Oğlum, birisinin üveysî olduğunu söylemek, zâhirde bir şeyhinin olmadığı mânâsına gelmez. *Üveysî*, mânevî terbiyesinde rûhânîlerin (hayatta olmayan şeyhlerin) te'sîri bulunan şahıstır. Hoca Ahrâr (Kuddise sirruh) hazretleri (v. 895/1490), Yaşayan başka şeyhi olmasına rağmen Hoca Nakşibend (Kuddise sirruh) hazretlerinin (v. 791/1389) rûhâniyetinden yardım gördüğü için üveysî kabûl edilir. Aynı şekilde, hayatta bir şeyhi olduğu hâlde, Abdülhâlık Gucduvânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin (v. 615/1218) rûhâniyetinden yardım gördüğü için, Hoca Nakşibend (Kuddise sirruh) hazretlerine de üveysî denir (*Mektûbât*, c.3, m.120, s.172).

Tasavvuf tarihinde hayatta olmayan mürşidlerden istifâde ederek terakkî eden nice zâtlar vardır. İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri de Hz. Ömer'i (Radiyallâhü anhü), Hoca Bahâüddin Nakşibend (Kuddise sirruh) ve halîfesi Hoca Alâeddin Attâr'ı (Kuddise sirruh) ve Abdülkâdir Geylânî (k.s.e.) hazretlerini görmediği hâlde, ileride de bahsedileceği gibi, onların rûhâniyetinden istifâde ederek *Hakîkat-i Muhammediyye* ve daha üstteki makâmlara erişmiştir.

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, tarîkat silsilesi ile ilgili tafsîlâtlı bilgiler verdiği bir mektûbunda kendinin üveysîliğine dair şunları yazar: "Üveysî olmama rağmen yanımda hâzır ve durumuma nâzır olan bir mürşidim var. Nakşibendiyye Tarîkatinde şeyhim Abdülbâkî (Radiyallâhü anhü) hazretleri olmasına rağmen, esas terbiyemi Bâkî olan Allah Celle Celâlühû üstlenmiştir. Husûsî lütûf ile terbiye görüp ictibâ yolundan ilerlemiş biriyim. Tarîkat silsilem rahmânîdir. Ben Rahmân'ın kuluyum." (*Mektûbât*, c.3, m.87, s.111).

[39] *Rabbânî*, Rab ile alâkası çok ve O'na daha yakın, ulûhiyyet sırlarına âşinâ olup Allah Teâlâ'yı tanıyan velîlere denir. İlm ve dinde râsih ve ilmiyle âmil olan âlime de rabbânî denir (Tehânevî, *Keşşâf-u Istılâhâti'l-Fünûn*, c.2, s.175).

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerine bu ismi ondaki *isti'dâdı* keşfeden, şeyhi Muhammed Bâkî Billâh (Kuddise sirruh) hazretleri (v. 1012/1603) vermiştir (Şarkpûrî, *Müceddid-i Elf-i Sânî İmâm-ı Rabbânî*, s.21).

Fârûkî;[40] meşreben Nakşî olan şeyh ve İmâmımız Şeyh Ahmed hazretlerinin latîf ve temiz işâretler, ince ve mükemmel sırları ihtivâ eden mümtâz bir risâlesidir. Onun hidâyet güneşi ufuklarda parlarken, insanlar feyz bahçelerinin güzelliklerini yaşama zevkinde devâm etsinler. Allah Sübhânehû'nun yardımını bekler ve O'na tevekkül ederiz.

İmâm-ı Rabbânî'nin (Kuddise sirruh) İlk Tasavvufî Hâlleri

Bu dervîşin (İmâm-ı Rabbânî k.s.) kalbinde bu tarîkatin muhabbeti zuhûr edince, ilâhî inâyet onu Hâcegân[41] (Kaddesallâhü esrârahüm) halîfelerinden biri[42] ile buluşturdu, ondan bu büyüklerin tarîkatini alıp sohbetine devam etti ve teveccühünün bereketiyle kayyûmiyet[43] sıfatı içerisinde istih-

---

[40] İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, 27. göbekten Hz. Ömer'e (Radiyallâhü anhü) varan bir şecereye sahip olması bakımından Fârûkî lâkabıyla tanınmaktadır.

[41] *Hâcegân*, Farsça hoca kelimesinin cem'idir (çoğulu). Hoca, efendi demektir. Tasavvufta, bilhassa Nakşibendiyye şeyhlerine hoca denir.

[42] Hoca Muhammed Bâkî Billâh (Kuddise sirruh) hazretleri kast edilmektedir.

[43] Tasavvuf tarihinde Kayyûmiyet makâmından söz eden ilk zât, İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri olmuştur. (Ma'sûm, Muhammed Hâce Meyân, *Mektûbât-ı Muhammed Ma'sûm*, (Türkçeye Trc. Müstekimzâde Süleyman), İstanbul, Tarihsiz, c.2, s.50).

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin kayyûmluk ile alâkalı şu cümleleri de maksadını özetler niteliktedir: "Eşyânın kayyûmluğu makâmı ile müşerref olan bu ârif, mahlûkâtın ihtiyaçlarının temini kendine havâle edilmiş vezire benzer. Nimetler sultândan gelmesine rağmen, mahlûkâta vezir vâsıtasıyla ulaşır. Bu makâmın reisi Ebu'l-beşer Hz. Âdem'dir (a.s.). Bu makâm, aslen ülû'l-azm nebîlere (a.s.) aittir ama nebîlere uymaları ve onlara vâris olmaları vesîlesiyle Allah Teâlâ'nın murâd buyurduğu bazı insanlar da onunla müşerref kılı-

nır." (*Mektûbât*, c.2, m.74, s.127). Bu mektûbun tamamına bakılırsa kayyûmiyyetle alâkalı daha fazla mâlûmat bulunabilir.

Ziyâuddin Gümüşhânevî (Kuddise sirruh) hazretlerine göre kayyûmiyyet, aslen ulû'l-azm enbiyânın (a.s.) mansıbıdır. Bu ümmet içersinde Allah Teâlâ bu mansıbı İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin kendine, evlâdına ve halîfelerine tahsis etmiştir. (Gümüşhânevî, Ziyâuddîn Ahmed b. Mustafa b. Abdurrahmân, *Câmi'u'l-Usûl fi'l-Evliyâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, *Mütemmimâtü Kitâbi Câmi'i'l-Usûl* ile birlikte, Beyrut, 2002, s.112)

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin oğlu ve halîfesi Muhammed Ma'sûm (Kuddise sirruh) hazretleri (v.1097/1688) kayyûmiyyeti şu şekilde ifâde ederler: "Kayyûm, Hak Celle ve Alâ'nın bu âlemde halîfesi ve nâib-i menâbıdır. Aktâb ve evtâd onun zılâl dâiresinde münderic, efrâd ve evtâd kemâlinin muhitinde mündemictir. Âlemdeki her şey ona müteveccihtir. Bütün âlemler, bilerek veya bilmeyerek, ona yönelir. Belki âlemin devamı onun zâtı iledir. Âlemin cüzleri Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarının zuhûr (tecellî) mahallidir ama zâttan bir eser bile taşımazlar. Âlemin tamâmı araz ve sıfat oldukları için, kendi ile kâim olabilecekleri bir zâta ihtiyaç duyarlar. Allah Teâlâ'nın âdeti uzun yıllardan sonra bir ârife bu nasîbi vermek şeklinde cereyan etmektedir. O da bununla hükmen halîfe olarak eşyânın ayakta durmasına vesîle olan kayyûm (idareyi ele alan kişi) olur. Eşyâ da onunla kâim olur.

Asâletten hissedâr olmadıkça kayyûmluk nisbeti elde edilemez. Muhterem üstâdım [İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri] bu dervîşe kayyûmluğun verildiğini müjdelediklerinde, onda asâlet neşesinin olduğunu bildirip şân ve şeref sâhibi olduğunu da haber verip şöyle buyurmuşlardı: *"Asâletten ne kadar hisseyâb olursan, hilkatinde o kadar mahbûbiyyet neşesi emanet bırakılır."* Yâni onun hakkında zâtî mahbûbiyyet ve infiâlî kemâlâtın bulunduğuna işâret buyurmuşlardı." (Ma'sûm, Muhammed Hâce Meyân, *Mektûbât-ı Muhammed Ma'sûm*, c.1, s.77).

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, Muhammed Ma'sûm (Kuddise sirruh) ile birlikte diğer oğlu Hoca Muhammed Said'e yazdığı bir metktupta Muhammed Ma'sûm (Kuddise sirruh) hazretlerinin kayyûmiyyetine dair şunları anlatır: "Dün sabah namazından sonra

lâk[44] bakımından hâsıl olan hâcegân cezbesini[45] elde edip,

sülûk meclisi oluşturmuştum. O anda üzerimde bulunan hıl'atin benden ayrılıp, yerine başka bir hırkaya yöneldiğimi gördüm. Benden ayrılan hırkanın bir başkasına verilip verilmeyeceğini düşünürken, içimden oğlum Muhammed Ma'sûm'a verseler diye geçirdim. Az sonra ona verililip tamâmen giydirildiğini gördüm. Benden alınan o hırka, terbiye ve tekmîl makâmıyla alâkadar olan kayyûmluk muâmelesinden kinâye idi." (*Mektûbât*, c.3, m.104, s.148).

Ayrıca, İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, oğlu Muhammed Ma'sûm (Kuddise sirruh) hazretlerine yazdığı iki mektûbunda kayyûmiyet makamındaki zât hakkında görüşlerini ortaya koymuştu. Bakınız: (*Mektûbât*, c.3, m.79-80, s.100-106).

[44] *İstihlâk*, bitirmek ve tüketmek demektir. İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerine göre *istihlâk*, âlem-i emr ile bağlantı kurduktan sonra sebepler âlemine dönmemektir. Bu insanların nübüvvet kemâlâtından nasîbleri yoktur. Dolayısıyla onlar başka insanları da yetiştirmekle alâkası olan tekmîl makâmından nasîb almamışlardır (*Mektûbât*, c.1, m.2, s.31; m.24. s.34).

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, ruhun cesette nefsle bir araya gelmesinden sonra başlayan seyr-i sülûkte kemâlât elde edildikten sonra ya hemen geriye dönüleceğini ya da orada yerleşilip kalınacağını ifade etmektedir. Birincisi halkı Hakk'a dâvet etmek üzer geri dönüşten ibaret olan davet, tekmîl ve irşâd makâmıdır. İkincisi ise istihlâk ve halktan uzlet (ayrılma) makâmıdır." (*Mektûbât*, c.1, m.158, s.137,138).

Seyr ilallâh (Allah'a giden seyr) ve *seyr fillâh*ı (Allah'ta seyri) tamâmlayıp daha fazla terakkî etmeleri istenen velîler, tekrar sebepler âlemi denilen bu dünyâya döndürülür ve nebîler (Sallallâhü aleyhi ve sellem) gibi halk arasına karışıp onları Hakk'a dâvet etmekle vazîfelendirilirler. Halktan biri gibi görünmelerine rağmen, iç âlemlerinde kendilerini halkı irşâd için geri gönderen Allah Teâlâ ile irtibatlıdırlar. Vazîfelerinde benzedikleri nebîlere (Sallallâhü aleyhi ve sellem) makâmlarından istifâde etmekte de benzer ve terakkîlerini artırırlar.

İstihlâkin ne olduğu, nasıl oluştuğu ve sonrasında nelerin yaşandığına dair daha fazla bilgi için *Mektûbât*, c.1, m.22, s.30, 31'e bakılabilir.

indirâcü'n-nihâye fi'l-bidâye[46] yolundan su içmesi de nasîb

---

[45] *Cezbe*, celbetme, çekme demektir. Tasavvufta *cezbe*, ilâhî inâyetin gereği olarak Cenâb-ı Hakk'a giden yolda ihtiyaç duyulan her şeyin bahşedilip kulun çabası ve çalışması olmaksızın çekilip yaklaştırılması demektir (Gümüşhânevî, *Mütemmimatu Kitâbi Câmi'i'l-Usûl*, s.122).

Bir tarîkat şeyhinin gözetiminde dînî emirleri tatbîk ederek nefsi terbiye ve tezkiye etmek mânâsındaki sülûk olmadan oluşan cezbe faydasız, hattâ zararlı kabul edilir. İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri sülûksüz cezbeye Eflâtun'u misâl olarak zikreder. Bir takım riyâzât yaparak nefsini safâya kavuşturmuş olmasına rağmen, zamanının enbiyâsına uymayı reddettiği için cezbesinden bir fayda görmediğini hatırlatır. Aynı yerde cezbe ve sülûk ile alâkalı tafsîlâtlı malûmat verir (*Mektûbât*, c.3, m.120, s.170).

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, Nakşibendiyye yoluna âit olan cezbeyi şu şekilde ifâde eder: "Nakşibendiyye Tarîkatinin diğerlerinden farklı olan bir husûsiyeti, bu tarîkatte önce cezbenin, sonra sülûkün yaşanması ve seyrin âlem-i halktan değil, âlem-i emirden başlamasıdır. Nakşibendiyye Tarîkatinde cezbe basamakları atlanırken sülûk menzilleri de geçilir. Âlem-i halktaki seyr, âlem-i emirdeki seyrde halledilir. Bu bakımdan bu tarîkatte *"indirâcü'n-nihâye fi'l-bidâye"*nin olduğu söylense doğrudur" (*Mektûbât*, c.1, m.221, s.197).

[46] *İndirâcü'n-nihâye fi'l-bidâye*, seyr-i sülûkün başlangıcında sonda nelerin elde edilebileceğinden haberdâr edilmek diye hulâsa edilebilir. *İndirâcü'n-nihâye fi'l-bidâye* ve Hâcegân yoluna âit cezbe ile ne kastedildiğini anlamaya yardımcı olması için İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin Hoca Meyân Muhammed'e cezbe ve sülûk mevzûunu tafsîlâtı ile açıkladığı mektûbdan bir bölüme bakmakta fayda mülâhaza ediyoruz. Orada şöyle yazmıştı: "Hoca Bahâeddin Nakşibend (Kuddise sirruh) hazretleri, *"Biz nihâyeti başlangıca derc ederiz"* buyurmuştu. Bu cümle şöyle açıklanabilir: Müntehîlerin nihâyette kavuştukları incizâb (ilâhî kudret ile çekilme) ve muhabbet, Nakşibendiyye Tarîkatinde ilk zamanlarda elde edilen cezbe ve muhabbet ile birlikte verilir. Çünkü müntehînin cezbesi rûhî iken, mübtedînînki kalbîdir. Kalb, rûh ile nefs arasında berzah (geçit) olduğu için kalbî cezbe zımnında (kapsamında) rûhî cezbe de

oldu. Bu cezbeden sonra iş sülûkde[47] karar kıldı. Bu fakîr,

---

oluşur. (*Mektûbât*, c.1, m.287, s.317). ([Kalbî cezbe ile rûhî cezbe arasındaki fark, aynı mektûbun devamında tafsîlâtlı olarak anlatılmıştır].

Başka cezbelerde de mevcûd olmasına rağmen, indirâcın Nakşibendiyye Tarîkatine âit olarak belirtilmesinin sebebi şudur: Bu yolun büyükleri o mânânın oluşması için ayrı bir *üslûb* kararlaştırıp, hedefe ulaşmak için husûsî bir yol belirlemişlerdir. Aynı mânâ mutlaka diğer tarîkatlerde de olabilir ancak onlarda bir kâide değildir.

Cezbe makâmı ile alâkalı olarak şunu da ilâve edebiliriz: Bu yolun büyüklerinin diğer tarîkatlerde olmayan -varsa da çok nadir görülen- husûsiyetleri vardır. Bu yüzden sülûk menzillerini kat etmedikleri hâlde bazıları, bu makâmda, sülûk erbâbınınkine benzer bir fenâ ve bekâya erer ve tekmîl makâmından *seyr anillâh billâh* makâmına benzer bir hâle kavuşur ve bununla da isti'dâdı olanları terbiye ederler (*Mektûbât*, c.1, s.317,318, mektûb. 287). *Mektûbât*'ta birçok mektûbda bu husûsla ilgili tafsîlâtlı bilgiler verilmiştir. Meselâ Bkz. c.1, m. 66, s.78 ve c.2, m.43, s.70

[47] *Sülûk*, sâlikin vusûle isti'dât kazanmak için ahlâkını temizlemek gâyesiyle tâkib ettiği yoldur. Yâni *sülûk*, kulun nefsini dünyâ ve mal sevgisi, haset, kibir, yalan, gıybet, hırs ve zulüm gibi kötü huylardan temizleyip; ilim, hilm, hayâ, rızâ, adâlet gibi iyi huylara sahip olmaya çalışmasına denir (Tehânevî, *Keşşâf-u İstilâhâti'l-fünûn*, c.2, s.400). İmâm Gazâlî (Rahimehullah) sülûkü ahlak, amel ve meârifi (bilgileri) temizlemek olarak tarif eder. Bunun da insanın zâhir ve bâtınını (iç ve dış dünyasını) tamirle meşgul olmakla mümkün olabileceğini bildirir (Gazâlî, *Ravdatü't-Tâlibîn ve Umdetü's-Sâlikîn*, s.16). İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin şu cümleleri de sülûk hakkında temel bilgiler ihtivâ etmesi bakımından mühimdir: "İtikâd ve amel kanatlarını elde ettikten sonra Hakk'ın tevfîki insana refîk ve delîl olunca, sofiyye-i aliyyenin tarîkatine sülûk etmelidir. Sülûk, îtikâd ve amelden başka bir maksad taşımamalı ve bunların dışında bir gâyeye matuf olmamalıdır. Bu, insanı zillete düşüren tûl-i emeldendir. Tarîkate sülûkten maksat, itikâdî mevzûlarda şüphe atanların şüpheleri ile kayboluvermeyen ve bir takım şüpheler ile iptal olmayan *yakîn* (kesin bilgi) ve tatmînin kazanılmasıdır (*Mektûbât*, c.1, m.266, s.278).

"Seyr-i sülûk, nefs terbiyesi ve kalbi tasfiyeden maksat, **"Kalblerinde hastalık vardır."** (Bakara, 2/10) âyet-i celîlesinde de işaret buyurulan mânevî âfetleri ve kalbî hastalıkları yok edip hakîkî îmanı elde etmektir." (*Mektûbât*, c.1, m.46, s.62). "Sülûkü tamamlayabilmek için bir tarîkat pîrine intisap etmek şarttır" (*Mektûbât*, c.1, m.287, s.319). Cezbe ve sülûk husûsunda daha fazla bilgi için aynı mektûba bakılabilir.

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, sülûkün neticesi ile ilgili şu bilgileri verir: "Hak Sübhanehu cezbenin oluşup tamamlanmasından sonra mükemmel inayetiyle kişiyi sülûk nimetiyle müşerref kılınca, cezbe ile elli bin yıllık mesafe olarak takdir ettikleri uzak mesafeleri kat edilebilir. Allah Taala'nın **"Melekler ve ruh oraya (mertebe ve makamlara) elli bin yıl miktarındaki bir günde urûc eder"** ayet-i celilesi az bir müddette olan bu ölçüye bir işarettir. Yukarıdaki nimetin elde edilmesinden sonra fenâ fillah ve bekâ billâh makamının hakîkatine eriştirir.

Sülûkün nihâyeti, sâlikin fenâ-i mutlak diye tabir edilen seyr ilallaha vasıl olmasıdır. Ondan sonra da seyr fillah ve bekâ billâh diye tabir olunan cezbe makamı vardır.

Seyr ilallâh, sâlikin mazharı olduğu isme seyrden ibarettir. *Seyr fillah* o isimde seyrdir. Zira her isim, gayr-i mütenâhî isimleri câmidir. O zaman ondaki seyr de gayr-i mütenâhî olur. (*Mektûbât*, c.1, m.290, s.338).

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri seyr-i sülûkü dörde ayırır ve bu mevzûda şunları yazar: "Seyr-i sülûkün makûletü'l-keyfe (nitelikler kategorisine) ait olan ilmî bir hareketten ibâret olup, mekânla alâkalı olmadığını biliniz.

1. Seyr ilallah (Allah'a seyr), mümkünâta âit olan ilim mertebelerinin tamâmını geçmek sûretiyle onların kaybolacağı ana kadar, alt tabakadaki ilimden üste, oradan da bir üste giderek Vâcib Teâlâ'nın ilmine varıncaya kadar devam eden ilmî bir hareketten ibârettir. Buna *fenâ* denir.

2. Seyr fillah (Allah'ta seyr); isim, sıfat, şuûn, itibâr, takdîs ve tenzîh gibi vücûb mertebelerinde cümlelerle anlatılması; her hangi bir şekilde işâret edilmesi; bir isimle belirtilmesi veya her hangi bir yazı ile kinâyeli bir ifâde kullanılması mümkün olmayan; hiçbir

Allah Teâlâ'nın gâlip aslanı Hz. Ali kerremallâhü veche efendimizin rûhânî terbiyesi ile bu yolun son merhalesine, yâni rabbi[48] olan isme vardı. Hoca Nakşibend (Kuddise sirruh) haz-

---

âlimin bilemeyeceği; hiç bir idrâk sâhibinin idrâk edemeyeceği mertebeye gelinceye kadar devam eden ilmî bir hareketten (gelişmeden) ibârettir. Buna da *bekâ* denir.

3. Seyr anillah billah (Allah'tan Allah ile seyr) denilen üçüncü seyr, en yüksekteki ilimden alta, tekrar bir alta inerek mümkün varlıklara tam dönüş yapıp, vücûb mertebelerindeki ilimlerin tamâmından geçinceye kadar devam eden ilmî harekettir. Bunu temin eden kişi Allah'ı Allah ile unutan, Allah ile Allah'tan rücû eden (dönen) kişidir. Bu zât hem bulan, hem kaybedendir; vâsıl olup uzakta kalandır; uzakta kalan yakındır.

4. Seyr fi'l-eşyâ (Eşyâda seyr) den ibâret olan dördüncü seyr ise birinci seyrdeki ilimlerin tamâmen kaybolmasından sonra eşyâya âit ilimlerin birer birer yeniden oluşmasıdır.

Dördüncü, birinciye; üçüncü ise ikinciye mukâbil seyirlerdir. *Seyr ilallah (Allah'a seyr)* ve *Seyr fillah (Allah'ta seyr)*, fenâ ve bekâdan ibâret olan velâyet mertebelerini elde etmek için yapılan seyirlerdir. Üçüncü ve dördüncü *seyirler (seyr anillah billah* ve *seyr fi'l-eşyâ)* ise Enbiyâ-yı mürselîne -umûmen hepsine, husûsen de en fazîletli olanına salât ve selâmlar olsun- âit seyirlerdir. Onlara tâbi olan kâmillerin de bu makâmlarından nasîbleri vardır. "(Rasûlüm!) **'İşte benim yolum budur. Ben ve bana tâbi olanlar, Allah yoluna (körü körüne değil, bilgi ve basîret ile) dâvet ediyoruz. Allah'ı (noksan sıfatlardan) tenzîh ederim! Ve ben müşriklerden değilim' de.**" (Yûsuf, 12/108), (*Mektûbât*, c.1, m.144, s.131).

Enbiyâ ve meleklerin dışında mümkün varlıkların mebde-i teayyünleri, mürebbîleri, hakîkat ve âyân-ı sâbiteleri (ilm-i ilâhîdeki sâbit özleri) Hak Teâlâ'nın isim ve sıfatlarının zılâlinden bir zıldır. Letâifin zılle vâsıl olması ile *seyr-i ilellah* nihâyet bulur. Letâifin bu zıllın aslına vâsıl olmasıyla da *seyr-i fillah* başlar. Velâyet-i kübrâya vâsıl olunca *seyr-i fillah* başlar.

[48] Kâşânî, *Rab* hususunda şunları yazar: "Rab, hakîkatlerin kendinden meydana gelişi itibârıyla Hak Teâlâ'nın ismidir. Âlemdeki her hakîkat ilâhî bir hakîkatten meydâna gelir ve ortaya çıkar. Dış varlıkta or-

retlerinin rûhâniyeti vâsıtasıyla bu isimden *Hakîkat-i Muhammediyye*[49] -sâhibine salât, selâm ve tahiyyet olsun-

taya çıkıp, rûh, misâl ve his mertebelerinde zuhûr eden her şey, bahis mevzûu ilâhî hakîkat vâsıtasıyla ilâhî bir isimden teayyün ve zuhûr etmiş, böylece dışta farklılaşmış ve husûsiyyet kazanmıştır. Bu isim, o varlığın Rabb-i hâssıdır ve sâdece ondan (bilgi ve yardım) alır, sâdece onun vâsıtasıyla verir; bütün bâtınlarda, hâl ve söz ile yaptığı yönelişlerinde ve duâlarında o isme iltica eder; sâdece onu görür." (Kâşânî, Abdürrazzâk, *Tasavvuf Sözlüğü*, (Trc. Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.258).

Ayrıca İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin *Mektûbât*'ındaki şu cümleler de Rab kelimesine verilen manayı ortaya koymaktadır: "Şunu iyi bilmelisiniz: Bir şahsın hakîkati, o şahsın imkânî teayyününün (mümkünât cümlesinden olan varlığının belirlenişinin) kendine gölge olduğu vücûbî teayyünden ibârettir. Vücûbî teayyün ise, *alîm, kadîr, mürîd, mütekellim* gibi ilâhî isimlerden biridir. Bu ilâhî isim o şahsın rabbi, kendi varlığının ve varlığı ile ilgili şeylerin feyezânının mebde'idir (taşmasının başlangıcı)." (*Mektûbât*, c.1, m.209, s.177).

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin şu cümleleri de yukarıdakilere ilave edilebilir: "Şunu bilmelisiniz: Talib, sülûk yoluyla bir üste müteveccih olunca, rabbi olan bir isme bâliğ olur. O isimde fani ve müstehlek olunca, kendisine fenâ ismini vermek uygun olur. O isimde bekâdan sonra bekâ isminin verilmesi uygun olur. Bu fenâ ve bekâ ile velâyet mertebelerinin ilkiyle müşerref olur. (*Mektûbât*, c.1, m.287, s.320)

[49] *Aslu'l-usûl (asılların aslı) da denilen Hakîkat-i Muhammediyye* husûsunda İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, *Mektûbât*'ının üçüncü cild 121. mektûbunda tafsîlâtlı bilgi verir. Ancak biz burada sâdece onun maksadının ana hatlarını ifâde edecek birkaç cümleyi almadan geçemiyoruz: "Şunu iyi bilesiniz: Hakîkat-i Muhammediyye ilk zuhûrdur. Enbiyâ-yı kirâm ve melâike-i izâmın -hepsine salât ve selâm olsun- tamâmının hakîkatleri buna zıll (gölge), bu da onların aslı olması bakımından hakîkatlerin hakîkatidir. Hazret-i Rasûlüllah efendimiz (Sallallâhü aleyhi ve sellem), **"Allah'ın ilk yarattığı şey, benim nûrumdur."** ayrıca, **"Ben Allah'ın nûrundan, müminler de benim nûrumdan yaratıldı."**

diye tabir edilen kâbiliyyet-i ûlâya (birinci kâbiliyyete) vâsıl oldu[50]. Ömer el Fârûk (Radiyallâhü anhü) hazretlerinin rûhâniyeti yardımıyla o kâbiliyyetten de bir üste geçti. Hz. Hâtemü'r-risâlet (Sallallâhü aleyhi ve sellem) Efendimizin rûhâniyetinin yardımıyla yukarıda bahsedilen makâma bir tafsîl (detay), yukarıdakinin de ona icmâl (özet) olduğu bir üst makâma vardı. Burası Muhammedî kutubların makâmıdır. Bu dervîş o makâma varınca, Hoca Nakşibend (Kuddise sirruh) hazretlerinin (v.791/1389) halîfesi ve Kutb-i irşâd Hoca Alâeddin Attâr (Kuddise sirruh) hazretlerinin (v. 802/1400) rûhâniyetinden bir şeyler elde etti. Orası kutubların yükselebilecekleri son

---

buyururlar. Bu hadîs-i şeriflere binâen bu hakîkat, Hak Celle ve A'la'nın hakîkati ile diğer hakîkatler arasında bir hakîkat olduğu için onun -salât ve selam olsun- tavassutu olmadan matlûba varmak (vusûl) imkânsızdır. O, enbiyâ ve rasüllerin nebîsidir ve yeryüzüne gönderilişi bir rahmettir. Bu yüzden kendilerinde bir asâlet bulunmasına rağmen, ülû'l-azm enbiyâ, ona tâbi olmayı ve onun ümmetinden sayılmayı temennî etmişlerdir." (*Mektûbât*, c.1, m.121, s.175).

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerine göre, "Hakîkat-i Muahmmediyye bütün hakîkatleri camidir. Ona hakîkatlerin hakîkati denir. Diğer enbiyâ ve meleklerin hakîkatleri onun cüzleri veya cüziyyâtı gibidir. (*Mektûbât*, c.3, m.120, s.169).

[50] İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin üstadı Muhammed Bâki billah (Kuddise sirruh) hazretlerine arz-u hal ederken verdiği bilgiler de mevzua ışık tutmaktadır: Ona göre, "İlk kabiliyet de denilen *Hakîkat-i Muhammediyye*, Allah Teâlâ'nın, zâtî ve şuûnî kemâlâtının tamamına müteallık (alakalı olan) ilmi itibarlara ait ve Hakîkatü'l-Kur'ân'ın (Kur'ân-ı mecîd'in hakîkatinin) kazandırdıklarından ibaret olan kabiliyettir. Bu kabiliyet, sıfatların bulunduğu mertebeye münasib ve Zât ile sıfatlar arasında berzah (geçit) olan ittisaf (vasıflanma) kabiliyetidir. O, diğer enbiyânın -alehimü'salavatü ve't-teslimat- hakîkatleridir. Bu kâbiliyet, kendinde bulunan itibarların da mülahazasıyla birlikte, çeşitli hakîkatlere dönüşmüştür (*Mektûbât*, c.1, m.4, s.9, 10).

noktadır. Zılliyet dâiresi Orada sona erer[51]. Sonra ya hâlis asıl, ya da zıll (gölge) ile karışık bir asıl gelir. Bu devlete erebilme imtiyâzı efrâd tâifesine âittir. Kutublardan bazıları da, efrâda musâhabet (arkadaşlık) ederek, o makâma yükselir ve o makâmın zıll ile karışık olan aslına bakma şerefine erebilirler. Ama hâlis aslâ vusûl veya oraya bakabilme -kendi aralarında farklılıkları olsa bile- ancak efrâd tâifesine mahsûs bir

---

[51] İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, *Mektûbât*'ında zılliyet dairesi hakkında şu bilgileri vermişti: "Âfâk ve enfüs aynalarında görülen her şey, zılliyet (gölge) alâmeti taşımaktadır. O yüzden (ilâhî zâtı) isbat için onları yok etmek gerekir. Talibin gayreti âfâk ve enfüs sınırını geçince zılliyet bağından kurtulup fiil ve sıfat tecellîsine başlar. Ondan önce görülen âfâkî ve enfüsî seyrdeki her tecellîyi, bazıları zâtî tecellî sanırlar ama bırakın onların zâtâ bağlı (müteallık) olmasını, fiil ve sıfatların bile kendine değil, zılâline (gölgelerine) bağlıdır. Zira nefsin nihâyete ermesiyle zılliyet dairesi sona erer. Âfâk ve enfüste görülen her şey, o daire içindedir. Fiil ve sıfatlar, hakîkatte Zât Teâlâ ve Tekaddes'in zılâli (gölgeleri) olmalarına rağmen, asıl dairesine dâhildirler. O mertebenin velâyeti aslî velâyettir (velâyet-i aslî) ama öncekî mertebenin âfâk ve enfüs ile alakalı olan velâyeti öyle değildir: O, zıllî velâyettir. Asıl mertebesinden kaynaklanan "berkî tecellî," ancak zıl dairesinin sonuna gelenlere nasîb olur. Onlar bir an âfâk ve enfüs kaydından kurtulurlar. Berkî tecellîye daimî olarak ancak Âfâk ve enfüs dairesinden terakkî edip, zılli arkalarına atarak asla ulaşanlar erebilirler. Zira o büyükler, berkî tecellînin kendisinden kaynaklandığı asıl dairesinde mesken tutmuşlardır. Hatta o büyüklerin muamelesi tecelliyât ve zuhûrâtın da üzerindedir. Hangi mertebe ile alakalı olursa olsun, hiç bir tecellî ve zuhûr, zılliyet noksanlıklarından uzak değildir. Aslın aslına taalluk etmeleri, onları zılden fariğ kılmış ve zeyğ-ı basardan (göz kayması) kurtarmıştır. Zillî kemâlâtın nihâyeti, berkî tecellî ile hâsıl olan velâyet-i suğrâdır (*Mektûbât*, C.2, m.3, S.9).

Tecellî çeşitlerine dair ileride 65. sayfada 76 numaralı dipnotta bilgi verilecektir.

imtiyâzdır. **"Bu Allah'ın lûtfudur, dilediğine verir. Allah azîm (büyük) lûtuf sâhibidir."** (Hadîd, 57/21; Cuma, 62/4)

Bu dervîş, aktâba (kutuplar) âit olan makâma eriştikten sonra, dünyâ ve âhiretin efendisi (Sallallâhü aleyhi ve sellem) vâsıtasıyla gelen bir inâyetle kutb-i irşâd[52] hırkasına nâil olup o makâm ile mümtaz kılındı. Sonra şânı yüce ve ihsânı umûmî olan Allah'ın inâyeti, hâlini kaplayıp onu yukarıya doğru yöneltti ve tek mertebede karışık (mümtezic) asla eriştirdi. Öncekilerde olduğu gibi, o makâmda da fânî ve bâkî oldu. Allah Teâlâ'nın yardımıyla asıl makâmlarına, hattâ asılların aslına vâsıl oldu. Asıl makâmlarına âit olan son urûcunda Gavs-ı Âzam Muhyiddin Abdülkâdir Geylânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin (v. 562/1166) rûhâniyetinden yardım görmüştü[53]. Tasar-

---

[52] Kutb-i irşâd, Muhammed Masûm (Kuddise sirruh) hazretlerinin ifadesi ile "kayyûmiyyet makâmını hâiz olan zâttan başkası değildir" (*Ma'sûm, Muhammed, Mektûbât-ı Muhammed Ma'sûm*, c.3, m.140, s.83). Kutb-i irşâd hakkında İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri ileride 55. sayfada aynı başlık altında doğrudan bilgi vermiştir.

[53] İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri babası vâsıtası ile, Şah Kemâl (Kuddise sirruh) hazretlerinin bereketli nazarlarına kavuşmuş ve daha çocuk iken Kâdiriyye yolundan istifâde etmişti. Nakşibendiyye yolundaki üstâdı Hâce Muhammed Bâkî Billah (Kuddise sirruh) hazretlerinin hizmetine girip hilâfet vazîfesiyle döndükten sonra, Şah Kemâl (Kuddise sirruh) hazretlerinin rûhâniyetinden de icâzet ve nisbet aldı. Bu icâzet ve nisbetin veriliş hikâyesi şöyledir: Bir gün İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri sabah halkasında murâkabe hâlindeyken Şah Kemâl hazretlerinin torunu ve kemâlâtının tamamının vekili olan Şah İskender, Ketil'den gelip Şah Kemâl (Kuddise sirruh) hazretlerinin bereketli hırkasını omuzuna koyar. İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri gözlerini açınca, Şah İskender'i görür. Tam bir tevâzu içinde boynuna sarılır. Şah ona şöyle der: "Bir hayli zamandan beri hâl ve vâkıamda dedem Şah Kemâl (Kuddise sirruh) hazretlerinin hır-

kasını size vermemi emrettiğini görüyordum. Fakat onların bu bereketli hırkasını evden çıkarıp, bir başkasına vermek bana çok ağır geliyordu. Ama tekrar tekrar emredince, emirlerine uymak lâzım oldu."

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, o hırkayı giyip husûsî odalarına gittiler. Bir müddet sonra odalarından çıkınca, en yakın sırdaş ve mahremlerine şöyle dediler: "Şah Kemâl (Kuddise sirruh) hazretlerinin hırkasını giydikten sonra, şaşılacak çok garip bir hâl zuhûr etti. Şöyle ki, hırkayı giydiğim zaman, insan ve cinlerin seyyidi Abdülkâdir Geylânî (Rahimehullah) hazretlerini, Şah Kemâl hazretlerine kadar bütün halîfeleriyle birlikte yanımda buldum. Hazret-i Gavs-ı Rabbânî, kalbimi kendi tasarruflarına aldılar ve husûsî nisbetlerinin ve yollarının nûrları ve esrârı beni kapladı. Ben de o ahvâl ve envâr denizine gömüldüm. O denizin dalgıcı olup bir müddet o hâlde kaldım. O hâllerin beni kapladığı zaman kalbimden, 'Beni Nakşibendiyye büyükleri terbiye ettiler. İşimin esâsı bu büyüklerin yolunda olmaktır, ancak şimdi başka oluyor.' şeklinde bir düşünce geçti. Böyle düşünürken, Hâce-i cihân Hâce Abdülhâlık Gucduvânî'den şeyhim Hâce Bâkî Billah hazretlerine kadar Nakşibendiyye yolunun büyüklerinin halîfelerinin tamâmının -kuddise sirruhum- geldiklerini gördüm. Benim işim ve icrâatim hakkında tartışmaya başladılar. Nakşibendiyye büyükleri -kuddise sirruhum- şöyle dediler: 'Bunu biz terbiye ettik. Bizim terbiyemizle zevk, hâl ve kemâle erişti. Siz ona ne hakla karışabilirsiniz?" Kâdirîyye büyükleri -Allah hepsine rahmet buyursun- dediler ki, "Çocukluğundan beri ona bizim teveccühümüz vardır. Nimet soframızdan tad almıştır. Şimdi de bizim hırkamızı giydi. Beyt:

Ay yüzü muma, güle benzeyen ey dilber,

Pervane bülbülle bu yüzden kavga eder.

Onlar bu şekilde konuşurlarken Kübreviyye ve Çiştiyye yollarından da birer cemâat geldi. Böylece anlaşmaya vardılar. Bundan sonra bu iki şerefli nisbetten de kalbimde büyük pay ve tam bir nisbet buldum. (Kişmî, M. Hâşim, *Berekât*, s.125 ve 126)

ruf kuvvetiyle[54] o makâmlardan geçirip asılların aslına vardırdılar ve her makâmda olduğu gibi, oradan da âleme döndürdüler[55].

---

[54] Tasarruf, yönetmek ve idâre etmek mânâlarında kullanılır. Tasavvufta tasarruf, Allah Teâlâ'nın kendilerine yetki verdiği zâtların yönlendirmesi ve desteği demektir. Burada İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, yukarıda sözünü ettiği makâmları yine isimlerini zikrettiği zâtların rûhâniyetlerinden istifâde ederek elde ettiğini ifâde ediyor.

[55] Buradaki rücû' (geri dönüş) ifâdesi, kazanılanları kaybedip sıfıra düşmek mânâsında anlaşılmamalıdır. Tasavvuf tabiri olarak dönüş, nihâyetin de son noktası olan makâma çıkarak urûcunu (yükseliş) tamamlayan velîlerin, Allah Teâlâ adına halkı Hakka dâvet etmeleri için halkın arasına tekrar gönderilmeleridir. Rücû, nüzûl (iniş) olarak da ifâde edilir. Urûcunu (yükselişini) tamâmlayamayanlar, dönüş nimetine eremediklerinden nâkıs velîler olarak bilinirler. Şu cümleler İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin dönüşten neyi kast ettiğini ifâde etmesi bakımından mühimdir:

"Nihâyetten döndürülmeyen müntehînin tekmîl ve ifâde mertebesi yoktur. Çünkü onun âlemle ilgisi kalmayıp ona müteveccih (yönelik) olmadığından oradakilere bir şeyler vermesi mümkün değildir. Mürîdlerin tabi olduğu şeyhe berzah (geçit) denmesi, kalb makâmı olan berzahlığa inip hem rûh hem nefsden yeterli haz almaları bakımındandır. O, rûh ile yukarıdan istifâde ederken, nefs vâsıtasıyla da kendinden alttakilere bir şeyler verir. Bu zât, Hak Sübhânehû'ya müteveccih olduğu gibi aynı zamanda halka da müteveccihtir. Bunlardan biri diğerine hicab (perde) olmadığı için aynı anda Allah Teâlâ'dan istifâde ederken halka da bir şeyler verebilir." (*Mektûbât*, c.1, m.287, s.319)

Rücûdan (önüş) neyin kastedildiğini netleştirmesi bakımından şu satırlar da mühimdir: "İrşâd makâmında halk arasına nüzûl (iniş) ne kadar fazla ise, irşâd da o kadar mükemmel olur. Zîrâ mürşid ile irşâda tâlib olan arasında irşâdın gerçekleşmesi için bir alâkanın bulunması şarttır. Bu alâka ise nüzûle bağlıdır. Urûcun arttığı nisbette nüzûlün de artacağını biliniz. Rasûlüllah efendimizin (Sallallâhü aleyhi ve sellem), urûcu hepsinin üstünde olduğundan

Bu dervîş, babası vâsıtasıyla, son urûcun kendine âit olduğu ferdiyet makâmının aslına ermişti. Babası da onu güçlü cezbesi ve yüksek kerâmetleri ile meşhur bir mübârek zâttan almıştı[56]. Ancak basîretinin zayıflığı ve zuhûrdaki azlıktan dolayı onun sülûk menzillerini kat etmekten başka bir şey olmadığını sandığı için iltifat etmemişti. Bu derviş, nâfile ibâdetleri, bilhassa nâfile namazları edâ etmeye muvaffakiyet husûsunda da babasından çok destek görmüştü. Babası da bu

---

nüzûl esnâsında herkesten çok nüzûl etmiş, bu yüzden dâveti en mükemmel olmuş ve mahlûkâtın tamâmına gönderilmiştir. Çünkü nüzûlünün çokluğu vâsıtasıyla o herkesle bir alâka kurmuş ve insanlara en çok faydalı olmuştur.

Tâlipler, mutavassıtlardan (yolun ortalarında olanlardan), nihâyete vardığı hâlde dönüş yapamayanlardan daha çok istifâde ederler. Çünkü rücû edememiş müntehilere göre mutavassıtlar, mübtedîlerle daha fazla irtibâtlıdırlar. İşte bu yüzden Şeyhu'l-İslâm el-Herevî (Kuddise sirruh) (v. 481/1089), "Harakânî (v. 425/1035) ile Muhammed el-Kassâb (v. 360/970) aynı yerde olsalardı, sizi Harakânî'ye değil, Muhammed el-Kassâb'a gönderirdim. Çünkü o size Harakânî'den daha faydalı olurdu" buyurmuşlardır. Yâni Hasan el-Harakânî, sadece müntehî idi, geri dönüş yapmış müntehî değil. Bu yüzden mürîdler, ondan daha az istifâde eder. Ama mürîdlerin ondan hiç istifâde etmemeleri diye bir şey yoktur. Rasûlullah efendimiz (Sallallâhü aleyhi ve sellem), nihâyete herkesten çok gitmişti ancak onun başkalarına ifâdeleri de herkesten fazla idi. O halde ifâdenin azlık veya çokluğu, nihâyete erip ermemekte değil, oradan rücû edip iniş yapıp yapamamaktadır." (*Mektûbât*, c.1, m.216, s.188). Ayrıca, elinizdeki eserin ileride 204. sayfada "**İsim ve Sıfatların Tafsîlâtında Seyr ve İcmâlî Seyr**" başlığı ile verilen bölüme bakılabilir.

[56] Adı geçen bu zât, Şeyh Kemâl Kâdirî (Kuddise sirruh) hazretleridir. Dokuz vâsıta ile Şeyh Abdü'l-Kâdir Geylânî (Kuddise sirruh) hazretlerine ulaşan bir intisâbı vardı. 981/1554 senesinde vefât ettiğinde yaşı seksenin üzerindeydi. Kabri Serhind'e bağlı Kihtel kasabasındadır (Kişmî, M. Haşim, *Berekât*, s.99, 124).

devleti Çiştiyye Tarîkatinden olan şeyhi[57] vâsıtasıyla bulmuştu. Ayrıca bu fakîre Hz. Hızır -peygamber efendimize ve ona salât, selâm ve tahiyyetler olsun- kanalıyla ledünnî ilimler de verildi. Ancak bu, aktâp makâmını geçip oradan yükselmeden önce olmuştu. Ama oradan geçip üst makâmlara terakkî ettikten sonra artık ilimleri kendi hakîkatinden almaya başladı. Kendi nefsinde, kendi nefsi vâsıtasıyla, kendi nefsinden bir şeyler buluyordu. Başkalarının araya girmesine gerek kalmamıştı.

Bu fakîr, *seyr anillah billah*tan[58] ibâret olan nüzûl esnâsında diğer silsilelerin meşâyıhının makâmlarından da geçip her makâmdan kâfî derecede nasîblendi. O makâmların şeyhleri imdat ve yardım ederek kendi nasîblerinin hulâsasından

---

[57] İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin babası şeyh Abdülehad (Kuddise sirruh) (v.1007/1598) ilk olarak Şeyh Abdülkuddûs (Kuddise sirruh) Gengûhî hazretlerine intisâb eder. Ama üstâdının ısrarı ile zâhirî dînî ilim tahsîli için ondan ayrılmak zorunda kalır. Tahsîlini tamamladıktan sonra Şeyh Abdülkuddüs (Kuddise sirruh) hazretlerinin kendi vefât ettiği için, oğlu ve halîfesi olan Şeyh Rükneddin (Kuddise sirruh) hazretlerine teslim olur. Bu zât, Şeyh Abdülehad'ı (Kuddise sirruh) mânevî denetimine alır. Daha sonra ona Çiştiyye ve Kâdirî tarîkatlerinin icâzetini verir. Cezbesi ve hâllerine mağlubiyeti çok ve sünneti seniyyeye uymakta ve azîmetle amel husûsunda çok dikkatli olan bu zât hicrî 944 senesinde vefat etmiştir. (Kişmî, M. Hâşim, *Berekât*, s 89).

[58] Seyr *anillah billah*, fenâ ve bekâyı elde ederek nihâyetin de son noktasına gelmek sureti ile velîlik vasfını kazanan sâlikin, nübüvvet makamından da bir nasip elde etmesinden sonra burada bekletilmeden halkı Hakk'a dâvet için geri gönderilmesine denir. Bunu temin eden kişi, Allah'ı Allah ile unutan, Allah ile Allah'tan rücû eden (dönen) kişidir. Bu dönüşü yapabilen sâlik, şeriati tebliğ edenler sınıfından sayılır (*Mektûbât*, c.1, m. 38, s. m.144, s.131).

ikrâmlarda bulundular. Önce Çiştiyye[59] büyüklerinin (Kaddesallâhü esrârahüm) makâmlarından geçerek yeterli nasîb aldı. O büyüklerden ilk imdada koşan, gerçekten büyük şeref sâhibi ve makâmın reisi olan Hoca Kutbuddîn (Kuddise sirruh) hazretlerinin rûhâniyeti olmuştu.

Sonra Kübreviyye[60] büyüklerinin (Kaddesallâhü esrârahüm) makâmlarından da geçmek nasîb oldu. Bu iki makâm urûc (yükselme) bakımından birbirlerine denktir. Bu makâm (Kübreviyye), nüzûl (iniş) esnâsında bu büyük yolun sağına, birincisi (Çiştiyye) ise soluna düşer. Bu yol, bazı *kutb-i irşâd*ların ferdiyet makâmına geçip nihâyetü'n-nihâyâta (sonun sonuna) ilerledikleri yoldur. Mahzâ efrâddan olanların kutubluk rütbesi olmadan geçilemeyen bir yolu vardır. Bu makâm, sıfatlarla o büyük makâmın arasında bir yerde sanki ikisinden de nasîbi olan bir berzahtır (geçit). İlk makâm, bu büyük yolun başka bir tarafına düşer ve sıfatlardan nasîbi oldukça azdır.

---

[59] Çiştiyye, silsilesinde yer alan Hâce Ebû İshâk eş-Şâmî'nin yerleştiği ve Herat yakınlarında bulunan Çişt köyüne nisbetle bu ismi almış bir tarîkatin adıdır. Bu tarîkat, Ebû İshak eş-Şâmî tarafından kurulmuş, fakat Muînüddin Hasan el-Çiştî (v. 633/1236) tarafından sistemleştirilmiş, Hindistan'da Nizâmeddin evliyâ (v.726/1325) ve mürîdleri tarafından yaygınlaştırılmıştır. İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin babası Şeyh Abdülehad (Kuddise sirruh) hazretleri bu tarîkatin 1530'lu yıllardaki şeyhi olan Şeyh Abülkuddûs Gengûhî'ye (Kuddise sirruh), sonra da oğlu Şeyh Rükneddin hazretlerine intisâb etmişlerdir.

[60] Kübreviyye, Necmüddîn Kübrâ (Kuddise sirruh) hazretlerine (v.618/1221) nisbet edilen bir tarîkattir. İran, Hindistan ve Rusya sınırları içinde oldukça yaygın olduğu halde Anadolu'da pek yaygın değildir. Necmüddin Kübrâ (Kuddise sirruh) hazretleri ayrıca tarîkat âdabını beyân eden *Usûlü Aşere* isimli kitabıyla bilinmektedir.

Sonra, Şeyh Şihâbuddîn Sühreverdî (v.632/1234) hazretlerinden sonra gelen Sühreverdiyye büyüklerinin (Kaddesallâhü esrârahüm) makâmlarından da geçmek nasîb oldu. O makâm, Sünnet-i Seniyyeye -kaynağına salât, selâm ve tahiyyet olsun- ittibâ nûru ve fevka'l-fevki (üstlerin üstü) müşâhede eden zâtın nûrâniyeti ile süslüdür. Oraya vâsıl olanlar, ibâdetleri edâ etmeye muvaffak kılınırlar. Nâfile ibâdetler asâleten o makâma münâsip olduğu için, onlarla tatmîn olan bazı sâlikler, henüz vâsıl olamadıkları hâlde, o makâma olan ilgileri vâsıtasıyla nasîblenirler. İster mübtedî olsun, ister müntehî, diğerlerinin nâfile ibâdetlere olan düşkünlükleri, o makâmla olan ilgilerinden kaynaklanır. Orası gerçekten latîf ve âlî bir makamdır. Diğerlerinde oradaki kadar nûrâniyet müşâhede edilmez. O makâmdaki meşâyıh, sünnete ittibâ ettikleri için çok büyük şeref ve değere ve akrânı arasında mümtaz bir mevkie sahiptir. Başka makâmlardakiler, urûç bakımından daha yükseklerde bile olsalar, burada elde edilenlere erişemezler[61].

Sonra beni tekrar gayr-i mütenâhî cezbe makâmlarını toplayan cezbe makâmına indirdikleri gibi buradan da indir-

---

[61] İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin Nakşibendîyye Tarîkatinden önce babası vasıtasıyla Kâdiriyye ve Çiştiyye tarîkatlerinden icâzetli olduğunu biliyoruz. Kendileri bunu *Mektûbât*'ında Mevlânâ Sâlih Gülâbî'ye yazdığı bir mektûbunda şu şekilde ifâde ederler: "Allah'a Hamd ve seçkin kullarına selâm olsun. Ben Allah'ın mürîdiyim. Aynı zamanda O'nun murâdıyım da. İrâde silsilem Allah Teâlâ'ya her hangi bir tavassut olmadan muttasıldır. Elim (yed) Allah Teâlâ'nın eli yerine kâimdir. Ama irâdem Rasûlüllah Muhammed efendimize (Sallallâhü aleyhi ve sellem) birçok vâsıtalar ile muttasıldır. Onunla benim aramda Nakşibendiyye Tarîkatinde yirmi bir, Kâdiriyye Tarîkatinde yirmi beş ve Çiştiyye Tarîkatinde yirmi yedi vâsıta vardır (*Mektûbât*, c.3, m. 87, s.110).

diler. Nüzûl mertebelerinin sonu, Hakîkat-i Câmia olan kalb makâmıdır. İrşâd ve tekmîl bu makâma inmeye bağlıdır. Beni buraya da indirdiler[62]. Bu makâmda temkin hâsıl olmadan önce ikinci kere urûc vâki oldu. Bu dervîş bu vakitte, zıllı arkasına attığı gibi, aslı da attı ve kalb makâmlarında vâki olan o urûctan sonra temkini elde etti.

Kutb-i İrşâd

Ferdî kemâlâtı da kendinde toplamış kutb-i irşâdın varlığı, hakîkaten büyük nimettir. Öyle nefîs cevherler, asırlar ve uzun zamanlardan sonra zuhûr eder. Nûrunun zuhûruyla zulmânî âlem aydınlanır. Vâsıta olduğu irşâd ve hidâyet nûru, âlemin her tarafına yayılır. Arşın muhitinden ferşin merkezine kadar meydana gelen bütün rüşd, hidâyet, îmân ve mârifetler onunla kazanılır ve onun vâsıtasıyla yaşanır. Onun tavassutu olmadan kimse bu devlete eremez. Onun hidâyet nûru sanki donmuş, hiç hareket etmeyen bir okyanus gibi âlemin tamâmını ihâta eder.

---

[62] İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, Nakşibendîyye Tarîkatindeki son hâllerini ve bu tarîkate yaptığı katkıların bir kısmını kendileri şu şekilde dile getirirler: "Hak Teâlâ ve Sübhânehû'nun bu fakîri baştan sona imtiyâz sâhibi yaptığı bu yolun esası, "*indirâcü'n-nihâye fi'l-bidâye*"yi ihtivâ eden Nakşibendîyye nisbetidir. Bu yolda ben fakîre de bazı imâret ve köşkler yapmak nasîb oldu. Ama daha önce sözü edilen temel olmasaydı, bunları gerçekleştiremez ve işi bu merhalelere getiremezdim. Aslı Yesrib, Batha, Buhârâ ve Semerkand gibi verimli topraklardan olan tohumu getirip Hindistan topraklarına ektiler, yıllarca lütfedip suladılar ve ihsân edip bakımını üstlendiler. Bu tohum olgunlaşıp mükemmelleşince (size anlattığım) ilim ve mârifet meyvelerini verdi. **"Hidâyeti ile bizi buna erdiren Allah'a hamd olsun. O bizi doğru yola sevk etmeseydi kendimiz bulamazdık. Rabbimizin Rasûlleri hakkı getirmişlerdir."** (A'râf, 7/43), [*Mektûbât*, c.1, m. 260, s.252].

Bir insan o zâta müteveccih olup ihlâslı bir şekilde bağlansa veya o mübârek insan bir tâlibin hâline müteveccih olsa, teveccüh esnâsında kalbine açılan bir pencere olur. Böylece o denizden ihlâs ve teveccühü kadar sulanır. O zâtı inkârından değil de tanımadığı için, ona müteveccih olmadan Allah Celle Celâlühû'yu zikir ile meşgûl olan, ondan istifâde eder ama o mübârek insana müteveccih olan şahıs, olmayandan daha çok müstefid olur. O mübârek zâtı inkâr veya ona eziyet eden, Allah Azze ve Celle'yi zikir ile meşgûl olsa bile irşâd ve hidâyetten mahrum olur. O zât, onun istifâde etmemesini ve zarar görmesini istemese bile, inkârı feyiz yolunda bir set olur. O insanda rüşd ve hidâyetin hakîkati değil, ancak sûreti bulunur. Mânâsız (iç zenginliği taşımayan) sûretin faydası azdır. Bu mübârek insana muhabbet besleyip ihlâsla bağlananlar, bahsi geçen teveccühten ve Allah Teâlâ Şânuhû'yu zikirden uzak olsalar bile, muhabbetleri vâsıtasıyla hidâyet ve rüşt nurlarını kazanırlar[63]. **"Selâmet, Hak dîne tâbi olanlara âittir."**[64]

---

[63] İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin kutublar hakkında Şeyh Bedîuddin'e yazdıkları, meseleye ışık tutacak mâhiyettedir: "Şunları iyi biliniz: Bir nebînin -ona ve diğerlerine salât ve selam olsun- en mükemmel tâbilerinden bazıları, ona tâbi olmak sûretiyle nübüvvet makâmını tamâmladıktan sonra imâmet mansıbı ile müşerref olurken, bazıları sâdece kemâlâtı elde etmekle yetinir. Bu iki muazzam zât, kemâlâtı elde etmekte birbirine müsâvîdirler (eşit). Aradaki fark, imâmet mansıbını elde edip edememe ve onunla alâkalı diğer şeylerdedir. Daha önce de belirtildiği gibi, kâmil tâbilerden bazıları, velâyet kemâlâtını tamamlayınca, hilâfet mansıbı ile müşerref olurken, bazıları sâdece bu kemâlât ile yetinirler. Bu iki mansıbın her biri aslî kemâlât ile alâkalıdır.

Kutb-i irşâd mansıbı, zıllî kemâlât bakımından imâmet mansıbına münâsip düşer. Yâni karşısında bulunup onun gölgesi olur. *Kutb-i medâr* mansıbı ise hilâfet mansıbına münâsiptir. Bu iki alt makâm,

Velâyet-i Hâssaya Vusûl

Bu dervîşe açılan ilk kapı vicdânın kendi değil, zevkiydi. Sonra vicdânın kendi nasîb olunca, zevkini kaybetti. Daha sonra zevki gibi, vicdân da kayboldu[65]. Bu dervîşe açılan ikinci

---

iki üst makâmın sanki gölgeleridir. Şeyh Muhyiddin'e (İbn Arabî) (Kuddise sirruh) göre gavs, kutubluktan ayrı kendi başına bir makâm sâhibi değil, kutb-i medârdır. Bence gavs, kutb-i medârdan farklıdır. Gavs ona işlerinde yardım eden zâttır. Bazı işlerini görmesi husûsunda kutb-i medâr da ondan yardım ister. Hattâ o, ebdâl mansıplarını tayin edip onları nasb etmekte de yetkilidir.

Yardımcıları açısından bakıldığında kutuba *kutbu'l-aktâb* da denir. Zîrâ *kutbu'l-aktâbın* yardımcıları hakîmlerdir. Bu yüzden *Fütûhât-ı Mekkiyye* sâhibi (İbn Arabî) kâfir veya mümin olsun her köyde bir kutub olduğunu söylemiştir." (*Mektûbât*, c.1, m.256, s.234).

[64] *Tâhâ*, 20/47.

[65] Vicdân kelimesi, bulmak, bir şeyi bir hâlde görmek, kalb ile hissetmek, duygu, vecd ve istiğrak mânâlarında kullanıldığı gibi insanın kalbinde iyilik etmekten zevk alan ve kötülük etmekten acı duyan gizli his mânâsında da kullanılır. (Sâmî Şemsüddin, *Kâmûs-ı Türkî*)

Vicdân kelimesini tasavvufî bir terim olarak kullanan İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, bu kelime ile kulun bâtınında Allah Teâlâ hakkında bulduğu veya hissettiği şeyleri kast etmektedir. Mevlânâ Muzaffer Efdal'a yazdığı mektûbda meseleyi şu şekilde beyân eder:

"Bu tarîk-ı aliyyenin meşâyıhından (Kaddesallâhü esrârahüm) bazıları, *"Sâlikin Hak Celle Sübhânehû hakkında elde edebileceği şey, vicdânın kendi değil, zevkidir"* buyurmuşlar. Bu cümle, husûsî ile bu yolun büyüklerine âit bir cezbe makâmı olan *indirâcü'n-nihâye fi'l-bidâye makâmına* da uygun düşmektedir. Bu makâmda vicdânın hakîkati yoktur. Çünkü o nihâyet ile ilgilidir. Ama bu yolun büyükleri, mürîdlerine son makâmlara âit zevklerin bir kısmını başlangıçta verip o makâmdaki zevk ile karıştırınca, vicdân zevkini bulurlar. Sâlik cezbe makâmından terakkî edip makâmların sonuna geldiği zaman, vicdânın kendinin kaybolduğu gibi zevki de kaybolur ve kendinde ne vicdân kalır ne de zevki. Makâmların nihâyetine varınca

vicdân elde edilir fakat vicdân zevki kaybolur. Müntehî (son makâma varan kişi) vicdân zevkini kaybedince, artık daha az zevk ve tad almaya başlar. Zîrâ müntehî nihâyete attığı ilk adımda zevk ve tad ile alâkasını kesip tatsızlık ve zevksizlik köşesine çekilir. Zâten Rasûlüllah efendimiz de (Sallallâhü aleyhi ve sellem) devamlı hüzün ve düşünce içinde idi.

Suâl: Müntehi, vicdanı elde edebiliyorsa zevkini niçin alamıyor? Mübtedînin (daha işin başında olanın) vicdândan nasîbi yoksa zevkini nereden buluyor?

Cevâb: Vicdân, müntehînin bâtınının (iç âleminin) nasîbidir. Zîrâ o, bu devletle zâhirine olan alâkasını kestikten sonra müşerref olur. Ama bâtını ile zâhiri arasında azıcık bir alâka kalırsa, bâtınındaki nisbet zâhirine sirâyet etmez ve zâhiri bâtınındaki zevki hissetmez. Sonuçta vicdân zevki, vicdândan nasîbini alan bâtında kalır. Bâtın, *lâ mislî*den (Allah) bir nasîb bulunca, vicdânın zevki de aynı kendi gibi *lâ mislî âlem*den olur. Bunun tepeden tırnağa *mislî* olan zâhirin idrâkinde oluşması imkânsızdır. Hattâ çok kere zâhir, bâtının duyduğu zevki inkâr edip bâtının da kendi gibi zevkten mahrum olduğunu sanır. Zîrâ *mislî âleme* âit zevklerle, *lâ mislî âleme* âit zevkler, aralarında hiçbir münâsebet kurulamayacak kadar birbirlerinden farklıdır.

Müntehînin kendi zâhiri bile bâtınındaki zevkten haberdâr olamıyorsa, bakış açıları sâdece zâhire bağlı bulunan avâmın onun bâtınından ne haberi olabilir ki? Onlar, bu zevki ancak inkâr ederler. Bu insanların kafalarında canlandırdıkları zevk, misâl âlemine âit olan zâhir zevkinden ibâret olduğu için; onlara göre semâ, raksetme, sayha (çığlık atmak), ıztırâb (sallanma) gibi zâhire âit hâller, çok mühim şeylerdir. Hattâ çok kere zevklerin ve mevâcidin bunlardan ibâret olup, başka kemâlâtın olmadığını sanırlar. Allah Sübhânehû, onları doğru yola hidâyet buyursun. Bâtına nisbetle zâhir, *lâ mislî*ye nisbetle *mislî* gibidir. Sonuç olarak, müntehînin bâtınında, hem vicdân hem de vicdân zevki olduğu söylenebilir.

Hâsılı, vicdân zevkinin *lâ mislî* âlemden nasîbi olduğu hâlde zâhirin zevkinde böyle bir şey bulunmayınca; hattâ zâhir, bâtının bazı hâllerine muttali olduğu hâlde, vicdân zevkini idrâk edemediği için böyle bir şeyin olmadığını iddiâ edince; zâhirine nisbetle müntehîde vicdânın zevki bu-

lunmadığı hâlde kendinin mevcûd olduğu neticesini çıkarmak mümkündür.

Bu yüce yolda reşîd olan mübtedîde vicdânın kendi olmadığı hâlde zevkinin olduğu söylenir. Çünkü bu yolun büyükleri, başlangıçta mübtedîlerin bâtınına in'ikas (yansıma) yoluyla sonda alınacak zevkten bir parça tad ve zevk verip sondan bir zıll (gölge) gösterirler. Mübtedînin zâhiri, bâtını ile irtibatlı ve zâhir ile bâtın arasında güçlü bir bağlantı bulunduğu için, nihâyetin zıllı ve velîlik zevki, mübtedînin bâtınından zâhirine sirâyet eder. Zâhiri bâtının boyasına boyar ve kendi ihtiyârı olmadan zâhirinde vicdân zevki görünür. Bu durumda mübtedîde vicdânın kendisinin olmadığı hâlde, zevkinin bulunduğunu söylemekte bir hatâ olmaz." (İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c.2, m.43, s.69-70) (Vicdân, vicdân zevki ve bu zevkin *indirâcü'n-nihâye fi'l-bidâye* kavramına uyumu husûsunda daha tafsîlâtlı bilgi için aynı mektûbun devamına bakınız.)

İmâm-ı Rabbâni (Kuddise sirruh) hazretlerinin şu paragrafının da mevzua katkıda bulunacağı kanaatindeyiz:

"Kamil insandan yükselen, âlem-i emr letaifi, inen ise âlem-i halk letaifidir. Âlem-i emr bir üste gittikçe, âlem-i halka münasebeti azalıp noksanlaşır. O azalıp noksanlaşma da âlem-i halkın inişine (tenezzül) sebep olur. Âlem-i halk indikçe, sâliki halâveti kaybedecek şekle getirir, ayıp ve noksanlarını görmesini artırır. İşte bunun için müntehiler, başta elde edip sonda kaybettikleri ve yerine lezzet alışın kaybedilip tat alamama halinin arız olduğu ilk lezzetlenme anını (iltizaz) temenni ederler... (İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c.1, m.222, s.200)

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin şu cümlesi de meseleye ışık tutacak mâhiyettedir: "*Muhibler* (Allah Teâlâ'yı sevenler) şuhûde ermekten lezzet aldıkları hâlde, *mahbûblar* (Allah Teâlâ'nın da kendilerini husûsiyle sevdiği insanlar) kulluktan ve (Allah Teâlâ'ya) ünsiyyet peydâ etmekten zevk alırlar. Muhiblerin ünsiyyeti, mahbûbu (sevdiğini) müşâhede etmekte, mahbûbların ünsiyyeti ise sevdiklerine kulluk etmektedir. Ancak bu ünsiyyetle onlar diğer devlet ve nimeti de elde ederler. Bu meydanın mutlak yiğidi, din ve dünyânın senedi, evvelîn ve âhirînin seyyidi ve Rabbi'l-Âleminin Habîbidir. En tamâm salâvatlar, en mükemmel tahiyyatlar ona olsun. Bir insan bu devletle müşerref kılınacaksa, önce Hz. Peygamber efendimize (Sallallâhü aleyhi ve sellem) hakîkî mütâbaata muvaffak kılınır, sonra mütâbaatı-

Beşerin en hayırlısı olan efendimiz Muhammed'e ve onun temiz âline salât ve selâm olsun.

Nakşibendiyye Yolunda İlk Adım

Bu dervîş, Rabî'u'l-âhir ayının sonlarına doğru yüce tâifenin (tâife-i aliyye)[68] halîfelerinden mübârek bir zâtın[69]

---

[68] Kâdiriyye, Çiştiyye ve Sühreverdiyye gibi tarîkatlere de bağlantısı olmakla beraber, İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, yüce tâife deyince Nakşibendîleri kast eder.

[69] İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin sözünü ettiği bu mübârek zât, Muhammed Bâkî Billah (Kuddise sirruh) hazretleridir. Nakşibendiyye tarîkatindeki üstâdı olan bu zâtı Molla Hasan Keşmîrî (Rahimehullah) vâsıtasıyla bulmuştur. Bunu Molla Hasan'a (Rahimehullah) yazdığı bir mektûbda anlatır ve bu devlete ermesine vesîle olduğu için şükranlarını ifâde eder. Ayrıca daha önce girdiği diğer tarîkatlerde elde ettiklerini de zikreder (*Mektûbât*, c.1, m.279, s.303). Molla Hasan'ın (Rahimehullah) kendine Muhammed Bâkî Billah (Kuddise sirruh) hazretlerini bulmaya vesîle oluşunu ve ona olan minnet borcunu İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri *Mektûbât*, c.3, m.121, s.179 da dile getirir.

Ayrıca İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri Nakşibendiyye yolundaki bu üstâdının iki oğluna (Hoca Abdullah ve Hoca Ubeydullah (Rahimehullah) yazdığı bir mektûbda aynı mevzûu dile getirip şunları yazar: "Muhterem mahdûmlara şunları bildirmek isterim. Bu fakîr, tepeden tırnağa muhterem babanızın ihsânlarına gark olmuş bir hâldedir. Çünkü bu yolun "*elif ba*"sını ondan öğrendim. Harflerini hecelemeyi ondan aldım ve sohbetinin bereketi ile *indirâcü'n-nihâye fi'l-bidâye*yi elde ettim. Ona sadâkatle hizmet ederek *sefer der vatanı* buldum. Değerli teveccühleri, bu kâbiliyetsiz fakîri iki buçuk ay gibi kısa bir zamanda Nakşibendiyye nisbetine erdirip bu büyüklere mahsûs olan huzûr hâlini kazandırdı.

Bu kısacık müddet içinde onunla oluşumdan hâsıl olan tecelliyât, zuhûrât, envâr, elvân, renksizlik ve şekilsizlikleri anlatıp açıklamak ne mümkün? Onun teveccühünün bereketi ile tevhîd, ittihâd, kurb, ihâta, sereyân gibi mârifetlerin inceliklerinden anlamadığım kalmadı. Bu mârifetlerin yanında kesrette vahdeti ve vahdette kesreti müşâhede ile ilgili mârifetlerin

kapı, kemâl ve velâyet-i hâssa derecesine vardıran kapı, üçüncüsü ise tekmîl ve halkı dâvet etmek üzere varılan rücû' (geri dönüş) makâmıdır. Birincisi, sâdece cezbe yönünde bir mükemmelleşmedir. Buna sülûk eklenip tamamlanınca ikinci hâl (velâyet-i hâssa) hâsıl olur, sonra da üçüncüsü (olan tekmîl ve Hakka dâvet için yapılan iniş). Meczûb-i gayr-i sâlikin ikinci ve üçüncü dereceden (ibâret olan velâyet-i hâssa ve dâvet makâmlarından) nasîbleri yoktur. Kâmil ve mükemmil insan,[66] meczûb-i sâlik,[67] sonra da sâlik-i meczûbdür. Onların dışındakiler ne kâmildir, ne de mükemmil. Dar görüşlü olma.

---

nın bereketi ile en yücelere çıkarılır. **"Bu Allah'ın lûtfudur. Onu dilediğine verir."** [Hadîd, 57/21; Cuma, 62/4] (İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, c.1, m, 9, s.15)

Vicdân zevkinin bulunup bulunmamasının onun nihâyet makâmlarından istifâdesi mevzûunda bilgi edinmek için ayrıca Bkz. *Mektûbât*, c.1, m.26, s.34.

[66] Kâmil, kemâlât sâhibi, olgun kişi, mükemmil ise başkalarının da kemâlâta ermesine vesîle olan zâttır.

[67] Sâlik-i meczûb, önce sülûk edip sonra cezbeyi bulan sâliktir. Meczûb-i sâlik, önce cezbeye erip başlangıçtaki cezbesini sülûkü ile devam ettirendir. Gümüşhânevî (Rahimehullah) bu iki istılâhla alâkalı olarak şunları yazar: Sâlik-i meczûb ilmiyle amel eden ve bilmediklerini Allah Teâlâ'nın kendilerine öğrettiği âlimdir. Meczûb-ı sâlik ise, bilerek amel edip, kırk gün Allah için ihlâslı bir şekilde ibâdet etmeleri sebebiyle **"Allah'tan korkun, O size öğretir."** (Bakara, 2/282) âyetinde de belirtildiği gibi kalbinden lisânına hikmet pınarları akan zâttır.

Tarîkatte emirlere imtisâl ve nehiylerden ictinâb etmeyi gerektiren sülûk olmadan gelen cezbenin neticesi ancak mecnunlar arasına katılmaktır. Cezbe olmadan, emirlere imtisâl edip nehiylerden kaçarak sülûk etmenin neticesi de ulemâ ve âbidler arasına katılmaktır. Bunları insanlar görür, över ve yüceltir. Ama aslında onlar riyâ, kibir, gurur ve gaflet gibi kalbî hastalıklar ile baş başadırlar. (Gümüşhânevî, *Mütemmimâtü Kitâbi-Câmi'i'l-Usûl*, s.249)

etti[71]. Allah'a sayısız, tayyib (hoş), bu husûsta mübârek olan ve Allah'ın sevip rızâ göstereceği şekilde hamd ederim. Allah'ın Rasûlü, efendimiz Muhammed'e ve onun âline lâyık olduğu şekilde salât ve selâm olsun. Sonra bu fakîre bu vâkıayı ifşâ etmesi emredildi.

Halîfe gelince kapısına yaşlı kadının,

Yolma hayretten tellerini bıyıklarının.

"Rabbinin mağfireti geniştir."[72]

Seyr ilallâh, Seyr fillâh ve Seyr anillâh

Seyr ilallah, Allah Celle Şânuhû'nun isimleri arasından sâlikin Mebde'i teayyünü[73] olan isme doğru yapılan seyrden

---

[71] İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, oğullarına yazdığı bir mektûbda bir başka rüyalarını anlatarak aynı mevzûu dile getirir. Bir gün yatsı namazını müteâkib devlet başkanı Cihangir ile üç saat kadar sohbetten sonra eve gelip bir hâfızdan üç cüz kadar Kur'ân-ı Kerîm dinler ve biraz uyur. Uyanıp sabah namazını edâ eder. Gece geç yattığı için yorgun olduğundan tekrar uyuyakalır. Rüyasında Rasûlüllah efendimizi (Sallallâhü aleyhi ve sellem) görür. Efendimiz (Sallallâhü aleyhi ve sellem) bir icâzet yazıp veya başkasına yazdırıp mübârek mühürleriyle mühürlerler. O da icâzeti katlayıp cebine koyar. Bu icâzetin veriliş şeklinden onun, kendine şefâat etme hakkının verildiğine dâir âhiret icâzeti olduğuna inanır. Aynı rüyanın devamında kendini sanki Ehl-i Beytten biriymiş gibi Hazret-i Rasûlüllah efendimiz (Sallallâhü aleyhi ve sellem) ile beraber kaldığını ve sanki bir yabancı gibi değil, baba ile oğul kadar yakın olduğunu görür. Hattâ müminlerin annelerinin (Radiyallâhü anhüm ecmaîn) Hazret-i Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimizin huzûrunda ona bazı hizmetler buyurup, "Seni bekliyordum. Şunları şunları yapmalısın" diyerek oldukça yakın davrandıklarını anlatır. Daha fazla tafsîlât için bakınız: (*Mektûbât*, c.3, m.106, s.149-150).

[72] *Necm*, 53/32.

[73] Mebde-i teayyün, varlığın belirlenişinin başlangıcı demektir. Bu mevzûda İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin oğlu Muhammed

hizmetine girme şerefine erdi ve ondan büyüklerin tarîkatini aldı. Aynı senenin Recep ayının yarılarında *indirâcü'n-nihâye fi'l-bidâye*nin yaşandığı *Nakşibendiyye huzûrunu* elde etti. O mübârek zât, bu fakîre *Nakşibendiyye nisbeti*nin bu huzûrdan ibâret olduğunu söylemişti. Başlangıçta ve ortalarda bir takım perdeler arkasından görünen nihâyet, tam on yıl ve bir kaç ay sonra, Zilka'de ayının ilk yarısında, perdeler kaldırılarak tecellî etmeye başlayınca, başlangıçta o isimden sâdece bir sûret, o yüzden bir gölge ve o müsemmâdan (isim sahibinden) bir isim elde edebildiğimi yakînen kavradım. Arada ne kadar büyük fark varmış. İşin aslı orada anlaşılmış, sır ortaya çıkmıştı. Tatmayan bilmez. Mahlûkâtın efendisine, onun şerefli âline ve ashâbına salât ve selâm olsun.

Müjde

"Rabbinin nîmetini minnet ve şükranla an"[70] Bir gün bu dervîş dostlarının halkasına oturmuş, eksik ve kusûrlarıyla meşgûl iken kendini bu hâle (meşîhate) münâsip görmemeye başlamıştı. Bu esnâda, *"Rızâsı için tevâzu göstereni Allah yükseltir"* hükmünce bu fakîri mezellet toprağından kaldırdılar. İçinde *"İster vâsıtalı olsun ister vâsıtasız, kıyamet gününe kadar seni tevessül eden herkesi affettim"* diye bir nidâ işitti. Bu hâl, hiç şüphe kalmayacak şekilde defalarca tekrar

---

sözü mü olur? Onlar yukarıda saydıklarımıza sâdece başlangıç ve giriş olabilirler. Nakşibendiyye nisbetinin ve bu büyük insanlara mahsûs olan huzûrun yanında bu mârifetlerden söz etmek, şühûd ve müşâhedeyi açıklamaya kalkışmak, tamâmen görüş kısalığından kaynaklanır. Bu büyüklerin hâlleri o kadar yücedir ki, her insan onları anlayamaz. Böylesi büyük nimetleri Şeyh hazretlerinden öğrendiğim için hayâtım boyunca başımı yüce eşiklerinizin hizmetçilerinin ayaklarının altına koysam bir tanesinin bile karşılığını ödeyemem." (*Mektûbât*, c.1, m.266, s.260).

[70] *Duhâ*, 93/11.

ibârettir. *Seyr fillah* ise aynı isimde, esmâ (isimler), sıfât, şuûnât ve diğer itibârâttan mücerred (soyulmuş) olan Hazret-i Zât-ı Ehadiyyete varıncaya kadar devam eden seyrden ibârettir. *Allah* ism-i mübâreğiyle isim ve sıfatların hepsinin kendinde toplandığı Vücûb mertebesi kastedilirse, yukarıdaki tefsîr geçerli olur. Ama bu isimle sâdece Zât murâd edilirse yukarıda zikredilen mânâdaki seyr, *seyr ilallah*a dâhil olur. Bu takdîrde de hiçbir zaman *seyr fillah* gerçekleşmez. Zîrâ nihâyetü'n-nihâyâtta[74] seyr tasavvur bile edilemez. Çünkü o noktaya varır varmaz, hiç beklemeden, âleme rücû (dönüş) vâki olur. Bu dönüşe de *seyr anillah billâh* (Allah'tan Allah ile seyr) denir.

Bu mârifet, nihâyetlerin nihâyetine vâsıl olanlara âittir. Bu dervîşin dışında evliyâullahtan hiç birisi, böyle bir bilgi

---

Ma'sûm (Kuddise sirruh) hazretleri şunları yazar: "Mebde-i teayyün âşık ile mâşûk arasında berzahtır ve vusûl yolu ona münhasırdır. Hak Sübhânehû'nun ilmi kendi kemâlât-ı zâtiyyesine taalluk edince, ilminde mündemic olan kemâlât, temeyyüz edip tafsîl buldu. İşte mebâdi-i teayyünât bundan ibârettir. Ve her kemâl, bir şahsın mebde-i teayyünüdür (Muhammed Ma'sûm, *Mektûbât-ı Muhammed Mâsum*, c.1, m.66, s.63). Ayrıca Bkz. Yukarıda 44. sayfada "Rab" ile alâkalı 48 numaralı dipnot.

[74] *Nihâyetü'n-nihâyât* ifadesi sonların sonu mânâsında kullanılan Arapça bir isim tamlamasıdır. İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerine göre bu, sıddîklar makâmıdır. Bu makâma gelenler, istidlâlî şer'î ilimleri keşfî olarak, icmâlî ilimleri de tafsîlî olarak bilirler ve neticede şeriat âlimlerinin bilgileri ile onların bilgileri arasında kıl kadar bir uyuşmazlık olmaz. Dolayısı ile Şah Nakşibend (Kuddise sirruh) hazretlerinin sülûkte gaye olarak beyan ettiği şey gerçekleşir: İcmalî ilim tafsilî ilme, delillerle elde edilen (istidlâlî) marifetler keşfî olmaya başlar. Zâten İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerine göre bu makama gelmeyen sâlik, yakini marifetlerden nasib alamaz. (*Mektûbât*, c.1, m.18, s.26).

vermemişti. "Allah dilediğini kendisi için seçer."[75] Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd ve rasüllerin efendisi Muhammed'e ve onun âlinin tamâmına salât ve selâm olsun.

Velâyet Kemâlâtında İsti'dâtlar

Velâyet kemâlâtında isti'dâtlar farklıdır. Bazıları velâyet derecelerinden yalnız birini elde edebilecek isti'dâda sâhip iken, bir başkası ikisini, bir başkası grup üçünü, bir diğeri ise dört dereceyi elde edebilir. Bazı fertler bu derecelerin beşini birden elde edebilirler ama sayıları çok azdır.

Beş dereceden ilki ef'al tecellîsine, ikincisi sıfat tecellîsine, son üçü ise, farklı derecelerde olmak kaydıyla, zâtî tecellîye bağlıdır[76]. Bu dervîşin mürîdlerinin çoğunun üçüncü

---

[75] *Şûrâ*, 42/13.

[76] *Tecellî* kavramına dair İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin *Mektûbât*'ından hulasa ettiğimiz şu malumatı buraya kaydetmekte fayda mülahaza ediyoruz.

Tasavvuf yolunun ikisi âlem-i halka, beşi de âlem-i emre ait olmak üzere yedi adımdan ibaret olduğu ifade edilir. Nakşî büyükleri ise bu yola doğrudan âlem-i emrden başlar ve âlem-i halka ait olan mesafeyi onun içinde kat ederler. Sâlik âlem-i emr'de bazı tecellîler ile karşılaşır.

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, *tecellî*yi bir şeyin ikinci veya üçüncü veya dördüncü ve daha fazla mertebelerde görünmesi (zuhûru) olarak tarif eder. Bir başka ifade ile tecellî, Allah Teâlâ'nın fiil ve sıfatlarının eserlerinin ve zâtına delalet eden nurun başka mahallerde görünmesidir. Sâlikin muamelesi âfâk ve enfüs sınırlarını geçince zıllîyet kaydından kurtulup fiil ve sıfat tecellîsine başlar. Yani âlem-i emrdeki seyrin ilk adımında fiil tecellîleri, ikincisinde sıfat ve üçüncüsünde zât tecellîleri görülür (*Mektûbât*, c.1, m.115, s.117).

Efâl tecellîsi, sâlikin Hakk'ın tek fiilini asıl olarak bulup, kulların fiillerinin onun gölgeleri olduğuna ve onun ile var olduğuna inanmasıdır. Fiil tecellîleri mükemmelleştikçe insan, kulların gölge olan fiille-

rini göremez. Onların asıl olan ilâhî fiile katıldıklarına inandığı için insanları cansız maddeler gibi his ve hareketsiz olarak bulur. Kısacası o, hakîkî fâil olan Allah Celle Sultânuhû'nun fiilinden başka bir şey göremez ve "her şey O'dur" deyiverir.

Ama İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri aslında bu tecellînin, Hak Sübhânehû'nun fiilinin kendinin değil, eserlerinin tecellîsi olduğunun bilinmesini ister. Zîrâ sonradan yaratılmış olan aynaların (kâinât) Allah Teâlâ'nın misâl ve keyfiyetten münezzeh, kadîm ve zâtı ile kâim olan ve "tekvîn" olarak bilinen fiilini kapsaması mümkün değildir. O'nun lâ-keyfî olan fiili, mümkinâttan olan zuhûr mahallerinde görülmez. Daha doğrusu, İmâm-ı Rabbânî'ye (Kuddise sirruh) göre, fiil ve sıfatların Hz. Zât'tan ayrılmaları mümkün olmadığı için zâtî tecellî olmadan fiil ve sıfatların tecellîsi olamaz. Fiil ve sıfatların gölgeleri (zılâli) Zât Teâlâ'dan ayrılır sâlik de onu görür; fiil ve sıfatların kendilerini değil. (*Mektûbât*, c.1, m.266, s.262).

Sıfat tecellîleri ise, sâlikin Hak Sübhanehû'nun sıfatlarını asıl, kulların sıfatlarını gölge olarak görüp onun ile var olduklarına inanmasıdır; mesela insanın ilmini Allah Teâlâ'nın ilmi ile kâim olan bir gölge olarak görmesidir. Bu tecellî mükemmelleştikçe sâlik, kulların gölge olan sıfatlarını göremez. İnsanların sıfatlarının olmadığına inanır. Onları hayat veya ilim sahibi olmayan cansız maddeler gibi görür. Kendinde hiçbir varlık görmediği için daha önceleri kendinde var olduğunu sandığı kemâlâtın hepsinin yok olup, asıl sahibine teslim edildiğine inanır. İşte sâlik bu mertebenin sonunda hakîkî fenâyı elde eder. Bu fenâ aynı zamanda zât tecellîsinin de ışıltılarıdır (şua).

Sıfat tecellîsinin kesilip sıfat ve zât fenâsının elde edilmesinden sonra sâlik yeni bir tecellî ile karşılaşır. O, sanki zât tecellîsine ait bir dehliz veya geçite benzer bir tecellîdir. İşte burayı da geçen sâlik, isti'dâdı nisbetinde zâtî tecellîden nasibini alır (*Mektûbât*, c.3, m.75, s.94). Bu mektûbda tecellîlere dair geniş malumat vardır.

Zât tecellîsi; isim, sıfat, şuûn ve itibarların mülahazası olmadan yalnız Zât Teâlâ ve Tekaddes'in zuhûr etmesinden ibarettir. Bu tecellîlerde bir takım manalar mülahaza edilir ama onlar zât üzerine zait değildirler. Bu, taayyün-ü evvel olarak da bilinen ve zât üzerine zait olmayan vahdet mertebesidir (*Mektûbât*, c.1, m.121,

derece ile alâkaları olduğu hâlde, pek azının dördüncü, oldukça az bir sayıdakinin ise velâyet derecelerinin sonu olan beşinci derece ile alâkaları vardır.

Bu dervîşe göre en muteber olanı, bu derecelerin de ötesindeki kemâlâttır. Sahâbe-i kirâmdan (r.a.e) sonra hiç zuhûr etmeyen bu kemâlât, cezbe ve sülûk kemâlâtının üstündedir. İnşallah bu, ileride Hazret-i Mehdî'de zuhûr edecektir. Mahlûkâtın en hayırlısı olan efendimiz hazretlerine salât ve selâm olsun.

---

s.195, 196). Zât tecellîsi Hz. Rasülüllah sallallahu aleyhi veselleme mahsustur. Onum mükemmel tabileri de o makamdan bir şeyler alırlar (*Mektûbât*, c.1, m.287, s.321).

Zâtî tecellî bazen şimşek gibi görünüp bir anda kaybolduğu için "berkî tecellî" diye de bilinir. Berkî tecellîler, velâyet-i suğrâ mertebesinde olur. Ama İmam-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerine göre Nakşîlerdeki zâtî tecellî gelip geçici değil, devamlıdır. Yani onlar daima Allah Teâlâ'nın huzurunda olduklarını hissederler. Berkî zâtî tecellî, âfâk ve enfüs dairesini geçerek gölgeyi (zılli) arkalarına atıp asla varanlarda hiç kesilmediği için, dâimî tecellîye dönüşür ve hissettikleri huzuru hiç kaybetmezler. İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, Kur'ân-ı kerimde, "ticaret ve alışverişin kendilerini Allah'ı zikretmekten alıkoyamadığı er kişiler" (Nûr, 24/37) olarak tarif edilenlerin bu zatlar olduğuna inanır (*Mektûbât*, c.1, m.131, s.125). O nezih insanlar, tenzihe dikkat ettikleri için, bütün nisbetleri Allah'tan selb edip O'nun Rab, başkalarının kul; O'nun yaratıcı, başkalarının sonradan yaratılmış (mahlûk) oluşundan başka nisbet bırakmazlar. Böylece hakîkî fenâ ile müşerref olarak, tecellîyat-ı zâtî kabiliyetini elde eder ve gayr-i mütenâhî tecellîyâta mazhar olurlar (*Mektûbât*, c.1, m.160, s.138,139).

Zatî tecellîye dair daha fazla bilgi için elinizdeki kitabın 47. sayfasındaki 51 numaralı dipnota ve ileride 143. sayfadaki 155 numaralı dipnota da bakılabilir.

Nihâyete Vusûlden Sonra Rücû (Dönüş)

*"Nihâyetü'n-nihâyât"*a (sonların sonuna) vâsıl olanlar, gerçekleştirdikleri kahkarî rücû'da[77] gâyenin en alt noktasına inerler (nüzûl). Nihâyetin nihâyetine varmanın ölçüsü, gâyenin gâyesine yapılan inistir. Bu inişi yapan, her şeyi ile sebepler âlemine yönelir: Bir parçası Hak Sübhânehû'ya, diğer parçası halka yönelik olamaz. Çünkü bu, nihâyetlerin nihâyetine vâsıl olamamanın ve gâyenin gâyesine inememenin alâmetidir[78].

---

[77] Kahkarî rücû, geldiği yere dönmektir. İbn-i Manzûr, bu tabirin bir hadis-i şerifte, geldiği yere dönerken yüzünü yürüdüğü tarafa çevirmeden geri gitmek manasında kullanıldığını belirtir (İbn-i Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrem, *Lisânu'l-Arab*, Dâr-u Sadr, Beyrut, 1994, c.5, s.121).

[78] Burada bahsedilen nüzûl, kazanılanları kaybetmek değil, onları artırmak içindir. Allah Teâlâ'dan kopma değil, O'na vuslatın bir başka ifâdesidir. Geri döndürülen velîler, nebîler (Sallallâhü aleyhi ve sellem) gibi, Allah Teâlâ ile irtibatlarını sürdürüp halkın arasına karışır ve onları Hak Teâlâ'ya dâvet ederek mertebelerini yüceltirler. Aşağıdaki satırlar, İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin nüzûlden ne kastettiğini anlamamıza yardımcı olacaktır:

"Bu noktada rücû (geriye dönüş) olarak müşâhede edilen nüzûlde insanın yüzü âleme, sırtı da Allah Sübhânehû'ya dönük gibi görülebilir. Âleme yönelip, sırtı Allah Sübhânehû'ya dönük gibi gerçekleşen bu hâl, ölüm anına kadardır. Ama visâl (ulaşma) vakti gelince durum değişir. Bu dünyâda her iki taraftan da ayrılık ve (Allah Teâlâ'dan kula, kuldan Allah Teâlâ'ya) duyulan şevk ve istek vardır. Mülâkât (buluşma) ancak ölümden sonra gerçekleşir. İşte burada, **"Biliniz ki ebrârın bana ulaşma şevkleri uzamaktadır, ama benim şevkim onlarınkinden çok daha fazladır"** hadîs-i kudsîsinin mânâsı daha iyi anlaşılıyor. Ama şunu iyi biliniz. Bu mertebedeki nüzûl (iniş) esnâsında Allah Sübhânehû ile kul arasında bir perde yoktur. Bütün perdeler kalkar. Ancak burada kişi Allah Sübhânehû'ya değil, tamâmen halka teveccüh etmektedir. İşte bu, dâvet makâmıdır." (*Mektûbât*, c.3, m. 46, s.63).

Netice olarak şu söylenebilir: Mümin, mirâcı olan namazı edâ ederken, rücû eden (geri gelen) şahsın letâifinde Allah Teâlâ ve Tekaddes'e doğru husûsî bir teveccüh (yönelme) oluşur ve bu hâl namazın sonuna kadar devam eder. Fakat namazı bitirdikten sonra tamâmen halka yönelir. Farz ve sünnetleri edâ esnâsında *altı letaîf* Cenâb-ı Kuds'e müteveccih olduğu hâlde, nâfileleri edâ ederken müteveccih olan sâdece bu letâifin en latîfidir. **"Allah ile benim aramda bir vakit vardır ki ..."**[79] hadîs-i şerîfinde namaza âit olan bu husûsî vakte işâret vardır. **".Gözümün nûru namazda kılınmıştır"**[80]

Bir başka mektûbda İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri şunları yazar: "Yaptığınız açıklamalardan nübüvvet kemâlâtında da bâtının Hak Sübhânehû'ya, zâhirin halka dönük olması gerekir. Hâlbuki siz bazı mektûb ve risâlelerinizde hattâ bu mektûbda da, "Dâvet mahalli olan nübüvvet makâmında tamâmen halka teveccüh edilmesi gerektiğini söylemiştiniz. Bunu nasıl îzâh edersiniz?" diye bir soru sorulursa şöyle söyleriz. Bu söylediklerimiz, urûc hâlinde olur. Dâvet makâmı ise nüzûl ile alâkalıdır. Urûc hâlinde bâtın Hak Sübhânehû ile, zâhir de, şerîat-i garrâya göre halkın hukûkunu edâ edebilmek için, onlar ile olur. Hâlbuki nüzûlde tamâmıyla halka döner ve onlara Hak Sübhânehû'ya giden yolu gösterir. Burada bir çelişki yoktur. Şöyle de îzâh edilebilir: Halka teveccüh, Hak Sübhânehû'ya teveccüh demektir. **"Nereye dönerseniz orası Allah'a çıkar."** (Bakara, 2/115). Ama bu cümlemiz, mümkün varlıkların Vâcib Sübhânehû ve Teâlâ'nın aynı ve O'nun aynası olduğu mânâsında anlaşılmamalıdır. Mümkün varlık nedir ki, Vâcib Teâlâ'nın aynı veya O'na ayna olabilsin? Fakat Vâcib Teâlâ'nın mümkünlere ayna olduğu söylenebilir." (*Mektûbât*, c.2, m.46, s.81).

[79] Hadîs-i şerîfin tamâmı şu şekildedir: **"Allah ile benim aramda bir vakit vardır ki o anda bana ne bir mukarrab melek (Cebrail) ne de bir rasûl yaklaşabilir"** (Aclûnî, İsmâil b. Muhammed b. Abdü'l-Hâdî el-Cerrâhî, *Keşfü'l-Hafâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, c.2, s.156).

[80] Nesaî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr, *Sünenü'n-Nesaî*, I-VIII, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, Kitâb-u İşreti'n-Nisa, 1, c.7, s.61).

hadîsi de bu işâretin olduğuna bir delîldir. Bu karîne üzerine ilâve edilebilecek şey, sahîh keşif ve sarîh ilhâmdır.

Bunlar, bu dervîşe âit husûsî mârifetlerdir. Meşâyıh, mükemmelliğin iki teveccühü bir arada bulundurmakta olduğuna inanmışlardı. İşin aslını Allah Sübhânehû'ya havâle etmek gerekir. Hak dîne tâbi olanlara, Hz. Muhammed Mustafa'nın şerîatına uymayı lüzûmlu görenlere ve onun âline en tamâm salavât ve en mükemmel selâmlar olsun.

Âfâkî ve Enfüsî Müşâhede

Meşâyıh, ehlullâhın velâyet derecesine vâsıl olduktan sonraki müşâhedelerinin enfüsde (nefsler) olduğunu söylerler. Onlara göre yol esnâsında oluşan *seyr ilallah*ta vâki olan âfâkî (maddî âlemdeki) müşâhedeye itibâr edilmez. Bu dervîşin keşfi ise enfüste olan müşâhedenin de âfâkî müşâhede gibi muteber olmadığını göstermektedir. Zîrâ o, Hak Sübhânehû'yu müşâhede değildir. Çünkü Allah Sübhânehû, keyfiyet (nitelik) ve kemiyetten (nicelikten) münezzehtir. İster âfâkta olsun, ister enfüste; keyfiyete sahip aynalar, Allah Teâlâ'yı ihtivâ edemezler. Zîrâ Allah Teâlâ, âlemin ne içindedir ne de dışında; ne âleme muttasıldır (bitişik) ne ondan ayrı. Aynı şekilde Allah Teâlâ'yı müşâhede etmek ve O'nu görmek âlemin ne içindedir ne dışında; ne ona muttasıldır ne ondan ayrı. Bu yüzden ahrette Allah Teâlâ'yı görmenin (uhrevî rü'yet) keyfiyetsiz olduğu söylenir[81]. Akıl ve vehim, Allah Teâlâ'yı görme meselesini (rü'yet) idrâk edemez. Bu sır, dünyâda ehassu'l-havâsa (en husûsî insanlara) münkeşif olur. Bu inkişâf, rü'yet değildir, ama ona çok benzer. Bu devlet, sahâbe-i kirâmdan (Radiyallâhü anhüm ecmaîn) sonra pek az insana nasîb olmuştur.

---

[81] Afâkî ve enfüsî müşahedeye dair daha fazla malumat için *Mektûbât*, c.2, mektûb, 42'ye bakılabilir.

Yaptığımız bu beyân, akla uzak ve çoğu insanın kolay kabûl edemeyeceği şeyler olsa bile -aklı kısa olanlar ister kabûl etsin ister etmesin- böyle büyük bir nimetin açıklanmasında bir mahzur yoktur. Bu nisbet, bu şekilde, inşâllah yarın Hazret-i Mehdîde görülecektir. Hak dîne tâbi olanlara ve Hz. Muhammed Mustafa'ya (Sallallâhü aleyhi ve sellem) tâbi olmayı lüzûmlu görenlere, onun âl ve eshâbının hepsine selâm olsun.

İrşadda Usûl

Bir tâlib, tarîkat şeyhine gelince şeyh, ona istihâre yapıp üçten yediye kadar tekrarlamasını ister. İstihârelerden sonra tâlibde bir tereddüt kalmayınca, şeyh derhal harekete geçer; önce tövbe yolunu öğretir ve iki rekât tövbe namazı kılmasını emreder. Tövbesiz bu yolda ilerlemenin faydası olmaz. Ancak icmâlî tövbe ile iktifâ edip, tafsîlât zamana bırakılmalıdır. Zîrâ bu günlerde insanların himmetleri kısadır. Noksan insanların tafsîlâtlı şekilde tövbe etmeleri istenirse, bunun için uzun zamana ihtiyaç duyulacağından, bu müddet içersinde tâlibin isteğinde bir soğukluk oluşup netîcede esas aradığından mahrum kalabilir; hattâ tövbeyi bile tamamlayamaz.

Sonra şeyh, tâlibin isti'dâdına uygun bir yol tarif ve kâbiliyetine uygun bir zikir telkîn eder. Yakın alâka göstererek ona ihtimâm ve iltifat eder; tarîkat âdâb ve şartlarını öğretir; Kitap, Sünnet ve Selef-i sâlihînin eserlerinde belirtilen hükümlere riâyet etmeye teşvîk edip bu şekilde bir mütâbaat olmadan matlubu (aradığını) bulmanın imkânsız olduğunu anlatır. Ayrıca -azıcık bile olsa- Kitap ve Sünnete ters düşen keşif ve rüyalara aslâ itibâr etmemesi, hattâ varsa öyle bir şeyden dolayı istiğfâr etmesi ve Fırka-i Nâciyye olan Ehl-i Sünnetin ölçülerine göre îtikadını düzgün tutması gerektiğini belirtir ve zarûrî fıkıh hükümlerini öğrenip gereğine göre amel etmesini ısrarla ister. Zîrâ îtikad ve amel kanatları olmadan

bu yolda mesafe kat etmek imkânsızdır. Mürşid mürîdden yiyeceklerinde haram ve şüpheli şeylerde ihtiyata dikkat etmesini istemeli, şerîat-i garrânın fetvâlarına dikkat etmeden her eline geçeni yemesine ve her bulduğunu almasına mâni olmalıdır. Kısacası, bu yola giren kişi **"Allah Rasûlünün verdiklerini alınız; yasakladıklarını terk ediniz"**[82] meâlindeki âyet-i kerîmeyi kendine rehber edinmelidir.

Tâlib, ya keşif ve mârifet sâhibidir, ya da cehâlet ve şaşkınlık içindedir. Bu iki gruptaki insanlar, menzilleri kat edip perdelerin kalkmasıyla matlubu (aradığını) bulmakta birbirlerine eşittirler. Biri diğerinden meziyetli değildir. Onlar uzak mesafeleri kat ederek Kâbe-i şerîfe'ye kadar gelen iki insana benzer. Biri, yolda yürürken gözünü açıp etrafı seyretmiş, geçtiği yerlerdeki her bölgenin husûsiyetlerini mümkün olduğunca öğrenmiş; diğeri ise gözünü yumup, geçtiği yerlerin tafsîlâtı ile alâkalı malûmat edinememiştir. Yoldaki tafsîlâta vâkıf olma bakımından birbirlerinden farklı olmalarına rağmen, Kâbe'ye varmada aynıdırlar: Birinin diğerine üstünlüğü yoktur. Ama matlubu (aradığını) bulduktan sonra her ikisinin de câhil olmaları şarttır. Zîrâ Allah Teâlâ'nın zâtı husûsunda mârifet sâhibi olmak, bu mevzûda câhillik ve mârifetten âciz kalış demektir[83].

Sülûk menzillerini geçmenin, on makâmı (makâmat-ı aşera) kat etmekten ibâret olduğunu iyi biliniz. Bu makâmları geçmek, ef'al, sıfat ve zât tecellîlerinden ibâret olan üç tecellîye bağlıdır. *Rızâ makâmı*nın dışında o makâmların hepsi ef'al ve sıfat tecellîlerine bağlı olduğu hâlde *rızâ makâmı*, Allah Teâlâ ve Tekaddes'in zât tecellîsine ve sevilenden gelen

---

[82] *Haşr*, 59/7.

[83] Elinizdeki risâlenin ileride 148. sayfada **"Allah Dostları ve Mârifet"** başlığı altında verilen kısmında mârifetten âciz kalışa dair tafsilat vardır.

eziyet ve nimetin fark etmediği *muhabbet-i zâtiyye*ye bağlıdır. Rızâ *makâmı* gerçekleşince, kerâhet (hoşlanmama) kalkar.

Bu makâmlar, *tam fenânın* (fenâ-i tâm) kendine bağlı olduğu *zâtî tecellî*nin gerçekleşmesiyle en mükemmel hâle gelir. Bu dokuz makâm, ef'al ve sıfat tecellîleri esnâsında oluşur. Meselâ insan, Allah Teâlâ'nın kâmil kudretini kendi nefsinde ve bütün eşyâda (varlıklarda) müşâhede ettiği zaman gayri ihtiyârî *tövbe* ve *inâbe* eder, *korku* içine girer ve *verâ'* (Allah korkusunu) kendine şiâr edinir. Allah Teâlâ'nın takdîri olduğunu bildiği için belâlara karşı *sabr*a sarılarak üzüntü ve dövünmeyi terk eder. Nimetleri verenin Allah Teâlâ olduğunu ve alıp-vermenin Allah Azze ve Celle'nin fiili ve sıfatı olduğunu anladığı zaman, mutlaka *şükür makâmı*na girer ve *tevekkül makâmı*na adımını atar. Allah Teâlâ'nın lütfu ve acıma sıfatı kendinde tecellî edince, *recâ (ümit) makâmı*na gelir. Allah Teâlâ'nın azamet ve kibriyâsını müşâhede edince, gözünde dünyâ değersizleşip itibârını kaybettiği için ondan yüz çevirir ve *fakîrlik'i* tercîh edip dünyâda *zühd*e sahip olur.

Bu makâmları bir tertîb içerisinde bütün tafsîlâtı ile sâdece sâlik-i meczûbların geçebildiğini bilmelisiniz. Ezelî inâyet, meczûb-ı sâlike bu makâmların tafsîlâtı ile meşgûl olmayacakları kadar güçlü bir muhabbet verdiği için bu makâmları icmâlî olarak geçerler. O muhabbet vâsıtasıyla makâmların özü ve menzillerin hulâsası, onlara tafsîlâtı ile vâkıf olanların elde edemeyecekleri kadar mükemmel bir şekilde oluşur. Hak dîne uyanlara selâmlar olsun.

Vâcibü'l-Vücûd Teâlâ ve Mümkün Varlık

Tâlib, âfâkî ve enfüsî bâtıl ilâhların hepsini nefyetmelidir. İbâdete hakkıyla lâyık olan Allah Teâlâ'yı isbât ederken fehminde ve vehmindeki her şeyi nefyedip -her ne kadar vücûd sıfatına bir mecâl olmayıp O'nu vücûd sıfatının dahi ötesinde aramak gerekse de- Allah Teâlâ'nın mevcûdiyeti ile yetinmelidir.

Ehl-i sünnet ulemâsı, Vâcib Teâlâ'nın vücûdunun (varlığının) zâtı üzerine zâid olduğunu kabûllenmekle ne iyi ettiler. Vücûdun Zât ile aynı olup onun ötesinde bir şeyin olmadığını söylemek, bakış açısının darlığından gelir[84]. Şeyh Alâüddevle

---

[84] İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin bu cümleleri, Allah Teâlâ'nın sıfatlarının zâtın aynı olduğunu söyleyen İbn Arabî gibi Vahdet-i vücûda kail mutasavvıflarla filozofların görüşlerindeki hataya ve kendisinin Ehl-i sünnet kelam âlimleri gibi sıfatların zât üzerine zait olduğuna inandığına işaret ediyor.

İbn Arabî (Kuddise sirruh), Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarının Zâtın aynı olduğuna inanır. Hatta ona göre isim ve sıfatların her biri diğerinin aynıdır. Meselâ ilim ve kudret sıfatları Allah Teâlâ'nın zâtının aynı olduğu gibi, bunların her biri diğerinden farklı değildir. Aslında sadece Allah Teâlâ'nın zâtı vardır. Sıfatlar hâriçte bilfiil mevcûd değil, zâtta var olduğu düşünülen itibârlardır. Onlar kendi kendilerine kâim değil, mevsûf olan zâtta görülen ve hepsi birden Zât'ı oluşturan mânâlardır. İsim ve sıfatlar zâttan ayrılmış olsaydı Allah Sübhânehû'da ilahlık kalmazdı. Dolayısı ile sıfatlar, İbn Arabî'ye (Kuddise sirruh) göre hakîkî değil, sadece aklın varlığını kabul ettiği aklî vasıflardır. Sıfatların Zât'a zâit olduğunu kabul etmek hatâdır. (İbn Arabî, *Fûtûhatı Mekkiye*, İşrâf Heyeti'l Buhûs Ve'd-Dirasat, Dâru'l-Fikr, (Takdim, Mustafa Mataracı), Beyrut, 1994. c.1, s.184; *Füsûsu'l-Hikem*, (Terc. Nuri Gençosman), MEB Yay. İstanbul, 1992. s. 49, 55, 69,74, 79,260, 136, 269)

Filozoflara göre Allah Teâlâ'nın ilim, kudret, hayat ve diğer sıfatları bir bütündür. Hepsi Allah Teâlâ'nın zâtının gereği olan hâl ve itibârlardan ibârettir. Allah Teâlâ'nın görme, işitme, konuşma gibi sıfatları olamaz. O, bir sıfat ile değil, zâtı ile görür; işitir ve konuşur. Allah Teâlâ'nın zâtı

es-Simnânî (kuddise sirruh) (v.825/1422), *"Vücûd âleminin üzerinde melikü'l-Vedûd âlemi vardır."* demişti. Ben de vücûd âleminin üstüne terakkî edince, hâlin baskın çıktığı (galebe) anlarda kendimi taklîdî ilim yüzünden İslâm ehli kabûl ederdim.

Kısacası, mümkün varlığın havsalasında oluşan her şey, mümkündür. Kendine giden yolu sâdece kendini bilmekten âciz olmaya bağlayan Zâtı tesbih ederim. Hiç kimse *fenâ fillâh* ve *bekâ billâh*[85] kelimelerinden mümkün varlığın vâcib

---

sıfat mânâlarını ifâde etmekte kâfidir[84]. (Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, s.485)

Filozoflara göre Allah Teâlâ'nın zâtına zâit ve kendisiyle kâim bir sıfatı olsa idi, onun başkalarına ihtiyacı olan bir mümkün olması gerekirdi. Çünkü sıfat, sıfat olarak görülmek için, kendisini kabul eden bir mevsûfa (zâta) ihtiyaç duyardı. Birde sıfatların kadîm oluşu kabul edildiği takdirde, onların sadece Allah Teâlâ'ya ait olan kıdem sıfatında ortak olurdu. Kısacası filozoflara göre, Allah Teâlâ zâtına zâit olan ilim sıfatıyla değil, zâtı ile ve zâtının gereği olarak âlimdir. Yine zâtına zâit olan bir kudret sıfatı ile değil, zâtı ile ve zâtının gereği olarak "kadîr"dir.

[85] Fenâ ve bekâ kelimelerini tasavvuf ıstılahı olarak ilk Ebû Saîd el-Harrâz (Kuddise sirruh) kullanmıştır. (Pârsâ, Hâce Muhammed, *Tevhîde Giriş*, (Terc. Ali Hüsrevoğlu) Erkam Yayınları, İstanbul, 1988, s.198.

İmâm Sühreverdî (Kuddise sirruh) hazretlerine göre *fenâ*, kişinin hiçbir şeyde zevki kalmayıncaya kadar hazlardan geçmesidir. Hattâ fânî olduğu Allah Teâlâ için mevcûd nesnelerin hepsinden vazgeçmesidir. Âmir bin Abdullah (Kuddise sirruh) hazretleri, *"Fenâ hâlinde* gördüğüm şeyin duvar veya kadın olması benim için fark etmez" dermiş.

Bekâ ise, fenâdan sonra gelen bir hâldir. Bunu da İmâm Sühreverdî, (Kuddise sirruh) hazretleri kişinin kendinin olan şeylerden geçip Allah Teâlâ'ya âit olanlarla kalması olarak tarif eder (Sühreverdî, Şihâbüddin, *Avârifu'l-Ma'ârif*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1966, s.520).

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerine göre *fenâ*, Allah Teâlâ'dan başka varlıkların unutulması, onlarla bir bağlantının kalmaması ve sadrın (iç âlemin, bâtının) nefsin isteklerinden temizlenme-

sidir. *Bekâ* ise, Hz. Mevlâ-yı Müteâl'in murâd ettiklerinin yapılması ve onların nefsin istekleri olarak hissedilmesidir. Bu da İmâm-ı Rabbânî'ye (Kuddise sirruh) göre nefsteki ilâhî delîllerin müşâhede edilmesinden sonra gerçekleşir (*Mektûbât*, c.2, m.99, s.161).

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri *fenâ* ve *bekâ* husûsunda bir başka mektûbda da şunları yazar: "*Âlem-i emr'e* atılan ilk adımda *fiil*, ikincisinde *sıfat* tecellîleri görülür ve *zâtî* tecellîlere geçilir. Erbâbına da malûm olduğu üzere, mertebe mertebe ilerlenir. Sâlik, sözü geçen yedi adımın her birisinde kendi nefsinden uzaklaştıkça Rabbine yaklaşır. Bütün adımlar tamâmlanınca, yaklaşma sona erer. *Fenâ* ve *bekâ* ile müşerref olunur ve *velâyet-i hâssa* derecesine varılır." (*Mektûbât*, c.1, m.58, s.70).

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazeretleri, *fenâ*nın tarîkat, *bekâ*nın ise hakîkat olduğunu da ifâde ettiği bir başka mektûbda şunları yazar: "Velâyet derecelerinin başlangıcı, Allah Teâlâ'dan başkasını yok kabul etmenin istendiği ve asıl maksadın gayr ve gayriyyetin ortadan kaldırılmasından ibâret olduğu *tarîkat makâmı*dır. Allah'ın fazlı ve keremi ile O'nda başka varlıklar, insanın gözünden (gönlünden) tamâmen kalkıp bir isim veya resim kalmayınca, *fenâ* gerçekleşir, *tarîkat makâmı* sona erer ve *seyr ilallah* tamâm olur. Sonra da kendine *seyr ilallah* da denilen *isbât makâmı*na geçilir. Bu makâm, velâyette son maksat olan *hakîkat makâmıdır*. *Fenâ* ve *bekâ*dan ibâret olan tarîkat ve hakîkatin elde edilmesiyle velîlik gerçekleşir; emmâre nefs, mutmainne olup, küfür ve inkârından döner. O Rabb'inden Rabb'i de ondan râzı olur ve cibilliyetindeki çirkinlik kaybolur (*Mektûbât*, c.2, m.50, s.84).

Bir başka mektûbta bahsedildiğine göre: " *Fenâ* ve *bekâ*, *vücûdî* (insanın kendi varlığının bilfiil yok olması ile) değil, *şühûdî* (müşâhede ile ilgili şeyler)dir. Kul kendi varlığını kaybedip Hak Teâlâ ile ittihâd edemez (aynı varlık olamaz). "*Kul her zaman kul, Rab da ebediyyen Rab'dır.*" *Fenâ* ve *bekâ*nın vücûdî olduğuna; varlığı ile ilgili teayyünleri (belirlenişleri) kulun kendi nefsinden kaybedip, teayyün ve kayıtlardan münezzeh olan aslı ile ittihâd ettiğine; nefsinin hiçbir eser kalmayacak şekilde mahvolup, denize katılan bir damla gibi Rabb'i ile bâkî olduğuna inananlar zındıktır. Onların bu çirkin îtikâdlarından Allah Sübhânehû'ya sığınırız (*Mektûbât*, c.2, m.99, s.161).

olabileceğini çıkarmasın. Bu imkânsızdır ve gerçekleri ters yüz etmektir. Mümkün varlık, vâcib olamayınca, Vâcib Teâlâ'yı idrâktan nasîbi ancak âcizlik olacaktır.

Heyhat, kim, nasıl avlasın Ankâ'yı?

Sen de at sapanı, bırak kapanı.

Hedefi yüksek olanlar, kendinden bir şeyleri elde edemediği ve bir isim ve resim göremediği hedefi ararken, bazıları kendi nefsleri olarak buldukları ve yakınlık peydâ edip beraber olacakları şeyleri arar. Herkesin kendine âit bir hâli vardır. Selâmlar.

Kalb ve Diğer Letâif

Hoca Nakşibend (Kuddise sirruh) hazretleri, *"Meşâyıhtan her birinin aynasının iki yönü vardır ama benimkinin altı yönü var."* buyurmuştu. Sanırım bu muazzam tarîkatin halîfelerinden hiç kimse, bu cümle hakkında şimdiye kadar bir açıklama yapmadı. Hattâ hiç kimse buna dair işâret ve rumûz bile vermedi. Sermâyesi az olan bu fakîr, bu cümleyi ne cesâretle açıklayıp, îzâhta bulunmak için dilini oynatacaktı? Fakat Hak Sübhânehû ve Teâlâ, lutfedip bu sırrı açıverip, gerçeği gerektiği kadar ortaya dökünce, içimden bu gizli hazîneleri yazıya dökmek ve takrîr olsun diye tercüman dili ile anlatmak geçti. İstihâre yapıp işe başladım. Allah Sübhânehû'dan, muvaffakiyet bahşetmesini ve hatâdan korumasını bekliyorum.

Bu cümlede sözü geçen "ayna" ile kastedilen şeyin, sâlikin rûhu ile nefsi arasında bir berzah (geçit) olan kalbi ol-

---

"Sakın, bu tâifeden bazılarının *hakka'l-yakîn* kavramını sandıkları gibi, *bekâ*yı sâlikin kendi nefsini Hak Teâlâ olarak bulmasından ibâret sanmayasın. Bu gibi ilimler *mutlak fenâ*dan sonra gerçekleşen *bekâ billah* kavramına uymaz (*Mektûbât*, c.1, m.285, s.311).

duğunu biliniz[86]. Buradaki "iki yön" ise rûh ve nefstir. Meşâyıh, kalb makâmına varınca, kalbin iki tarafı açılır ve adı geçen iki makâmın kalble alâkalı olan ilim ve mârifetleri akıtılır. Ama Hoca Bahâüddîn (Kuddise sirruh) hazretlerinin imtiyâz sâhibi olduğu *indirâcü'n-nihâye fi'l-bidâye* yolu öyle değildir. Orada kalbin altı yönü olduğu kabûl edilir. Bunu şu şekilde açıklayabiliriz: İnsanların *nefs, kalb, rûh, sır, hafî* ve *ahfâ*dan ibâret olan altı letâiften elde edebildiği her şeyin *kalbde* de mevcûd olduğu, bu yolun büyüklerinin keşifleri ile

---

[86] İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, tasavvuf dilinde kalb kelimesi ile Âlem-i emr'den olan hakîkat-ı câmia-i insaniyenin kast edildiğini belirtir. Hakîkat-i câmia ise Arş-ı Âlâ'nın bir zuhûrdur. Küllî hakîkat Arş-u Âlâ'da, bir cüzü de kalbte zuhûr eder. Ancak İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, "**Âdemoğlunun cesedinde bir et parçası vardır. O salih olduğunda cesedin tamamı salih olur, fasit olunca da bedenin tamamı fasit olur. Dikkat ediniz, o kalbtir**" hadisini de ele alıp, kalb kelimesinin hadislerde et parçası olarak terceme edilen mudga manasında kullanıldığını da hatırlatır. Ona göre o mudga, itibarsız bir et parçacığı değil; bilakis âlem-i halkın hazine ve sırlarının gizlendiği, âlem-i emrin definelerinin incelik ve gizliliklerinin saklandığı nefis bir cevherdir. O, heyet-i vahdaniyeye bağlı bir cevherdir. Tasfiye, tezkiye, cezbe, sülûk, fenâ ve bekâ ile tezkiye edilip temizlenir ve mâsivaya bağlantı kirinden kurtulur. Kalb, değişik hallere girmekten (tekallüb) kurtulup temkin mertebesine varır, nefs emmarelikten çıkıp mutmainne halini alıp bağy, inat ve tuğyandan kaçınır, yaratılışındaki düşüklük (hisseti) kalkar. İfrat ve tefritten kurtulup, bir ölçü sahibi olur. Bütün bunlardan sonra, bunların hepsi, Allah'ın lutfü ile bir insanda toplanıp kâmil bir insan (insan-ı kâmil) oluşur. İşte mudga, o şahsın vucudunun merkezinin hulasası olan kalbini oluşturan cevherdir. Hakîkat-ı câmia olan kalb, geniş; et parçası (mudga) olan kalb ise dardır. (*Mektûbât*, c.2, m.21, s.32).

Mudga olarak bahsedilen kalb ile hakîkat-ı câmia olan kalb arasındaki fark; kalbin genişliği, darlığı ve kalbte meydana gelen değişmelere dair daha fazla malumat için yukarıdaki mektûba bakılabilir.

belirlenmiştir. Hoca hazretleri, altı yön ile bu letâifi kastetmiştir. Diğer meşâyıh, kalbin zâhirinde seyr ettiği hâlde, o büyük insanlar kalbin bâtınında seyr ederek kalbin en derin noktasına varırlar. Kalb makâmında onlara bu letâifin ilim ve mârifetleri, yâni kalble alâkalı olanlar münkeşif olur. Hoca hazretlerinin mübârek sözlerinin îzâhı bundan ibârettir.

Büyüklerin bereketi ile bu fakîrde yukarıdaki anlatılanlara ilâve bilgiler ve çok ince malûmat oluştu. **"Rabbinin nimetini minnet ve şükranla an"**[87] âyet-i celîlesi gereğince bunları açıklamak istiyorum. Allah Sübhânehû'den bizleri hatâdan korumasını ve muvaffak kılmasını dilerim.

Kalbde olduğu gibi, kalbin kalbinde de altı letâif vardır. Ama belki dâirenin dar oluşundan veya bir başka sebepten, adı geçen letâiften *nefs* ve *ahfâ*, kalbin kalbinde cüz olarak görülmezler. Üçüncü mertebedeki kalbde de durum aynıdır. Ancak burada da *hafî* görünmez. Dördüncü mertebedeki kalbde de durum öyledir. Orada *kalb* ve *rûh* göründüğü hâlde, *sır* görünmez. Beşinci mertebede ise *rûh* görünmez ve sonuçta kendinde hiçbir şeye itibâr edilmeyen mahzâ ve sırf basît[88] olan *kalb* latîfesi kalır.

Burada nihâyetin nihâyetine ve gâyenin gâyesine varmaya yarayacak bir takım bilgilerin bulunduğunu bilmelisiniz. Allah Sübhânehû'dan muvaffakiyet umarak derim ki: *Büyük âlemde (Âlem-i kebîr)*[89] tafsîlatlı olarak görülen her şey, küçük

---

[87] *Duhâ*, 93/11.

[88] Basît, vasıf ve mikdar bakımından tamâmen veya fiilen parçalanması imkânsız olan varlık, nesne yahut kavram olarak tarif edilebilir. Kendisi cüzlerden mürekkep olmadığı için parçalanması da mümkün değildir.

[89] Nakşibendî tarikatinde seyr, âlem-i emrden başlar. Âlem-i halktaki seyr, onun zımnında kat edilir. *Kalb* mertebesi ile başlayan âlem-i emr; biri diğerinin üstünde olmak kaydı ile *ruh*, *sır*, *hafi* ve *ahfa* ile

devam eder. Bunların hepsine birden beş cevher (cevahir-i hams) de denir.

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerine göre âlem-i emr üçe ayrılır; En küçük (esgar) âlem, küçük (sagîr) âlem ve büyük (kebîr) âlem. En küçük âlem, insanın kalbidir. Küçük âlem, insanın kendi ve büyük âlem ise sonradan yaratılmış olan şu âlemin tamamıdır: Yeryüzünün merkezinden Arş-ı âlâ'ya, Arş-ı âlâ'dan yukarıda ahfâ latîfesinin nihâyetine kadar olan tabaka ve âlemlere imkân âlemi (âlem-i imkân) veya büyük âlem (âlem-i kebîr) denir. Büyük âlemde bulunanlar, küçük âlemdekilerin aslı, küçük âlemdekiler de onların numuneleridir. Büyük âlemde bulunan her şey, küçük âlemde; onda bulunanlar da en küçük (esgar) âlemde mevcuttur. Dolayısı ile bu beş cevher, her birinde bulunmaktadır.

Seyr-i sülûk, en küçük (âlem-i esgar) başlayıp diğerleri ile devam eder. Beş letâif menzillerini kat edip onların her birine bağlı ilim ve marifetlerin ve onlara mahsus olan ahvâl ve mevacidin ayrı ayrı elde edilişinden sonra, bu beş letaifin büyük âlemdeki asıllarına geçilir.

Büyük âlem, Arş-ı mecid ile başlar ve ondaki ruh, sır, hafi ve ahfa ise Arş'ın üzerindedir. Küçük âlemdeki kalb, âlemi halk ile âlem-i emr arasında bir berzahtır. Aynı şekilde Arş da Âlem-i halk ile âlem-i emr arasında berzahtır. Bu bakımından bunlar birbirlerine benzetilir ve kalbe Arşullah (Allah'ın Arşı) da denir. Kalb ile Arş, âlem-i halkta görünmelerine rağmen, âlem-i emrden oldukları için suret ve miktardan bağımsız olan *lâkeyfi* ve *lâkemmî*den nasipleri vardır.

Sâlikin basîret nazarı, Hak Teâlâ'nın lütfu ile vücûb mertebesinin fazîletine doğru açıldıkça, o cevherlerin asıllarını mutâlaa eder; hem küçük hem de büyük âlemdeki cevherleri, o hakîkî cevherlerin gölgeleri gibi görmeye başlar. Bu beş cevherin hakîkatine ancak sülûk mertebelerini tafsîlâtlı bir şekilde tamamlayıp nihâyetlerin nihâyetine varan mükemmel evliyâ fertleri, muttali olabilir. (*Mektûbât*, c.1, mektûb.34, s,48)

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri de durumu şu cümleleri ile hulasa eder: "Küçük âlemdeki; *kalb, rûh, sır, hafî* ve *ahfâ*dan ibâret olan âlem-i emir letâifinin, âlem-i kebîrdeki asıllarında seyrini sıra ile tafsîlî bir şekilde, fıtratındaki yücelik ve Hak Sübhânehû'nun lûtfu ile tamamlayıp, son noktaya gelince; *seyr ilellah* ile imkân dâiresindeki seyrini tamamlar, fenâ ismi ile vasıflanmaya hak kazanır ve evliyânın velâyetinden ibâret

âlemde (*âlem-i sagîr* = insan) icmâlen görülür. *Küçük âlem* ile insanı kastediyoruz. *Küçük âlem* temizlenip nûrlanınca, büyük âlemdeki her şey, yansıma yoluyla tafsîlâtlı olarak görünür. Çünkü temizlenip nûrlanınca hacmi genişleyip büyür ve küçüklüğü gider.

İcmâl ve tafsîl husûsunda *küçük âlem ile* olan münâsebeti, *küçük âlemin büyük âlem* ile olan münâsebetine benzeyen *kalbde* de durum aynıdır. Kalbden ibâret olan *en küçük âlem,* temizlenip zulmeti kalkınca, *küçük âlemde* görünenler yansıma yoluyla tafsîlâtlı olarak görünmeye başlar. İcmâl ve tafsîl husûsunda ve önce icmâlî olduğu hâlde temizlendikten sonra kendinde her şeyin tafsîlatlı olarak görünmesi bakımından *kalbin kalbi* de aynen kalb gibidir. İcmâl ve tafsîl

---

olan velâyet-i suğrâya giriş yapar. Bundan sonra, âlem-i kebirdeki beş letâifin asılları olan ve kendilerine yokluk (adem) bulaşmayan vücûbî sıfatların gölgelerinde (zılâl) seyrine devam eder. Allah Sübhânehû'nun lûtfu ile *seyr fillah* yoluyla hepsini kat edip, sona kadar gelirse; vâcib isimlerin gölgeleri dâiresindeki seyrini de tamamlayıp vâcib isim ve sıfatlar mertebesine de vâsıl olur. Burada velâyet-i suğrâdaki seyrini tamamlar, hakîkat-i fenâ makâmına başlar ve enbiyânın (a.s.v.t.) velâyet-i olan *velâyet-i kübrâ*nın başlangıcına adımını atar...

Velâyet-i kübrâ, asâleten enbiyâya (a.s.v.t.) mahsustur. Eshâb-ı kirâm da onlara tâbî olarak buraya gelirler. Bu dâirenin alt yarısı, isim ve sıfât-ı zâideyi (sıfat-ı sübûtiyye); üst yarısı da şuûnâtı zâtîyi ve itibârları içine alır. Âlem-i emre âit beş letâifdeki yükselişin (urûc) nihâyeti bu dâirenin, yani isim ve şuûnât dâiresinin nihâyetine kadardır.

Bundan sonra, mahza Hak Sübhânehû'nun lûtfu ile sıfatlar ve şuûnât makâmından terakkî mümkün olursa; seyr, bu sıfat ve şuûnâtın asıllarında devam eder. Bu asıl dâiresinden sonra, aslu'l usûla (asılların aslı) başlanır...

İsimlerdeki seyre adım atmak, mele-i âlânın velâyet-i olan velâyet-i ulyâya başlamak demektir." (*Mektûbât*, c.1, mektûb.260, s.240-245)

dan en geniş ayna olmasına rağmen, kendindeki bu çokluk ve tafsîlât yüzünden, aynı çokluk ve tafsîlata sahip olmayanla aslâ bir münâsebeti yoktur. Münâsebet kurmaya en lâyık olan şey, en geniş ama en dar, en basît ama en yaygın, en çok ama en az (olarak tarif edilen kalb ve onun mertebeleri)dir[92].

Burada sözü edilen bilhassa müminin kalbidir. Çünkü mümin olmayanların kalbi, lâ-mekânî zirvesinden düşmüş, benzer ve misâli olanın esiri olup onun hükmünü almıştır. O düşüş ve esaret sebebiyle mümin olmayanın kalbi, mekânî dairesine dâhil olup misâlîlik kazanınca, o kabiliyeti kaybeder. **"Onlar hayvanlar gibidir. Belki daha da aşağıdırlar."** (Âraf, 7/179)

Meşâyıhtan kalbin genişliğinden söz edenler, onun lâ-mekânîliğini kast etmişlerdir. Zira mekânî olan, geniş de olsa dardır. Baksanıza, kendisinde azamet ve genişlik bulunmasına rağmen Arş, mekânî olduğu için, lâ-mekânî olan rûha kıyasla bir hardal danesi kadardır veya daha da küçüktür. Hatta ben diyorum ki kalb, kıdem nurlarının tecellî mahalli olduğu ve kıdemle bekâya sahip olduğu için, Arş ve içindekiler onun içine atılsa, kendinden bir eser görülmeyecek şekilde kaybolup giderdi (*Mektûbât*, c.1, mektûb, 287, s.326).

[92] Mevzu ile alakalı olduğu için İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin aşağıdaki cümlelerini hatırlatmak isteriz. "Soru: Hadis-i şeriften kalbin geniş olduğu anlaşılıyor, ama sen onun cidden dar olduğunu nasıl açıklıyorsun?

Cevap: Kalbin dar oluşu Hak Sübhanehu'dan başkasını içine alamaması, genişliği de kendisinde kıdem nurlarının görünmesi itibariyledir. Bunda bir çelişki yok. Bu fakîr, bazı risâlelerinde kalbten bahsederken "En geniş ama en dar, en basît ama en yaygın, en çok ama en az" ifadelerini kullanmıştı.

Soru: Fazîlete müstehak olan hakîkat-i câmiadır. Zira o âlem-i emrdendir. Et parçası olan kalb ise âlem-i halktandır ve anasırdan mürekkeptir. O, bu fazîlete nereden nail olmuş?

Cevap: Âlem-i halkın âlem-i emre bir meziyeti vardır. Avâm onu idrâk edemez. Hatta havassın bile çoğu idrâk edemez." (*Mektûbât*, c.2, m.21, s.30).

husûslarında ve temizlenip nûranîleşmek sûretiyle önceki mertebelerdeki görünenlerin kendinde daha tafsîlatlı görünmesi gibi husûslarda üçüncü ve dördüncü mertebelerdeki kalb de aynı diğerlerine benzer. Hattâ beşinci mertebedeki kalbde de durum aynıdır. Çünkü basît olmasına ve kendinde hiçbir şeye itibâr olmamasına rağmen, mükemmel bir tasfiyeden sonra *küçük âlem*de *(insan), en küçük âlem*de *(kalb)* ve daha başka âlemlerin hepsinde zuhûr edenler, yukarıda geçtiği gibi, onda da zuhûr eder. O, en dar ve en geniş, en basît ve en yaygın, en çok ve en azdır. Bu sıfatlara sahip başka hiçbir varlık yaratılmamıştır. Hiçbir şey, Rab Teâlâ ve Tekaddes'e bu muhteşem latîfeden daha fazla münâsebet temin edemez. Allah Sübhânehû'nun başka hiçbir yaratıkta zuhûr etmeyen acâip delîlleri onda zuhûr eder. Bu yüzden Allah Teâlâ, hadîs-i kudsîde, **"Arza ve semâya sığmam ama mü'min kulumun kalbine sığarım"**[90] buyurur[91]. *Büyük âlem,* zuhûrât bakımın-

---

[90] Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c.2, s.175, Hadîs no:2254.

[91] İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin şu cümleleri buradaki ifâdeleri izah etmektedir. "Hadîs-i şerîften kalbin geniş olduğu anlaşıldığı halde siz onun dar olduğunu söylüyorsunuz denirse, şöyle cevap veririm: Kalbin dar oluşu Hak Sübhânehû'dan başkasını içine alamadığından, genişliği ise içinde kıdem nurlarının görünmesi (zuhûru) bakımındandır. Bu ifâdede bir çelişki yoktur. (*Mektûbât*, c.2, mektûb, 21, s.30)

İmam-ı Rabbânî hazretlerinin (Kuddise sirruh) kalbin genişliğine dair aşağıdaki cümlelerini de burada kaydetmeye değer buluyoruz. "Arz ve sema, geniş olmalarına rağmen mekân dâiresinde dâhil olup şibh ve misâl alâmetleri taşıdıkları için, benzeri (şibh) ve misâli bulunmayan lâ-mekânî (mekânla alakasız) olanın gücüne sahip değildirler. Zira lâ-mekânî, mekânîde; lâ-misâlî (misâli bulunmayan) misâlîde (misâli bulunan) mekân tutmaz. Bu bakımdan mümin kulun lâ-mekânî olan ve benzer (şibh) ve misâlden münezzeh olan kalbinde bir genişlik gerçekleşmiş olur.

Mârifeti en tamâm ve müşâhedesi en mükemmel olan ârif, varlığı büyük değer ve rütbesi yüce olan bu makâma vâsıl olunca, âlemlerin ve zuhûrâtın tamâmının kalbi olur. O, Velâyet-i Muhammedî'yi gerçekleştiren ve Mustafavî dâvet -sâhibine salât, selâm ve tahiyyetler olsun- ile müşerref olan kişidir. Aktâb, evtâd ve ebdâl onun velîlik dâiresine dâhildir. Efrâd, âhâd ve diğer velî fırkaları onun hidâyet nûrunun altındadır. Çünkü o, Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimizin yerine geçmiş ve Habîbullah'ın hidâyetine ermiş zâttır. Varlığı büyük değer olan bu şerefli nisbet, *murâdûn*[93]

---

[93] Murâd, irâde edilen ve istenen şey veya kimse demektir. İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin buradaki murâdûn zümresine dâhil olanlar ile kastettiği kişiler, Allah Teâlâ'nın mutlak bir lûtuf yoluyla sıkıntı çektirmeden kendine doğru cezbederek ilerlettiği insanlardır. Murâdlar, ikrâm ve tâzîm edilerek varacakları yere husûsî olarak götürülür ve kat ettikleri yolda hiçbir sıkıntı çekmezler. Onların bu yolla ilerlemelerine, seçilip toplanma mânâsına gelen *ictibâ yolu* da denir.

Mürîdler, Allah Teâlâ'ya giden yolda aç ve susuz kalmak ve bir takım bedenî sıkıntılara maruz kalmak sûreti ile riyâzât ve mücâhede yaparak ilerleme kaydederler. Mürîdlerin bu ilerleme şekline *inâbe yolu* da denir. Mürîdler yürüyerek ilerlerken, murâdlar gideceği yere husûsî hizmet ve tâzîmle götürülürler. (*Mektûbât*, c.3, m.86, s.110). İctibâ yolu asâleten enbiyâya (a.s) mahsus olmakla birlikte, diğer kemâlâtta olduğu gibi, onlara tabi olmalarının bereketiyle ümmetin de bundan nasibleri vardır. (*Mektûbât*, c.3, m.120, s.168). İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerine göre murâdlar, mürîdlerin Hz. Nûh'un (Sallallâhü aleyhi ve sellem) ömrü kadar (dokuz yüz elli sene) zamanda alamadıklarını kısa zamanda kazanabilirler (*Mektûbât*, c.1, m.16, s.24).

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, nefs tezkiyesinin iki farklı yolu olarak belirttiği mürîdlik ve murâdlık arasında çok büyük fark bulunduğunu söyleyip şunları ilâve eder: "Birinci yol (mürîdlik), matlûba doğru bir seyr (yürüyüş); ikinci yol (murâdlık), maksûda doğru bir götürülüştür. Bir yere kendi kendine yürümek ile olağa-

zümresinden bir zâta mahsûstur. *Mürîdlerin* bu kemâlâttan nasîbleri yoktur. İşte en muhteşem son ve en ileri gâye odur. Onun üstünde bir kemâlât ve ondan büyük nimet olamaz. Böyle bir ârif bin sene sonra bile bulunabilse ganîmettir. Be-

---

nüstü ilâhî bir kudretle götürülme arasında büyük fark vardır. İlâhi lûtuf ile bir devlete erdirilecek kişi, (seçilip toplanmak sûretiyle) ictibâ edilip bir çekim kuvvetine maruz kalınca, Cenâb-ı Kuds'e doğru bir cezbe ve muhabbet verilir ve cezbedilerek maksûda götürülür. Bunlardan ilâhî inâyete nâil olanlar, içlerindeki muhabbet ve cezbe ile fenâ sınırı içine çekilir de mâ-sivâyı ne görür ne de bilirler. Böylece âfâktan (kâinâttaki varlıklardan) ve enfüsten (nefslerden) de ötelere geçerler ..." (*Mektûbât*, c.3, m.60, s.77).

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin mürîdler ile murâdlar arasındaki farkı anlatan şu cümleleri mevzûu netleştirecek vasıftadır: "Bu yolun sâliklerinin durumu aşağıda beyân edilecek iki hâlden birisi istikâmetinde gelişir: Sâlikler ya mürîdler, ya da murâdlar zümresindendir. Murâdlardan olanlara müjdeler olsun. Onlar, kendi ihtiyarları olmadan incizâb yoluyla çekilerek en âlî gâyeye vardırılırlar. Kendilerine lâzım olan her edeb, vâsıtalı veya vâsıtasız olarak öğretilir. Onlardan bir zelle (hata) sâdır olsa hemen uyarılır ve bu yüzden muâhaze edilmezler. Zâhirde bir şeyhe ihtiyaçları olursa, kendileri herhangi bir gayret göstermeden bile ulaştırılırlar. Kısacası: ilâhî inâyet onların hâllerine mütekeffildir. Sebepli veya sebepsiz işleri rast gider. '**Allah dilediğini kendine seçer.**' (Şûrâ, 13)

Sâlik, mürîdlerden ise, kâmil ve mükemmil bir mürşid bulmadan işi çok zordur. Şeyhin de *cezbe* ve *sülûk* devleti ile müşerref olması, *fenâ* ve *bekâ* saâdetine ermesi ve *seyr ilallah, seyr fillah, seyr anillah billah* ve *seyr fi'l-eşyâ*yı tamamlamış olması gerekir. Eğer cezbesi sülûkünden önce olup, murâdînden olanların terbiyesi ile terbiye edilirse, kibrit-i ahmerdir; kelâmı devâ, nazarı şifâdır. Ölü kalblerin ihyâsı onların şerefli teveccühlerine ve azgın nefsin tezkiyesi, latif iltifatlarına bağlıdır. Böyle bir devlet sahibi bulunamazsa, sâlik-i meczûb de büyük nimettir. Nâkısların terbiyesi onunla da mümkündür. Onun vâsıtasıyla da fenâ ve bekâ devletine erilebilir. (*Mektûbât*, c.1, m.292, s.346)

reketi uzun zamanlara ve uzak tarihlere yayılır. Sözleri devâ, nazarı şifâdır. Bu şerefli nisbeti bu hayırlı ümmet içersinden Hazret-i Mehdî elde edecektir. **"Bu Allah'ın bir lûtfudur. Onu dilediğine verir. Allah azîm (büyük) lûtuf sâhibidir."**[94]

Bu yüce devlet, sülûk ve cezbe yolunu tafsîlatlı olarak mertebe mertebe geçip *tam fenâyı (fenâ-i etemm)* ve *en mükemmel* bekâyı *(bakâ-i ekmel)* derece derece ikmâlden sonra elde edilir[95]. Bu da ancak Seyyidü'l-Mürselîn'e ve Habîb-i Rabbi'l-Âlemîn'e -en fazîletli salavât ve en mükemmel selâmlar ona ve âline olsun- uymakla mümkün olur. Ona tâbi olabilme şerefini bizlere nasîb eden Allah'a hamd olsun. Allah Sübhânehû'dan ona en mükemmel şekilde uymayı nasib etmesini ve getirdiği din üzerinde istikâmette sebat ettirmesini dileriz. Allah, "âmin" diyen kullarına rahmeti ile muâmele buyursun.

Bu bilgiler daha önce evliyâ ve esfiyânın büyüklerinin bile dile getirmediği ve işâret etmediği ince esrâr ve hakîkî rumûzlardır. Allah Sübhânehû, Habîbinin (Sallallâhü aleyhi ve

---

[94] *Hadîd*, 57/21; *Cum'a*, 62/4.

[95] "E*ne (ben)* kelimesinin ismen ve resmen kullanımını bıraktırdıktan sonra, tekrar kullanmaya mecâl dahi bırakmayan *fenâ-i etemm*den sonra en mükemmel bekâya varılır. "Zâil (tamâmen yok) olan geri dönmez." meşhur bir cümledir. Geri dönen yok olmamış, sadece mağlup ve mestûr (üstü örtülü)dür. Herhangi yolla güçlenip tekrar gâlip olabilir. Zirâ mağlûblar zamanla gâlip olurlar. (*Mektûbât*, c.3, m.79, s.102) Yukarıda birkaç cümlesini tercüme ettiğimiz mektûbun tamâmında, İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri oğlu ve hâlifesi Muhammed Mâsûm (Kuddise sirruh) hazretlerine *mârifeti en tamâm ve müşâhedesi en mükemmel olarak tarif ettiği zât* ile alâkalı tafsîlâtlı bilgi vermiştir. Mektûbun tamâmında bu mevzu işlenmiştir Ayrıca bkz. *Mektûbât*, c.3, mektûb,110. Bu mektûb da aynı mevzuda Muhammed Mâsûm (Kuddise sirruh) hazretlerine bilgi vermek için kaleme alınmıştır.

sellem) sadakası olarak bu kulu bu sırlara muttali kılıp onları ifşâ etme yetkisini verdi. Fârisî şiirde söylenenler ne kadar güzel.

Halîfe gelince kapısına yaşlı kadının,

Yolma hayretten tellerini bıyıklarının.

Allah Teâlâ'nın kavli[96] bir illete ve sebebe bağlı değildir. **Allah dilediğini yapar"**[97] ve **"Dilediği hükmü verir."**[98] **"Allah rahmetini dilediğine verir. O, büyük lûtuf sâhibidir."**[99] Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed (Sallallâhü aleyhi ve sellem) hazretlerine, âline ve diğer enbiyâ ve rasûllere, mukarrab melekler ve sâlih kullarına salât edip, selâmet versin ve hepsini mübârek kılsın. Hak dîne tâbi olanlara ve Muhammed Mustafa (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimize tâbi olmayı lüzûmlu görenlere selâmlar olsun.

Letâif ve Beden İlişkisi

Rûh ve Beden

Rûh, lâ-keyfî (vasıfları bilinemeyen) âlemden olduğu için aynı zamanda lâ-mekânî (mekânla alâkası olmayan) bir varlıktır. Ama vücûb mertebesine nisbetle onun lâ-keyfîliliği, keyfîlik gibidir. (Vasıfları görülüp bilinebilenlere benzer). Gerçekten mekâna ihtiyâcı olmayana nisbet edilince, onun mekânsızlığı da (lâ-mekânîliği) mekânlı varlığın aynı olur. *Âlem-i ervâh*, âlem ile lâ-keyfîlik (vasıfsızlık) mertebesi arasında sanki bir berzahtır (geçit). Onda her ikisinden de renk

---

[96] "Kavl" kelimesi Farsça nüshada "kabûl" olarak geçmektedir. O zaman mânâ: "Allah Teâlâ'nın kabûlü bir illete bağlı değildir." olur. (*Mebde' ve Me'âd*, Farsça nüsha, İhlas Vakfı Yay., s.23).

[97] *Hac*, 22/18.

[98] *Mâide*, 5/1.

[99] *Bakara*, 2/105.

bulunur. Şüphesiz âlem-i keyfî, onu lâ-keyfî bilir. Fakat o, lâ-keyfî mertebeye nisbet edilince keyfî âlemden olur. *Âlem-i ervâha* berzahlık vasfı, aslî fıtratına nisbetle verilir[100].

---

[100] Aşağıdaki paragrafların, İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin ruhla ilgili görüşlerini netleştirmeye katkısı olacağını sanıyoruz. "Kardeşim, mümkinât âlemi üçe ayrılır: Âlem-i ervâh, âlem-i misâl ve âlem-i ecsâd. Âlem-i misâlin, âlem-i ervâhla âlem-i ecsâd arasında bir geçit olduğunu da söylerler. Âlem-i misâlin de mezkür diğer iki âlemin manaları ve hakîkatlerine yönelik ayna olduğunu söylerler. Âlem-i ervâh ve âlem-i ecsâdın manaları âlem-i misâlde latif bir surette zahir olur. Çünkü burada bulunan her mana ve hakîkatin kendilerine münasip bir suret ve heyeti orada bulunur. Aslında bu âlem hey'et, suret ve şekilleri mutezammın değildir. Burada zahir olan suret ve şekiller, gösterdiği şekilleri mütezammın olmayan aynalar misâli, diğer âlemlerden yansımaktadılar. Eğer orada bir suret varsa, dışardan gelmektedir.

Yukarıdaki açıklamalar anlaşılınca şunu da biliniz: Ruh cesede taalluk etmezden önce âlem-i misâlden de yukarıda bulunan kendi âlemindeydi. Ona taalluktan sonra bir yere iniyorsa o, misâl âlemi değil, cesetler âlemidir. Oraya sevgi vasıtasıyla inmektedir. Ruhun ne bedene taalluktan evvel ne de sora misâl âlemiyle ile bir işi vardır. O, sadece Allah Taâlâ'nın inayetiyle bu âlemin aynasında bazı ahvâlinin güzel mi çirkin mi olduğunu mütalaa ederek öğrenir. Uykuda da aynı öyle olur. Bu mana, bazen histen kaybolmadan ve bedenden ayrıldıktan sonra da his olunur. Yüce ise yukarı, yoksa aşağı yönelir. Misâl âlemi kendinde bulunulmak için değil, sadece müşahede ve ruyet için vardır. Bulunulacak yer, ya emr âlemi ya da cesetler âlemidir. Misâl âlemi bu iki âlemin ancak aynası olabilir. Misâl âleminde rüyada görülen acılar (elem), kişinin müstehak olduğu azabların suret ve gölgeleridir. Onlar, bir tenbih olsun diye görünürler.

Kabir azabı öyle değildir. Zira oradaki azab ve ukubet suret değil, hakîkîdir. Rüyada hissedilen elemlerin faraza bir hakîkati olsaydı, dünyevi azab olurdu. Çünkü kabir azabı ahiret azabındandır. Arada ne kadar büyük fark var! Zira ahiret azabına bakarak dünya azabının

Fakat rûh anâsırdan oluşan bu bedene taallukundan ve zulmânî heykele (cesede) mübtelâ oluşundan sonra berzahlıktan çıkıp tamâmen keyfî âleme iner ve lâ-mekânîliğini kaybeder. Bu, bir takım hikmet ve maslahatlara binâen, ervâh-ı melâikenin beşeriyyet çukuruna indirildiği Hârût ve Mârût'un durumuna benzer[101]. İnâyet-i ilâhî ona yetişip bu seferden ge-

---

ne mikdarı ne de itibarı olabilir. Allah muhafaza buyursun. (*Mektûbât*, c.3, m.31, s.44)

[101] Hârût ve Mârût'un kim olduklarına dâir çeşitli rivâyetler vardır. Bazıları onların dinden çıkmış azgın iki insan olduklarını söyler. Bâbil'de yaşamış iki melik (kral) olduğunu söyleyenler de olmakla birlikte, selefin çoğunluğu onların birtakım maslahatlardan dolayı yeryüzüne indirilen iki melek oldukları görüşündedir.

Hârût ile Mârût hakkında en sağlam bilgiler, Ahmed bin Hanbel (Rahimehullah) hazretlerinin *Müsned*'inde Merfu hadîs olarak tahrîc ettiği İbn Ömer (Radiyallâhü anhü) hadîsidir. Bu hadîs-i şerifte, Hazret-i Âdem (Sallallâhü aleyhi ve sellem) yaratıldığında melekler,

"Ey Rabbimiz! Bizler seni hamd ile tesbih ve takdîs ederken yeryüzünde fesat çıkarıp kan dökecek birini mi yaratacaksın?" der. Allah Teâlâ onlara,

"Ben sizin bilmediklerinizi biliyorum." Buyurur. Bunun üzerine melekler,

"Ey Rabbimiz! Bizler sana Âdemoğlundan daha itâatkârız" der. Allah Teâlâ meleklere,

"O hâlde meleklerden ikisini seçin de onları Âdemoğlu gibi yeryüzüne indirelim, bakalım ne yapacaklar" buyurur.

Melekler arasından Hârût ve Mârût seçilirler ve insanların yaşadıkları evsâf ve şartlarda yaşamak üzere yeryüzüne gönderilirler. (Yâni kendilerine insan fıtratında bulunan hırs, şehvet ve buna benzer günâh işlemeye dâvet edecek diğer vasıflar verilir.) Bu şartlarda dünyâya inen iki meleğin bazı günâhları irtikâb ettikleri belirtilir. İşledikleri günâh karşılığında dünyâ veya âhiret azâbını seçmeleri istenir, onlar da dünyâ azâbını seçip hâlen bu gün bile azâb görmekte oldukları ve azâb gördükleri hâlde bile insanları sihre

dâvet ettikleri anlatılır. (Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, Çağrı Yay. İstanbul, 1992, c.2, s.134)

Bu iki meleğin dünyâda insanlara sihir öğrettikleri Kur'ân-ı Kerîm'de de belirtilmektedir. Ancak onlar sihri insanlara öğretirken **"Biz ancak sizi denemek için gönderildik. Sakın (*sihir yapıp*) küfre girme."** (Bakara, 2/102) diye îkazda bulundukları haber verilir.

Fahreddin Râzî (Rahimehullah) Hârût ve Mârut'un şu hâlde azab görmeye devam ettikleri halde insanları sihre davet ettiğine dair rivayetleri tutarlı bulmamaktadır. Ona göre Kur'ân-ı Kerîm'de bunları doğrulayan delîl olmadığı gibi bilakis iptal eden husûslar vardır. Bunları şöyle sıralar:

a) Melekler, günâhlardan ma'sûmdurlar.

b) Allah şirk içinde bulunanları bile bu dünyâda tövbeye dâvet edip azâblarını âhirete bırakmak istemezken, niçin bu iki meleğe tövbe fırsatı bile vermeden doğrudan azâb etsin?

c)Azâb gördükleri hâlde bile sihre dâvet etmeleri oldukça şaşırtıcıdır.

Bu açıklamalardan sonra Fahreddin Râzî (Rahimehullah), Hârût ve Mârût'un yeryüzüne indiriliş sebeplerinden bazılarını şöyle sıralar:

1- Sihir ile mucize arasındaki farkları insanlara bildirmek: Hârut ve Mârut'un yeryüzüne indirildikleri devirde sihirbazlar çeşitli sihirler yapıyorlardı. En kötüsü de, yaptıkları sihri mucize gibi takdim edip, peygamber olduklarını iddiâ ediyor ve insanları aldatıyorlardı. Allah Teâlâ, insanlara sihir ile mucizenin farkını öğretip, yalancı peygamberlerin ardına düşmekten kurtarmak için bu iki meleği yeryüzüne gönderdi. Onlar da insanlara sihrin ne olduğunu ve nasıl yapıldığını gösterdi. Sihri sıradan insanların bile yapabileceğini, mucizeyi ise Allah Teâlâ'nın gönderdiği nebîden başkasının gösteremeyeceğini anlattılar. Kısacası sihir ile mucize arasındaki farkı beyan edip peygamberlere Sallallâhü aleyhim ve seleme ecmaîn uymaları için insanlara önderlik ettiler.

2- Fahreddin Râzî (Rahimehullah), Hârût ve Mârût'un insanlar arasına bir insan sûretinde gönderilişlerinin bir başka sebebinin de insanları imtihan etmek olabileceğini ileri sürer. İnsanlar sihir ile olağan üstü işler başarıp, acil dünyâ lezzetlerine de ulaşabilirler. Ama onları yasaklayan Allah Teâlâ'nın rızâsına ermek maksadıyla dünyâ

riye dönüşü mümkün olup da tekrar yukarıya doğru yönelince, zulmânî nefs ile ona tâbi unsurlardan müteşekkil olan beden de onunla birlikte yükselir ve menzilleri beraber kat ederler. Bu esnâda da rûhun bedene bağlanıp ona inmesinden beklenen maksat gerçekleşir: Emmâre nefs, mutmainne olur ve o

---

lezzetleri için kullanmaktan vazgeçerlerse, kat kat sevap kazanırlar. Bu şekildeki imtihana başka bir örnek olarak Tâlût'un kavminin de nehirdeki sudan içmemekle imtihan edildiklerini zikreder. (Râzî, Fahruddin Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Tahran, Tarihsiz, c.3, s.220).

Fahreddin Râzî (Rahimehullah), bu iki meleğin "Biz ancak, sizi denemek için gönderildik." cümlesiyle şöyle demek istemiş olabileceklerini belirtir: Size öğrettiklerimiz sâyesinde sihir ile mucize arasını ayırabileceğiniz gibi, öğrettiğimiz bu sihri fesat işlere ulaşmak için de kullanabilirsiniz. O hâlde bu öğrendiklerinizi yasaklanan şeylerde kullanmayınız. (Râzî, Fahruddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.3, s.221). Bu iki sebebi Şeyhzâde (Rahimehullah), Kadı Beyzâvî'nin tefsîrine yaptığı hâşiyede zikreder. (Şeyhzade, Muhammed b. Muslihiddin, *Hâşiyet-ü Şeyhzâde a'lâ Tefsîri Kadı el-Beyzâvî*, İhlas Vakfı Yay., İstanbul, 1990, c.1, s.370,371)

Gâyemiz mevzûu bütün tafsîlâtı ile ele almak değil, İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin maksadını anlamamıza yarayacak kadarını anlatmak olduğundan bu kadarla iktifâ ediyoruz.

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri bu benzetmeyi bir takım maslahatlardan dolayı dünyâ âlemindeki insan cesedine inen rûhun sahip olduğu yeni vasfını anlatmak için yapmıştır. İki melek, bir bakıma meleklik vasfından çıkarılıp insanların arasına inmiş ve onlara faydalı olmuşlar. Sihir ve mucize arasındaki farkı gösterip, mucize sâhibi peygamberlere Sallallâhü aleyhim ve seleme ecmaîn tâbi olarak yücelmeyi veya dünyânın geçici nimetleri için de kullanılabileceği hâlde, sihri terk etmek sûretiyle âhireti kazanmaya vesîle etmeyi öğretmişler. İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerine göre, aynı şekilde rûh da cesede indirilip sanki âlem-i halktanmış gibi olur. Yâni cesedin ihtiyaçlarını kendi ihtiyâcıymış gibi görerek bu cesedi ulvî âlemlere çıkarıp kâmil insan olmasına yardımcı olur.

zulmânî varlık, nûrânîleşir. Rûh, bu seferi tamamladıktan sonra, nüzûlünden kastedilen mânâ gerçekleşince, tekrar aslî vasfı olan berzahlığa döner ve nihâyeti bulur.

Kalb, Nefs ve Beden

Kalb, âlem-i ervâhtan (emir ve lâ-mekânî âlemden) olduğu için, o da berzahlıkta karar kılar. Âlem-i emrin rengini taşıyan *nefs-i mutmainne* de kalble beden arasında berzah (geçit) olduğu için, orada yerleşir. Anâsır-ı erbaadan (dört unsurdan) müteşekkil olan insan bedeni ise kevn ve mekân âleminde yerleşerek itâat ve ibâdetle meşgûl olur. Ondan sonra bir miktar muhâlefet ve inat olsa bile, onlar unsurların tabiatından kaynaklanır. Meselâ dört unsurdan biri olan *ateş cüzü*, bizzât inat ve muhâlefete tâlibtir. Ondan, lânetli şeytanın, "Ben ondan hayırlıyım." sözü duyulur.

İnattan kurtulduğu için *nefs-i mutmainne* Hz.Hak Celle Sultânuhû'dan, Hak Teâlâ da ondan râzıdır. Râzı olanda ve olunanda inat olmaz. İnat görülürse, insanın kalıbından (bedeninden) kaynaklanır[102]. Hayru'l-Beşer efendimizin -kendine

---

[102] İmâm-ı Rabbânî insanların ibâdet yolunda kat etmeleri gereken yol ile yedi letaif arasında bir bağlantı kurar ve kat edilmesi gereken yolun da, yedi letâif gibi, yedi adımdan ibâret olduğunu belirtir. Bunlardan ikisi bu âlemden ibâret olan halk âlemi ile alâkalıdır ki, biri *kalıp* (*beden*), diğeri de *nefs*tir. Beşi de *kalb*, *rûh*, *sır*, *hafî* ve *ahfâdan* ibâret olan letâiftir. Bunlarla atılan her adımda Allah Teâlâ ile kulları arasındaki yetmiş bin perdeden onar bini kalkar. Bu şekilde yaptığı bir girişten sonra, İmâm-ı Rabbânî şöyle devam eder:

"Bu yedi adımdan her birinde insan, nefsinden uzaklaşır ve Rab Sübhânehû'ya yaklaşır. Bu hal, adımların tamâmlanıp, yaklaşmanın sona ereceği ana kadar devam eder. Böylece insan fenâ ve bekâ ile müşerref ve velâyet-i hâssa derecesine nâil olur." (*Mektûbât*, c.1, mektûb.58, s.70)

ve âline en mükemmel ve en tamâm salavât ve teslîmât olsun- *"cihâd-ı ekber"* ile esas kaynağı insanın kalıbı olan bu şeytânî inada karşı yapılan cihâdı kast emiş olması mümkündür. **"Şeytanım Müslüman oldu"**[103] hadîsinde kastedilen şey-

İmâmı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin târif ettiği velâyet-i hassanın Taftazânî ve Seyyid Şerif Cürcânî (Rahimehullah) gibi kelâm ulemâsının târif ettikleri velîlerin taşıdıkları vasıftan ibâret olduğunu görmekteyiz. Onlar da velîleri, mümkün olduğu kadar itâatlere devam eden, isyandan kaçan, nefsânî lezzet ve şehvetlere dalmaktan yüz çeviren insanlar olarak târif etmişlerdi. Nefs terbiye ve tezkiyesine ehemmiyet veren bir mutasavvıf olarak İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) de aynı şeyi dile getirmiştir. Onun târifine göre de insanı devamlı isyana çağıran ve ibâdetlerden uzaklaşmaya davet eden nefs, iz'âna geldiği için Rabbinin varlık ve birliğini kabul ettikten sonra, emir ve yasaklarına uymakta dikkat göstermektedir. İz'ân, gönüllü kabullenmek ve inandıklarının gereklerini yerine getirmek mânâsını ifade eder. Nefs, iz'âna gelince emirlere uymayı, yasaklardan kaçınmayı kendine vazife edinir, devamlı ibâdete koşar ve isyandan kaçar. Nefs, bencilliğinden kurtulduğu için, kendi lezzet ve şehvetlerini unutur. İmâm-ı Rabbânî'ye (Kuddise sirruh) göre: "Nefs-i mutmainnede hiçbir şekilde isyan ve tuğyân (azgınlık) bulunmaz. O, dâimâ emirlere itâat makâmında yerleşmiş; mâ-sivâyı unutmuş, onları görüp bilmekten uzaklaşmış; makâm, riyaset, lezzet ve elem sevgisinden kurtulmuştur. Böyle bir nefs için muhâlefet nerde, inat kimde? Nefs mutmain olmazdan önce, tuğyan ve inat isbat edilebilirse ve onun hâl ve renklerinde kıl kadar farklılık olsa câiz görülür. Bu husûsta bir itirâz olmaz, ama nefs mutmain olduktan sonra muhâlefet ve tuğyâna ihtimâl verilmez." (*Mektûbât*, c.2, mektûb.50, s.84)

Zâten kelâm âlimlerinin târif ettiği velî de başkası değildir. Buradan en azından İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri gibi, vahdet-i şühûtteki bir mutasavvıfın, birçok mevzuda olduğu gibi, velâyet meselesinde de kelâm ulemâsından farklı düşünmedikleri bir kere daha ortaya çıkıyor.

[103] Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, Münâfikûn 70, (2168); Nesaî, Ebû Abdurrahmân

tan, Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimizin karîni olan âfâkî şeytan olabilir. Çünkü o şeytanın inadı kırılsa ve isyandan çıksa bile, özünde bulunan vasfı kolay kaybolmaz. Burada enfüsî şeytan kastedilmiş de olabilir. Çünkü onun Müslüman olması, inadının tamâmen ortadan kalktığını göstermez. Zîrâ Müslüman olduğu hâlde azîmeti terk edip ruhsatları kullanabilir. Hattâ küçük günahları bile irtikâb edebilir. "Ebrârın hasenâtı mukarrebûnun seyyiâtıdır." sözü bu kabîldendir.

Bedendeki inadın tamâmen kaybolmayıp bir kısmının kalması, ıslah ve terakkîye vesîle olması içindir. Çünkü evlâ olanı terk etmenin bile en büyük eksiklik kabûl edildiği bir davranış biçimi kazanıldıktan sonra yapılan nedâmet, tövbe veya istiğfârdan sonsuz terakkîlere vesîle olacak şeyler meydana gelir. Altı letâifin bedenden ayrılarak, âlem-i emre[104] yükselip

---

Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr, *Sünenü'n-Nesaî*, İşretü'n-Nisâ 4, (7,72).

Hadîs-i şerîfin tamâmını şu şekilde bulabildik: Hz. Ayşe (Radiyallâhü anhü) vâlidemiz anlatıyor: **"Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) bir gece yanımdan çıkıp gitmişti. (Benim nöbetimde) diğer hanımlarından birinin yanına gitmiş olabilir diye içime kıskançlık düştü. Geri gelince hâlimi anladı ve:**

"Kıskandın mı yoksa?" diye sordu. Ben de,

"Evet, benim gibi biri seni kıskanmaz da ne yapar?" dedim. O da,

"Sana yine şeytanın gelmiş olmalı" dedi. Ben de:

"Benimle birlikte bulunan şeytan mı var?" diye sordum. O:

"Şeytanı olmayan kimse yoktur" dedi. Ben:

"Seninle de beraber olan şeytan var mı?" dedim.

"Evet, ama ona karşı Allah bana yardım etti de Müslüman oldu." diye cevâb verdi.

[104] Âlem-i melekût ve âlem-i gayb olarak da isimlendirilen âlem-i emr, rûh ve rûhânîler âlemidir. Her hangi bir madde ve müddet araya girmeden doğrudan ilâhî emr ile yaratıldığı için emr âlemi de-

gitmesinden sonra, unsurlardan oluşan beden kendi yerinde yerleşince, o letâifin bu âlemdeki halîfesi olur. Eğer ondan sonra ilhâm varsa, câmia-i kalbiyyenin hakîkî halîfesi ve bedenin bir parçası olan mudgadadır (et parçası). Rasûlüllah efendimizin (Sallallâhü aleyhi ve sellem), **"Kim kırk sabah Allah'a ihlâslı olursa, kalbinden lisânına hikmet pınarları akar"** hadîs-i nebevisinde kastedilen kalb -Allah Sübhânehû bilir ama- bu et parçası olmalıdır. Bu maksat bir başka hadîs-i şerîfte şöyle belirtilmektedir: Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimiz, **"Şurası muhakkaktır ki, benim de kalbime ğayn çöker"**[105] buyururlar. "Ğayn", *Hakîkat-i câmia*

---

nilmiştir. Cisim ve cismâniler âlemine de âlem-i halk, âlem-i mülk ve âlem-i şehâdet denilmiştir. Bu âlem belli bir müddet içinde ateş, hava, su ve topraktan yaratılan âlemdir. (Gümüşhânevî, *Mütemmimâtu Kitâbi Câmii'l-Usûl*, s.140

[105] Müslim, *Sahîhu Müslim*, Zikr 41, (2702); Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as, *Sünenu Ebî Dâvud*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, Salat 361, (1515).

Hadîs-i şerîfte geçen "ğayn" kelimesini gaflet olarak tercüme edenler de olmuştur. Ğayn, Arapça'da bulut demektir. Ayrıca o, örtmek ve kaplamak mânalarında da kullanılır. Bu kelimenin gaflet mânâsında kullanıldığı takdirde şunu belirtmekte fayda mülahaza ediyoruz: Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimizin gafleti diğer insanlardaki gibi Allah Teâlâ'yı unutmak mânâsında alınmamalıdır. Onun Allah Teâlâ'ya olan terakkî yolundaki kısmî yavaşlaması bile bir gaflet olarak kabûl edilebilir. En iyisi hadîs-i şerîften Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimizin kalbinde bile bir farklılık oluştuğunu; bu farklılığın diğer insanlarda da olabileceğini anlamakla yetinip, Peygamber efendimizin (Sallallâhü aleyhi ve sellem) kalbindeki değişmenin mâhiyetini Allah Teâlâ'ya ve Rasûlü'ne (Sallallâhü aleyhi ve sellem) havâle etmektir.

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin aşağıdaki cümleleri, "ğayn" kelimesini gaflet olarak almayı onaylamadığını göstermektedir: **"Gözlerim uyur ama kalbim uyumaz"** (Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebû Dâvûd*, no:202) hadîs-i şerîfi, Hz. Rasûlüllah'ın (kalbî) huzûrunun de-

üzerine değil, mudgaya ârız olur. Çünkü *Hakîkat-i câmia*, ğayndan tamâmen kurtulmuştur.

Kalbin değişkenliği husûsunda bir takım hadîsler vârid olmuştur. Meselâ Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimiz, **"Müminin kalbi Rahmânın parmaklarından ikisi arasındadır ..."**[106] ve ayrıca, **"Müminin kalbi boş arazideki bir tüy gibidir."** buyurdukları gibi **"Ey kalbleri çeviren Allah'ım, kalbimi sana itâatte sâbit kıl"**[107] derlerdi.

Değişme ve sebatsızlık, et parçası olan mudgada olur. Çünkü *Hakîkat-i câmia*da asla değişme olmaz. Hattâ o, en mükemmel şekilde mutmaindir. Halilullah İbrâhim efendimizin -ona ve Hz. peygamber efendimize salât ve selâm olsun- kalbinin mutmain olmasını talep ederken[108] kastettiği kalb, et

---

vamına değil, gafletinin yokluğuna delalet eder. Kendi şahsı ve ümmeti ile alakalı şeylerde o, gaflete düşmez. İşte bu yüzden onun uykusu abdestini bozmaz. Hz. Rasülüllah ümmetini koruyan çoban gibi olunca, nübüvvet makamına gaflet yakışmaz. (*Mektûbât*, c.1, m.99, s.106)

[106] Tirmizî, Ebû îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre, ***Sünen-i Tirmizî***, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, Kader 7 (2140) de hadîs-i şerîfin tamâmını şu şekilde bulabildik:

Enes (Radiyallâhü anhü) anlatıyor: "Rasûlüllah, şu duâyı çok tekrar ederlerdi:

"Ey kalbleri çeviren Allahım! Kalbimi dînin üzere sâbit kıl!"

Ben (bir gün kendine):

"Yâ Rasûlellah! Biz sana ve senin getirdiklerine inandık. Bizden yana bir korkunuz mu var?" dedim. Şöyle cevâb verdiler:

"Evet! Kalbler, Rahmân'ın iki parmağı arasındadır. Onları istediği gibi çevirir."

[107] Ahmed b Hanbel, *el-Müsned*, 2/168.

[108] Hazreti İbrâhim'in (Sallallâhü aleyhi ve sellem) kalbinin mutmain olmasını talep etmesi Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle zikredilir:

parçasıydı; diğeri değil. Zîrâ onun hakîkî kalbi kesinlikle mutmain idi. Hattâ hakîkî kalbi sâyesinde nefsi de mutmain olmuştu.[109] *Avârif* sâhibi Sühreverdî (Kuddise sirruh) hazretlerine göre ilhâm, kalb makâmına yükselen *nefs-i mutmainen*in sıfatıdır. Bu durumda renklenme ve değişmeler *nefs-i mutmainne*nin vasfı olur. Görüldüğü gibi bu da mezkûr hadîslere ters düşmektedir. Şeyhin, sözünü ettiği bu makâmdan yük-

---

"İbrâhim Rabbine: 'Rabbim, Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster' demişti. Rabbi ona:

"Yoksa inanmadın mı?" dedi. İbrâhim:

"Hayır! İnandım, fakat kalbimin mutmain olması için (görmek istedim)." dedi. Bunun üzerine Allah:

"Öyleyse dört tane kuş yakala, onları yanına al, sonra (kesip parçala), her dağın başına bir parça koy. Sonra da onları çağır; koşarak gelirler. Bil ki, Allah Azîzdir, Hakîmdir buyurdu." (Bakara, 2/260)

[109] Kalb ile nefs-i mutmainne ilişkisi hakkında İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri şunları kaydeder: "*Sülûk* menzillerini geçerken maksadın nefs-i mutmainne ile alâkalı olan hakîkî îmânı elde etmek olduğunu iyi biliniz. Nefs, mutmain olmadıkça kurtuluş mümkün olmaz. Kalbin siyaseti üzerine düşmedikçe nefs, mutmainne olamaz. Kalbin siyaseti ise nefsten gelen her şeyden temizlendikten sonra Hak Sübhânehû'dan başka varlıklara bağlantıdan da kurtulmasıyla mümkündür. Kalbin o bağlantıdan kurtulduğunun alâmeti ise Allah Teâlâ ve Tekaddes'ten başkasından kurtulmasıdır. Allah Teâlâ'dan başkasını en az derecede bile hatırladığı müddetçe selâmetten uzaktır. Kalbini Rabbine teslim edenlere müjdeler olsun. Kalb selâmetle müşerref oluncaya kadar gayret edilmelidir. **'Bu, Allah'ın lûtfudur. Onu dilediğine verir'** [Hadîd, 57/21; Cuma, 62/4] (*Mektûbât*, c.1, m.161, s.141,). Aynı mevzûda Bkz. *Mektûbât*, c.2, m.50, s.84, 85.

Et parçası olan kalb ile hakîkat-i câmi'a olan kalb arasındaki farklar için yukarıda 77 ve 78. sayfalarda **"Kalb ve Diğer Letâif"** başlığı ile başlayan bölümde 86 numaralı dipnotta bilgi verilmişti. *Mektûbât*'ın ikinci cildinde 21. mektupta tafsîlâtlı bilgi verilmiştir.

selmek mümkün olursa, işin aslı anlaşılır; verdiğim bilginin doğru olduğu ortaya çıkar, keşif ve ilhâm hadîs-i şerîflere uygun düşer.

Benim kalbi bir et parçası olarak tarif edip, onun halîfe olduğunu belirtip, ilhâmın ona geldiğini ve onun ahvâl ve telvînâta (değişkenliğe) sahip olduğunu söylemekle ne demek istediğimi mutaassıp, câhil ve işin aslını anlayamayacak kadar kısır akıllı insanlar anlayamaz. Onlar nebevî hadîslerde geçenlere ne diyecekler? Rasûlüllah efendimiz -ona ve âline salât ve selâm olsun- şöyle buyururlar: **"Âdemoğlunun cesedinde bir et parçası vardır. O iyi olursa bütün beden iyi, kötü olursa bütün beden kötü olur. İyi biliniz o da kalbdir."**[110] Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimiz, burada et parçasını vurgulu bir şekilde kalb olarak tarif etmişler ve cesedin sâlih veya fâsit oluşunu ona bağlı olarak ifâde buyurmuşlardı. Bu durumda kalb ile ilgili olarak verilebilecek hükümlerin, niyâbet ve hilâfet yoluyla da olsa, o et parçasına verilmesi de câiz olur.

Şunu iyi biliniz: Ölümden önce ölmek sûretiyle rûh cesetten ayrılınca, vâsıl olan ârif, rûhunu ne cesede dâhil ne de ondan hariç; ne ona muttasıl ne de ondan ayrı görür. Ârif aynı zamanda, rûhun cesedi ıslah etmek gâyesiyle veya cesedin yararına olduğu kadar, kendine âit bir takım maslahatlardan dolayı cesetle bir bağının bulunduğunu, bu bağlantının cesette salâh ve hayır kaynağı olduğunu ve kesilmesi hâlinde cesedin tırnaklara kadar şer ve noksan olacağını anlar. Aynı durum Vâcib Teâlâ ile rûh veya rûhun dışındaki varlıklar arasında da vardır. Çünkü Allah Teâlâ ne âlemin içinde ne de dışındadır; âleme muttasıl (bitişik) olmadığı gibi ondan ayrı da

---

[110] Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu Buhârî*, I-VIII, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, Îmân, 39; Müslim, *Sahîhu Müslim*, "Müsâkât", 107.

değildir. Allah Sübhânehû ile âlem arasındaki ilişki, Allah Teâlâ'nın âlemi yaratması, onun varlığını devam ettirmesi ve ona kemâlât, nimet ve hayırları akıtması gibi şeylerden ibârettir[111].

---

[111] İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin (Kuddise sirruh) bir mektûbunda aşağıdaki hadîs-i şerîfi izah için verdiği bilgilerin meseleyi biraz daha netleştireceğini sanıyoruz. **"Allah Âdem'i sûreti üzere yarattı'** (Buhârî, *Sahîh*, İstîzân, 1; Müslim, *Sahîh*, Cennet, 51/28). Allah Teâlâ, benzer (şibh) ve misâlden münezzehtir. O, kendinin hulâsası olan Âdem'in rûhunu benzeri ve misâli olmayan bir sûret üzerine yarattı. Böylece Hak Sübhânehû, lâ-mekânî (mekânla alakasız) olduğu gibi, rûh da lâ-mekânî oldu. Rûhun bedene nisbeti, Allah Teâlâ ve Tekaddes'in âleme nisbeti gibidir: Onun ne içindedir, ne dışında; ne ona bitişiktir (muttasıl), ne de ondan ayrı. Burada kayyûmiyetten başka bir nisbet anlaşılmaz. Allah Teâlâ ve Tebâreke, âlemin kayyûmü olup, bu kayyûmlüğün de rûh vasıtasıyla olduğu gibi, bedenin her zerresini ayakta tutan da (mukavvim) rûhtur. Allah Sübhânehû'dan bedene gelen her feyz, önce rûha iner, sonra bedene geçer. Rûh, lâ-şibhî (benzersiz) ve lâ-misâlî (misâli olmayan) bir sûret üzerine yaratılmış olduğu için, hakikî lâ-şibhî ve lâ-misâlînin kudretine sahip oldu. **"Arza ve semâya sığmam ama mü'min kulumun kalbine sığarım."** (Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c.2, s.175, Hadîs no:2254) Arz ve sema geniş olmalarına rağmen, mekân dâiresinin içinde olup şibh ve misâl alâmetleri taşıdıkları için, benzeri (şibh) ve misâli bulunmayan lâ-mekânî (mekânla alakasız) olanın gücüne sahip değildirler. Zira lâ-mekânî, mekânîde; lâ-misâlî de misâlîde mekân tutmaz. Bu bakımdan mümin kulun lâ-mekânî olan, benzer (şibh) ve misâlden münezzeh olan kalbinde bir genişlik gerçekleşmiş olur.

Burada sözü edilen bilhassa müminin kalbidir. Çünkü mümin olmayanların kalbi, lâ-mekâni zirvesinden düşmüş, benzeri ve misâli olanların esiri olup onların hükmünü almıştır. Mümin olmayanın kalbi, bu düşüş ve esaretle mekânî dairesine dâhil olup misâlîlik kazanınca, o kabiliyeti kaybeder. **"Onlar hayvanlar gibidir. Belki daha da aşağıdırlar."** (Âraf, 7/179)

Meşâyıhtan kalbin genişliğinden söz edenler, onun lâ-mekânîliğini kast etmişlerdir. Zira mekânî olan, geniş de olsa dardır. Baksanıza,

Eğer, "Ehl-i Sünnet ulemâsının rûh hakkında fazla konuşmadıkları, hattâ konuşmayı câiz bile görmedikleri, benim de en mühim ve en küçük mevzûlarda bile onlara uyumlu olmaya dikkat ettiğim hâlde, "bu mevzuda bu kadar söz etmemin ne mânâsı var?" şeklinde bir soru aklınıza gelmişse, bu endişenizi gidermek için şunları söylerim: Rûhun hakîkatini gerçekten bilenler oldukça azdır. Onlar da rûhun kemâlâtını tafsîlâtı ile anlatmak yerine icmâlen geçmişlerdir. Çünkü avâmın, yanlış anlayıp yanlış fikirlere sahip olmalarından endişe etmişlerdir. Zîrâ rûha âit kemâlâtın Vücûb mertebesinin kemâlâtına benzer yanları vardır. Cesedin rûhtan sayısız kemâlât edindiği gibi, rûhun da cesetten istifâde ettiğini bilmeniz de ayrıca

---

Arş'da azamet ve genişlik bulunmasına rağmen, mekânî olduğu için lâ-mekânî olan rûhun yanında bir hardal danesi kadardır veya daha da küçüktür. Hatta ben diyorum ki, kalb kıdem nurlarının tecellî mahalli olduğu ve kıdemle bekâya sahip olduğu için, Arş ve içindekiler ona atılsa, bir eser görülmeyecek şekilde kaybolup giderdi. Seyyidü't-tâife Cüneyd-i Bağdâdî'de bu makam için şöyle söylemişti: "Kadîme yaklaşınca, sonradan yaratılmış şeylerin bir eseri kalmaz." Bu, bilhassa rûhun boyuna göre dikilmiş bir elbisedir. Bu hususiyet meleklerde yoktur. Zira onlar da mekânî dairesinde dâhil ve misâli bulunanla muttasıftırlar.

Bu bakımdan insan, Rahmân'ın halifesi olmuştur. Bunda şaşılacak bir şey yoktur. Zira bir şeyin sureti onun halifesidir. Bir şeyin suretinde yaratılmayan, onun halifesi olamaz, aslının emanetlerini taşıyamaz. Padişahın ihsanlarını ancak kendi binekleri taşıyabilir. Allah Tebâreke ve Teâlâ, **"Biz emaneti arz ve semaya sunduk. Onu yüklenmekten kaçındılar ve mesuliyetinden korktular. Onu insan yüklendi. Doğrusu o da, zalim ve cahildir."** (Ahzâb, /72). İnsan nefsine çok zalimdir. Zira kendi varlığından (vücûd) ve ona tabi şeylerden ne bir eser, ne de bir hüküm bırakmıştır. O, maksudunu bilemeyen ve matlûbuna nisbet edilecek bir ilim elde edemeyen bir cahildir. Hatta burada idrâkten acizlik, idrâk; cehaleti itiraf, marifettir. Allah'ı en çok bilenler, en çok hayret içinde olandır. (*Mektûbât*, c.1, mektûb, 287, s.326).

faydalı olacaktır. Zîrâ rûh, ceset sâyesinde duyan, gören, bir bedene sahip olan, bir şeyler iktisâb eden ve cesetler âlemine uygun bir takım fiillere mübâşeret eden (girişen) bir varlık olur[112].

Aradaki fark gerçekten incedir. Bu inceliğe ancak ilimde râsih âlimler vâkıf olabilirler. Onlar da kısa ve özlü sözler söylemeyi tercîh etmişler, hattâ beyânda bulunmayı ve rûhun hakîkatini açıkça belirtmeyi iyi saymamışlar, fakat rûh mevzûunda yukarıda anlatılan kemâlâtı inkâr da etmemişlerdir. Bu fakîr, Allah Sübhânehû'nun yardım ve tevfîki ve Habîbinin -ona ve şerefli âline salât ve selâm olsun- sadakası ile edindiği sahîh bilgi ve sarîh keşfine dayanıp, beyâna mâni şüpheleri ortadan kaldırmak sûretiyle, rûh hakkındaki bilgileri ve ona âit bazı husûsiyetleri beyân edip açıklamalarda bulunmuştur. Bunu anla.

Akıl, Kalb ve Nefs

Yukarıda da anlatıldığı gibi, *nefs-i mutmainne* rûhânilere katılınca; cesetler âleminde *akıl* vekâleten onun yerine geçer ve *akl-ı me'âd* ismini alır[113]. Ondan sonra maîşet düşüncesini

---

[112] *Mektûbât*, c.2, m.21 aynı mevzû ile alâkalıdır.

[113] İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh), iki türlü akıldan bahseder: Akl-ı meâd ve akl-ı maaş. O, bunlardan akl-ı meâda daha çok güvenir. Ona göre akl-ı meâd, surî imandan hakîkî imana götüren vasıta olduğu için, büyük bir değere sahiptir. İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh), manevi hastalık kabul ettiği kibir, gurur, hırs ve tama gibi kalbi hastalıkların sûrî iman göstergesi olduğuna inanır ve akl-ı maaşın bunları birer fazîlet, akl-ı meâdın ise hastalık olarak kabul ettiğini hatırlatır. Ona göre, akl-ı maaş varlıkları sadece dış görünüşleri itibarı ile idrâk edebildiği için iç âlemdeki dertleri idrâk etmesi mümkün değildir. Akl-ı maaş, dünyayı sevdiği için manevi hastalıkları dert kabul etmediği gibi, akl-ı meâd da sadece uhrevi sevapla beslendiği için suri hastalıkları hissetmez, hatta onları hastalık bile ka-

terk ederek kendine verilen nûr vâsıtasıyla ferâset sâhibi olur ve sâdece âhiret işlerini düşünmeye başlar. Bu mertebe aklın kemâlâtının son noktasıdır.

Burada, aklı kıt birisi çıkıp da aklın mükemmellikteki son mertebesinin maaş ve me'âdı beraberce unutmak olduğunu söyleyip, onda Hak Sübhânehû ve Teâlâ'dan başka dünyâ ve O'nun dışında bir şeyin olmaması gerektiğini belirterek itiraz edemez. Çünkü biz akıldaki bu unutmanın yol esnâsındaki *fenâ fillâh* hâlinde hâsıl olduğunu biliyoruz. Bu mertebe diğerinden merhalelerce yüksektir. Zîrâ orada cehâletin husûlünden sonra ilmin geri verilmesi ve "cem"in tahakkukundan son-

---

bul etmez. Yani baş veya karın ağrısını dert kabul etmez ama ibadet etmede bir durgunluk hissinden rahatsız olur. Akl-ı maaş dünyaya bağlı mal mülk sevgisi ile dolu insanların, akl-ı mead ise enbiyâ (a.s.v.t.) ve evliyânın rağbet edip nail oldukları bir servettir. İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerine göre, ölümü hatırlamak, ahreti düşünmek ve bu düşünceyi ön plana çıkarmış insanlarla birlikte bulunmak, akl-ı meâdı elde etmenin yollarıdır (*Mektûbât*, c.1, mektûb, 219, s.191).

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) akl-ı meâdın bu fazîlet ve mertebeye ulaşmasını şu şekilde ifade eder: "Velâyet-i Kübrâ kemâlâtının gereklerinden olan *şerh-i sadr* oluştuktan sonra, nefs-i mutmainne kendi makamından uruc edip sadr (göğüs) altına yükselir; orada yerleşip saltanatını kurarak kalb memleketlerini istîla eder. Sözü edilen sadr altı mertebesi, aslında velâyet-i Kübrâ mertebesi ile bağlantılı olan yükseliş (uruc) makamlarının en üstündedir. O makama gelenin gözü, en derinliklere (ebtanül butun) nüfüz edip gizlilerin de gizlisine (gaybü'l-gayb) sirayet eder. Evet, insan o en yüksek mertebelere yükselince uzakların uzağını görebilir. Nefs-i mutmainne bu durumuna gelince akıl kendi makamından çıkar, nefs-i mutmainneye katılıp ona eklenir ve akl-ı maad ismini alır. Sonra da beraberce ve birlik içinde kendi meşguliyetlerine yönelirler. (*Mektûbât*, c.1, mektûb, 260, s.250).

ra, farkın dönüşü ve "cem mertebesi"ndeki[114] tarîkat küfründen sonra hakîkî İslâm'ın elde edilmesi bahis mevzûudur[115].

---

[114] *Cem* ve *tefrika* kelimeleri tasavufî ıstılah olarak ilk defa Ebu'l-Abbâs Seyyârî (Kuddise sirruh) tarafından kullanılmıştır (Pârisâ, Hâce Muhammed, *Tevhîde Giriş*, s.198). *Cem*; toplamak, biriktirmek, bir araya getirmek demektir. Tasavvufta *cem*, sonradan yaratılmış (hâdis) olan mahlûkât ile kadîm olan Allah Teâlâ'nın Zâtı arasındaki farkı kaybedip dâimâ Hak Teâlâ'yı görmektir. Rûhun basîreti Zâtın cemâlini müşâhede etmek üzere cezbedilince, eşyâyı birbirinden ayırmaya yarayan aklın nûru, kadîm Zâtın nûru içerisinde kaybolup, kadîm ile hâdisi birbirinden ayıramaz hâle gelir. Zîrâ hak gelince bâtıl zâil olur. İşte buna *cem* denir. Yâni sâlikin basîreti tek noktada yoğunlaşır. Sonra Zât üzerine izzet perdesi çekilir, rûh da âlem-i halka döner. Rûh, Zât'tan uzaklaştığı için aklın nûru tekrar ortaya çıkar ve hâdis olan mahlûkât ile kadîm olan Zâtı birbirinden ayırt etmeye, yâni kadîmi hâdisten ayırmaya başlar. Buna da *tefrika* denir (Tehânevî, *Keşşâfü Istılâhâti'l-Fünûn*, c.1, s.316).

Muhammed Masûm (Kuddise sirruh) hazretleri *cemi*, halkı Hak Celle ve Alâ'dan ayrı görmeyip, sekr halinden dolayı, birinin vasıf ve hükümlerini diğeri üzerine câri kılmaktan ibaret kabul eder. Ona tarikat küfrü de derler. Meşâyıhtan sadır olan şatahıyat ve sekir hallerinin çoğu, o makamdan kaynaklanır. (Muhammed Mâsûm, *Mektûbât*, c.3, mektûb, 207, s.108.)

Husûsiyle *fark* adı da verilen *tefrika* makâmı mevzûunda İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin görüşlerine dair daha fazla bilgi için elinizdeki *Mebde' ve Me'âd* risâlesinin ileride 110. sayfasında **"Urûcunu (Yükselişini) Tamâmlayan Ruh"** başlıklı bölümün ilk paragrafına ve 111 ve 115. sayfalardaki 121 ve 125 numaralı dipnotlara da bakılabilir.

[115] İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin "tarîkat küfrü" ve "hakikî İslâm" ile neyi kastettiğinin, aşağıda tercümesini vereceğimiz ifâdelerinden daha iyi anlaşılacağı kanaatindeyiz. O, Maksûd Ali Tebrizî'ye yazdığı mektûbda şunları belirtmişti: "Şerîatte bir küfür bir de İslâm olduğu gibi, tarîkat mertebesinde de küfür ve İslâm vardır. Şerîat makâmındaki küfrün, şer ve noksanlıktan, İslâm'ın ise mükemmellikten ibâret olduğu gibi; tarîkat küfrü de şer ve noksan-

lık, İslâm'ı ise mükemmelliktir. Tarîkat küfrü, istitâr (örtülme) mahalli olan *cem* makâmından ibârettir. Burada Hak bâtıldan ayrı olarak mütalaa edilmez. Zîrâ sâlik, güzellikler ve çirkinliklere âit olan aynalarda sâdece mahbûbun vahdetinin cemâlini görür. Ona göre hayır ve şer, noksanlık ve kemâlât, bu vahdetin zuhûr mahalleri veya gölgelerinden başka bir şey değildir. Bu yüzden varlıkları birbirlerinden ayırma hâlinden kaynaklanan inkâr gözü yok olur. Sonuçta her şey ile sulh içine girer. Her şeyi Sırât-ı müstakîm (doğru yol) üzere görür de şu âyet-i kerîmeyi terennüm etmeye başlar: **"Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, idâresi ve yönetimi O'nun elinde olmasın. Şüphesiz, Rabbim doğru yoldadır."** (Hûd: 11/56). Sâlik bazen zuhûr mahalli olan eşyâyı, onda zuhûr eden Zâtın aynı olarak gördüğü için yaratılmış halkı Hak, Rabb'in yaratıklarını Rab sanır. Bütün bu anlattıklarımız, *cem makâmı*nda açan çiçeklerdir. Bu makâmda Hallâc-ı Mansûr (Kuddise sirruh) şu beyti söylemişti:

Allah'ın dîninde küfre girdim.

Bazılarınca küfür çirkin ama bence vâcibtir.

Şerîatteki kâfir, merdûd (red edilmiş) ve azâba müstahaktır. O küfür, cehâlet ve inattan kaynaklandığı için reddedilir. Tarîkatteki kâfir ise, makbûl ve dereceleri hak etmiştir. Çünkü bunun küfrü, hakîkî Mahbûb olan Allah Teâlâ'nın muhabbetinin insanı sarıp O'ndan başkasını unutmasından kaynaklanır. Bütün bunlara rağmen, tarîkat küfrü ile şerîat küfrü arasında tam bir münâsebet vardır.

Tarîkat İslâm'ı, *cem makâmı*ndan sonra gelen, hak ve hayrın bâtıl ile şerden ayrıldığı *fark makâmı*dır. Bu şekilde tarif edilen tarîkat İslâm'ının şerîat İslâm'ı ile tam bir münâsebeti vardır. Şerîat İslâm'ı tam mükemmel hâle gelince, tarîkat İslâm'ı ile ittihâd eder. Hattâ her iki İslâm'a da şerîat İslâm'ı denir. Aralarındaki fark, birinin şerîatin zâhiri, diğerinin ise bâtını veya birinin İslâm'ın sûreti, diğerinin ise hakîkati olmasından ibârettir. Tarîkat küfrü, hakîkî şerîat İslâm'ı mertebesinden geride, ama sûrî [nefsin değil de, sadece kalbin iz'ânı ile şeklen oluşan] İslâm'dan ileridedir.

Arşa nisbetle semâ düşüktür.

Arza nisbetle çok büyüktür.

Meşâyıhtan bazıları, şerîatin zâhirine muhâlif bir takım şathiyyât sarf etmişler. Bunlar, *sekr* ve hak ile bâtılı birbirlerinden ayıramama

makâmı olan *tarîkat küfrü* makâmında vâki olmuştur. Hakîkî İslâm devleti ile müşerref olan büyükler, bu gibi kelimelerden münezzeh ve berîdirler. Onlar nebîlere (Sallallâhü aleyhi ve sellem) zâhiren ve bâtınen iktidâ edip mütâbaat hâlindedirler. Şathiyâtı dile getirenler ve her şey ile sulh içinde olup hepsinin sırât-ı müstakîm üzere olduğunu sananlar, hak ile bâtıl arasını ayıramayıp iki şeyin mevcûd olmadığını söylerler. Bunlar, *cem makâmı*na vâsıl olduktan sonra *tarîkat küfrü*nü gerçekleştirip mâ-sivâyı unutursa, makbûldürler. Söyledikleri sözler, sekrden kaynaklanır. Onları zâhirî mânâlarından başka mânâlara hamletmek gerekir. Bir şahıs, hâli elde etmeden ve kemâlâttaki ilk derecelere varmadan bu kelimeleri telaffuz edip, her şeyin sırât-ı müstakîm üzere olduğunu zannederek hak ile bâtılı ayırmazsa, şerîati iptal etmeyi gâye edinip âlemlere rahmet olarak gönderilen nebîlerin (Sallallâhü aleyhi ve sellem) dâvetini ortadan kaldırmayı hedefleyen zındık ve mülhidlerden olur. Şerîatin zâhirine uymayan sözler, hak taraftarlarından duyulduğu gibi bâtıl taraftarlarından da duyulur. Bu sözler, hak taraftarları için hayât suyu, bâtıl tarafındakiler için öldürücü zehirdir; Benî İsrail için tatlı su, ama Kıptilere ceza olan *Nil* suyudur.

Müslümanlardan bazıları, sekr sâhibi insanların sözlerini taklîd ederek sırât-ı müstakîmden ayrıldı, dalâlet ve perîşânlık içine düştü ve bir hiç uğruna dinlerini hebâ ettiler. Onlar bu gibi kelimelerin söylenmesi için, sekr erbâbında mevcut olduğu halde kendilerinde olmayan bir takım şartların gerektiğini bilemediler. Bu şartların en mühimi, kabûl dehlîzi olduğuna inanılan bir hâl olan Hak Teâlâ'dan başkasını unutmaktır.

Hakkı bâtıldan ayırabilmenin ölçüsü, şerîat üzerinde istikâmet sâhibi olmaktır. Kendilerinde sekr ve temyiz edememe hâli bulunmasına rağmen, Hak taraftarları, şerîate uymayan en küçük bir hareketi bile irtikâp etmezler. *"Ben Hakk'ım"* sözünü sarf eden Hallâc-ı Mansûr, üzerinde ağır zincirler olmasına rağmen, hapishanede her gece beş yüz rekât namaz kılar, zâlimlerin elinin değdiği yemeği, helâl olsa bile yemezdi. Bâtıl taraftarı olan kişiye şerîatin emirlerini îfâ etmek, Kaf Dağını taşımak kadar zor gelir. " **Fakat senin kendilerini dâvet ettiğin şey, müşriklere ağır geldi.**" (Şûrâ, 42/13) âyeti kerîmesi onların hâlini anlatmaktadır (*Mektûbât*, c.2, m.95, s.144).

Şeyh Şerafüddin el-Münîrî, *"Sâlik, küfre girmedikçe Müslüman olamaz"* demiş. İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, bu sözün açıklamasını soran Molla Şemsüddin'e de şunları yazmıştı: "Bu cümledeki küfür ile tarîkat küfrünün kast edildiğini biliniz. Tarîkat küfrü ise, *cem mertebesi*nden ibârettir. Bu mertebe, istitâr (örtülme) vatanıdır. Burada İslâm'ın güzelliği ile küfrün çirkinliği arasındaki fark ayırt edilemez. Hattâ burada kişi, İslâm'ı güzel gördüğü gibi, küfrü de güzel görüp, her ikisini de **Hâdî** ve **Mudil** isimlerinin zuhûr mahalleri olarak görür. İkisinden de haz alıp lezzet duyar. İşte bu küfür, Hallâc-ı Mansûr'un bahsettiği küfürdür. Kendi bu makâmda idi ve öyle vefat etti. O şöyle söylemişti:

Allah'ın dîninde küfre girdim.

Bazılarınca küfür çirkin ama bence vâcibtir.

"Ben Hakkım. Kendimi tesbih ederim. Cübbemin içinde Allah'tan başka kimse yoktur." gibi şathiyâtın tamâmı, *cem* ağacının meyveleridir. Bu cümleler, sevginin sâliki isti'lâ edip, hakîkî mahbûbun muhabbetinin baskın gelmesinden kaynaklanır. Onun müşâhede gözünde sevdiğinden başkası kalmaz; örtülüp gizlenir. Bu, cehil ve hayret makâmıdır. Ama bu makâmın cehâleti övülür, hayreti de medhedilir.

Allah Sübhânehû'nun inâyeti ile *cem makâmı*ndan yukarıya seyr edilir de cehil ile birlikte ilim, hayret ile birlikte mârifet bir arada bulunur, fark ve temyiz yetenekleri görülür ve *sekr* hâli *sahv*a (ayıklık, bilincin yerinde olması) dönüşürse; hakîkî İslâm oluşur ve îmânın hakîkatine erilmiş olur. Bu îmân ve İslâm, zâil (kayıp) olmaz; bunlar değişip yerlerine küfür gelmez. Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimizin, **"Allah'ım, kendinden sonra küfür olmayan îmân isterim"** (Tirmizî, 30/3419) diyerek yaptıkları bazı duâlarındaki kastettikleri bu îmândır. Çünkü bu îmân, zevâlden mahfûzdur. **"İyi bilin ki, Allah dostları, ne korkar ne de mahzûn olurlar."** (Yûnus, 10/62) meâlindeki âyet-i celîle, bu îmân sahiplerini anlatmaktadır. Bu îmân olmadan velîlik gerçekleşmez. *Cem makâmında* da kişiye velî ismi verilir ama burada her zaman bir noksanlık ve kusûr vardır. Zîrâ mükemmellik, îmân ve mârifettedir; küfür ve cehâlette değil. Hangi küfür veya cehâlet olursa olsun. O hâlde Şeyh Şerafüddin el-Münîrî'nin cümlesi doğrudur. Çünkü *tarîkat küfrü* ta-

Şaşkın filozoflar aklın dört mertebesinin olduğunu iddiâ edip, kemâlâtının bunlara münhasır olduğunu sandılar. Bu, onların cehâletinden kaynaklanmaktadır. Filozofların bu beyânını, Yahûdîlerin Sâmirî'nin buzağısının etrafında dönmelerine benzetiyorum[116]. Onlar kendi söylediklerinin dışında bir

---

hakkuk etmedikçe, kişi hakîkî İslâm ile müşerref olamaz. (*Mektûbât*, c.3, m. 33, s.48). *Cem, tefrika, cemu'l-cem, tekmîl* ve benzeri makâmlarla ilgili tafsîlâtlı mâlûmât için Bkz. *Mektûbât*, c.1, m.290, s.333-342.

Ayrıca İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) sekr halindeki evliyânın kalb makamından önce arız olan fark ile alakalı başka bir yanılmadan da bahseder. Onlar, rûhu Hak sanırlar. Bu yüzden nefsin rûhun nuru içinde kaybolmasına cem; rûhun nefisten, nefsin de rûhtan ayrılmasına da fark derler. Ama İmâm-ı Rabbânî'nin (Kuddise sirruh) sözünü ettiği fark bu değildir (*Mektûbât*, c.1, m. 16, s.25).

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerine göre *mecâzî İslâm*'ın, *mecâzî küfür*den; *tarîkat İslâmı*'nın da *tarikat küfrü*nden üstün oldukları ve *tarîkat küfrü*nün *sekr*den, *tarikat İslâmı*'nın ise *sahv*dan ibâret olduğu husûsunda daha fazla malûmât için bkz. *Mektûbât*, c.2, m.79, s. 132.

[116] Bu olay Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle anlatılır:

"Ey Mûsâ! Seni kavminden (ayırıp) daha çabuk (gelmeye) sevk eden nedir?" (dedik.)

Mûsâ: "Onlar benim izimdeler (arkamdan beni tâkib edip geliyorlar). Ben hoşnut olasın diye acele edip sana geldim" dedi.

Allah: "Doğrusu biz senden sonra kavmini imtihan ettik. Sâmirî onları saptırdı" dedi.

Mûsâ öfkeli ve üzgün olarak hemen kavmine dönüp (onlara şöyle) dedi: "Ey kavmim! Rabbiniz size güzel bir vaat ile söz vermedi mi? Size bu süre mi çok uzun geldi, yoksa Rabbinizden bir gazâb inmesini mi arzu ettiniz de, bana olan vaadinizden caydınız?"

Onlar şöyle dediler: "Biz sana verdiğimiz sözden, kendiliğimizden caymadık. Fakat o (Kıptî) kavmin süs eşyâsından bir takım ağırlıklar yüklenmiştik. Onları (ateşe) attık. Sâmirî de (kendi mücevheratını) aynı şekilde atmıştı."

mükemmelliğin olabileceğini kabûl etmezler. Hattâ öyle bir şeyin olabileceğini akıllarına bile getirmezler. Allah bizleri ve onları gaflet uykusundan uyandırsın. Âmin.

Aklın hakîkatini ve ona tâbi olan kemâlâtı akıl ve vehimle bilmek imkânsızdır. Onu bilebilmek için nübüvvet lambasının nûrundan iktibâs edilmiş sahîh keşfe ve sarîh ilhâma ihtiyaç vardır. Allah Teâlâ, umûmî olarak bütün Enbiyâ ve Rasüllere ve hususen de onların en fazîletlisi olan efendimiz hazretlerine salât etsin.

"Meşâyıh, aklın rûha tercüman olduğunu söylemekle neyi kastediyorlar?" diye bir suâl ile karşılaşırsak şunu söyleriz: *Âlem-i ervâhtan* olan *kalb*, rûhânî telâkkî yoluyla Mebde'-i feyyâzdan alınabilecek ilim ve mârifetleri alır. Akıl onları tercüme edip bir yere kaydettikten sonra hulâsa ederek, âlem-i halktan[117] olanların anlayabileceği şekle getirir. Bu tercüme yapılmasaydı, anlaşılması zor, hattâ imkânsız olurdu. *Mudga-i kalbiyye, Hakîkat-i câmia-i kalbiyye*nin halîfesi olunca, aslın hükmünü alır; böylece telakkîsi de bir tercümana muhtaç olan rûhânî olur.

Şunu iyi biliniz: Bazen *akl-ı me'âd* nefs-i mutmainneye komşu olmak ister. Onun bu isteği, *nefs-i mutmainneyi* kendi makâmına vâsıl edinceye kadar kalıbı hâlî (boş) bir şekilde bırakır ve sonuçta bir şeyi akılla kavrama ve hatırlama

---

Nihâyet Sâmirî onlara böğüren bir buzağı heykeli ortaya çıkardı. Bunun üzerine Sâmirî ve adamları: "İşte sizin de, Mûsâ'nın da ilâhı budur, ama o unuttu" dediler.

Onlar, buzağının kendilerine hiçbir sözle karşılık veremediğini ve bir zarar vermeye sahip bulunmadığını görmüyorlar mıydı ki." (Tâhâ, 20/83-89).

[117] Âlem-i halk, anâsır-ı Erbaa (madde âleminin ateş, have, su ve topraktan oluşan dört temel unsur) dan ibârettir. *Mektûbât*, c.1, m.94, s.259

mudga-i kalbiyyeye kalır. **"Elbette îmân eden bir kavim için bunda rahmet ve ibret vardır."**[118] Bu durumda artık kalb, kendi kendine tercüman olur ve ârif kişinin işi, kalıba (bedene) düşer. Bunun netîcesinde tabiatından doğan bir sesle, "Ben ondan hayırlıyım" nidâsı yükselen ateş cüz'ünde uyumluluk oluşup, tedrîcen hakîkî İslâm ile müşerref olur ve üzerindeki iblîs elbisesi çıkarılarak aslı olan *nefs-i mutmainne* makâmına getirilir ve onun yerine geçer. Bedende hakîkî kalbin halîfesi mudga (et parçası), nefs-i mutmainnenin halîfesi de *ateş cüzü* olur.

Kalbimin bakırı, aşkın kimyâsıyla altına döndü.

Rûh-Hava ve Câmia-i Kalbiye-Su Alâkası

*Hava cüz'ü*nün *rûh* ile bir münâsebeti vardır. Bu yüzden sâlik, yükselip *hava makâmı*na vâsıl olduğu esnâda onu Hak sanır ve onunla mübtelâ olarak kalır. Aynı şeyi, *rûh makâmı*nda da müşahede eder ve bu sefer onunla mübtelâ olarak kalır. Bazı meşâyıhın, rûhu Hak Sübhânehû sanıp ona otuz yıl ibâdet ettiğini ve o makâmdan terakkî ettikten sonra hakkın bâtıldan ayrıldığını söylemesi de bu yüzdendir. *Hava cüz'ü*, rûha olan ilgisi sebebiyle onun kalıptaki yerine geçer ve bazı durumlarda onun hükmünü alır[119].

Sudan oluşan cüz'ün de *Hakîkat-i câmia-i kalbiyye* ile bir ilgisi vardır. Bu yüzden onun feyzi her şeye vâsıl olur. **"ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmediler mi?"**[120] Onun dönüşü de mudga-i kalbiyyeyedir.

---

[118] *Ankebût*, 29/51.

[119] Bazı tasavvuf büyüklerinin ruhu Hak sanıp, ona otuz yıl ibadet ettiklerine dair tafsîlâtlı bilgi için *Mektûbât*, c.1, mektûb, 287'ye bakılabilir.

[120] *Enbiyâ*, 21/30.

Toprak Unsuru

Bedenin en büyük cüz'ü olan *toprak*, zâtî olarak sahip olduğu mülevveslik, denâet ve hisset (düşüklük) gibi vasıflardan temizlendikten sonra, vücûda hâkim ve gâlip olur. Bedende bulunan her şey, onun hükmünü ve rengini alır. Bu da onun tam câmi'iyyet (toplayıcılık) vasfından kaynaklanır. Bedenin bütün cüzleri aslında onun cüzleridir. Bunun için kürre-i arz (yer küre), unsur ve feleklerin merkezi olurken, arzın merkezi de âlemin merkezi olur. Bu vakitte kalıbın muâmelesi tamâm olur. *Urûc* ve *nüzûl* nihâyete erer. *Kemâl* ve *tekmîl* ana sermâye olur. İşte başlangıç noktasına dönüşün başladığı son nokta orasıdır.

Urûcunu (Yükselişini) Tamamlayan Rûh

Şöyle bilinmelidir: *Rûh*, kendine tâbi olan diğer bütün varlıklarla birlikte yükselerek yerine (makarrına) varsa bile, kalıbın terbiyesi ona bağlı olduğu için; yönünü bu âleme çevirmemesi (teveccüh) mümkün değildir. Bedenin muâmelesi tamâm olunca *rûh; sır, hafî, ahfâ, kalb, nefs* ve *akıl* ile birlikte Allah'ın Cenâb-ı Kudsine -Celle Sultânuhû- yönelir ve bedenden tamâmen yüz çevirir. Aynı şekilde beden de tamâmen ubûdiyyet makâmına yönelir. *Rûh*, bütün mertebeleriyle, *şühûd ve huzûr makâmı*nda yer tutar, Allah Teâlâ'dan başkasını görmez ve bilmez olur. Beden, *itâat ve ubûdiyyet makâmı*nda en sağlam şekliyle yerleşir. İşte, *cem*den sonra gelen *fark makâmı* budur[121]. Allah Sübhânehû kemâlâta muvaffak kılandır.

---

[121] İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin Nakşibendî tarikatindeki üstadı Muhammed Bâkî Billah (Kuddise sirruh) hazretlerine intisabından sonra ilk ikibuçuk aylık süredeki manevi terakkîlerini anlattığı bir mektûbta yazdıkları, cemden sonraki farktan (el-fark bade'l-cem) ne kast ettiğini ortaya koyması bakımından buraya al-

mayı uygun gördük. O, şöyle diyordu: "Bu dervişte bu nisbet, valığı büyük nimet olan zikir talimineden iki ay ve birkaç gün geçtikten sonra oluştu. Bu nisbetin gerçekleşmesinden sonra hakîkî fenâ denilen başka bir fenâ daha oluştu. Kalbimde büyük bir genişleme (vüs'at) oldu. Arş'tan ferşin merkezine kadar âlemin tamamı sanki bir hardal kadar bile kalmamıştı. Ondan sonra kendimi, âlemin her ferdini hatta her zerresini Hak Celle ve Alâ olarak gördüm. Ondan sonra tek tek her zerreyi kendi nefsimin aynı ve nefsimi de o zerrelerin tamamının aynı olarak gördüm ve âlemim tamamını bir zerrede müzmahil buldum. Sonra kendimi, hatta bütün zerreleri, âlemin tamamını ve birkaç katını içine alacak şekilde mümbasit ve geniş (vesî') olarak gördüm, hatta nefsimi ve her zerreyi her zerreye sirayet etmiş mümbasit nur olarak ve âlemin suret ve şekillerini bu nurda dağılmış, hatta her zerreyi âlemin tamamını ayakta tutar (mukavvim) buldum. Üstazıma bunu da arz edince, bana "tevhitteki hakka'l-yakin mertebesi işte budur. *Cemu'l-cem*, bu makamdan ibarettir" buyurmuşlardı.

Sonra önce Hak Sübhanehu'nun aynı olarak bulduğum âlemin suret ve şekillerini o anda mevhüm olarak buldum. Hak Sübhanehu'nun aynı olarak bulduğum zerrelerin hepsini tefavüt ve temyiz olmaksızın mevhum olarak buldum. O anda bende son derece bir hayret oluştu ve değerli bir insan olan babamdan dinlediğim Füsüsu'l-Hikem'in bir cümlesini hatırladım. Orada şöyle geçiyordu: "İster o (âlem), Hak'tır de, ister halktır de. İster o bir bakıma Hak bir bakıma halktır de, ister aralarında temyiz olmadığı için hayret olduğunu söyle." Bu cümleler bu ızdırabımı bir derece teskin etmişti. Sonra şeyhimizin huzuruna gelip halimi arzettim. O da bana, "Huzurun daha saflaşmamış. Mevcutla mevhümü biribirlerinden ayırıncaya kadar işine devam et" buyurdu. Ben de ona *Füsûs*taki temyizin olmadığını işaret eden ibareyi okudum. O da bana şeyh orta bir haldedir. Bazılarına göre temyizin olmadığı bir durum da vardır" buyurmuştu.

Emre göre meşguliyetime devam ettim. İki gün sonra mahza şeyhimiz hazretlerinin teveccühü sayesinde Hak Sübhanehu ve Taala mevcutla mevhüm arasını ayırabilmeyi izhar buyurdu ve ben Hakîkî mevcudu mütehayyel olan mevhümden ayrılmış olarak buldum. Mevhümden sadır olduğu görülen sıfat, fiil ve eserlerin Hak Sübhane-

işret evliyâsını uzlet evliyâsından[123] meziyetli kılan gaflettir. "O gaflet, birbirlerine çok yakın oldukları hâlde, Rasûlüllah efendimiz Hz. Muhammed'i (Sallallâhü aleyhi ve sellem) Sıddîk-ı Ekber (Radiyallâhü anhü) hazretlerinin önüne geçiren gaflettir." [124] O gaflet, sahv hâlini sekre[125] tercîh eden gaflet-

---

[123] Velâyet-i suğrâ mertebesini tamamlayarak rûhunu velâyet-i kübrâya vardırdıktan sonra fıtratlarında irşâd kabiliyeti olmadığı için fenâ ve istihlâk makâmında bırakılıp halkı dâvet etmek üzere geri döndürülmeyen evliyâya *uzlet evliyâsı* denir. Halkı davet etmek üzere fenâ ve istihlâk makâmından döndürülenlere de *işret evliyâsı* denir. Uzlet evliyâsı, *evliyâ-i müstehlekîn*; işret evliyâsı da *evliyâ-i mercû'în* olarak ta bilinirler. Bu hususta İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin görüşlerinin tafsîlâtı için bkz. *Mektûbât*, c.1, m.22, s. 30; m.24, s.33. m.258, s.137,138; m.272, s.284.

[124] Bu cümle de Arapça nüshada yok fakat Farsça nüshada mevcuttur (Farsça nüsha, s.33).

Ancak Hz. Ebû Bekir e's-sıddîk (Radiyallâhü anhü). ümmet içersinde enbiyâdan Sallallâhü aleyhim ve seleme ecmaîn sonra insanlığın en hayırlısı olmasına rağmen bir velîdir. İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerine göre velâyet kemâlâtını nübüvvet kemâlâtına mukâyese etmek, mütenâhîyi (sonluyu) nâ-mütenâhîye (sonsuza) mukâyese etmek gibidir. Yani aradaki fark oldukça büyüktür. Hattâ ona göre, damlanın denize nisbeti belirlenebilir, ama velâyet ile nübüvvet arasındaki farkı belirlemek imkânsızdır. (*Mektûbât*, c.1, M.260, s.244) Dolayısıyla İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin bu risâleyi te'lîfinden sonraki hallerinde Farsça nüshadan tercümesini verdiğimiz cümlenin ifâde ettiği fikirden farklı bir görüşe sahip olduğu bilinmektedir. Belki bu yüzden Arapçaya tercüme eden zât bu cümleyi tercüme etmek istememiş olabilir.

[125] *Sekr*, sarhoşluk ve kendinden geçmektir. Tasavvufta sekr, güçlü bir vârid sebebiyle kendinden geçmeye denir. Sekrin karşısında kullanılan kelime, *sahvdır*. Sahv, güçlü bir vârid sebebiyle meydâna gelen kendinden geçişten sonra tekrar his etme ve bilinçlenmeye dönmekdir (Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s.303 ve 327).

Bazı mutasavvıflara göre sekr, bazılarına göre ise sahv üstündür. Ebû Yezîd Bistâmî (Kuddise sirruh) hazretlerinin meşrebinde olanlara göre sekr, Seyyidü't-tâife Cüneyd el-Bağdâdî (Kuddise sirruh) hazretlerinin meşrebinde olanlara göre de sahv üstündür. (Hucvirî, Ali b. Osman el-Cüllâbî, *Keşfü'l-mahcûb Hakîkat Bilgisi*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul, 1996, s.295) İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerine göre de sahv üstündür. Evliyâ arasında sekr hâlinde olanlar çoktur. Ama nebîlerin tamâmı sahv hâlindeydiler.

Sekr hâlinde olan velîler, kendilerinden geçtikleri anlarda şerîatin zâhirine uymayan sözler sarf edebilirler. Ancak onların bu sözleri tevîl edilip şerîate uyacak mânâlara hamledilir. Sekr, velâyet dereceleri arasında bir noksanlık olarak kabûl edilir. *Cem makâmı* olarak da bilinen sekrden *tefrika makâmı* olarak bilinen sahva geçmek gerekir (Ma'sûm, Muhammed, *Mektûbât*, c.1, m.39, s.27).

Bir de Muhammed Ma'sûm (Kuddise sirruh) hazretlerinin husûsiyle belirttiği bir meseleyi buraya eklemekte fayda görüyoruz: "Eğer sâlikin (Yaradan ile yaradılanı) ayıramaması ve herşeyi bir görmekten kastı (tasavvufî) zevk ve vicdan (nefs ve bâtınî kuvvetleri) ile olursa -zâten böyle bir durum insanın ihtiyârının dışında geliştiği için- kabûl edilir. Çünkü bu müşâhedenin sâhibi, cem makâmında müstehlek (fâni) ve vahdet mertebesinde müstağrakdır. Müstehlek olanlar, husün (güzellik) ve kubhu (çirkinliği) ayırd edemezler. Onlar herşeyi doğru yolda görürler. Ancak kendileri makbûl kişiler olduklarından hatâdan muhâfaza edilirler ve kulluk vazîfelerini terk etmezler. Onların sadece bâtınları müstehlek ama zâhirleri şer'î hükümler ile zinetlidir. Bu şekilde bir mânâ kast edilirse mevzûmuzla alâkalı bir tartışma yoktur. Ama yukarıdaki ifâde ile tarîkat ehlinin hak dinden çıktıkları, dînî mesûliyetlerden hür ve kulluk bağından kopmuş oldukları kast edilirse buna müsaade edilmez. Müsâade edildiği hiç işitilmemiştir. Bu şekilde inanan, mülhid ve zındıktır. Semâvî hükümler mahlukâtın tamamına gelir; bir kısmına gönderilip diğerlerinden kaldırılmaz. Şer'î hükümlerin îfâsında avâm ve havâs biribirlerinden farksızdır. Şerîat, tarîkat ve hakîkat ehli; farzları yapmak ve haramlardan kaçınmaktan hiçbir zaman kurtulamazlar. Hiç kimse vâcibleri (dinî mesuliyetleri) terk ve yasakları irtikâb etmekte mazûr görülmez (Ma'sûm, Muhammed, *Mektûbât*, c.1, m.39, s.46).

tir. O gaflet -idrâki kâsır olanlar kabûl etmeseler de- nübüvveti velâyetten üstün kılan gaflettir. O gaflet, Kutb-i irşâdı Kutb-i ebdâldan üstün kılan gaflettir. "O gaflet, *'Keşke Muhammed'in sehvi olaydım.'* diyen Sıddîk-i Ekber (Radiyallâhü anhü) hazretlerinin dileğinin kabûl olmasına vesîle olan gaflettir.[126] O gaflet, en küçük hizmetçisi huzûr hâli olan gaflettir. "O gaflet, onun husûlünün mukaddimesine vusûl olan gaflettir."[127] O gaflet, insanları görünüşte düşüren; gerçekte yükselten gaflettir. O gaflet, havâssı avâma benzeten ve onların kemâlâtına kubbe olan gaflettir[128].

Bu husûsta İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin görüşlerini kendi cümlelerine mürâcaat ederek anlamaya çalışalım: "Bu gibi tevhîd ve ittihâddan (Yaradan ile yarattıklarının aynı şey olduğuna inanmaktan) dolayı söylenmiş sözler, meşâyıh (k.s.e.) hazerâtından *cem mertebesi* olan ve *tarîkat küfrü* olarak ifâde edilen *sekr*in galebe ettiği zamanlarda sudûr eder. Zîrâ bu anda nazarlarından Yaradan ile yaradılan arasını ayırıp onların iki ayrı şey olduklarını fark etme hâli kaybolduğu için, onlar mümkün olanı Vâcib Teâlâ'nın aynı olarak bulurlar. Hattâ mümkün diye bir şey görmez, Vâcib Teâlâ'dan başkasını müşâhede edemezler." (*Mektûbât*, c.2, m.80, s.133).

Bir başka adıyla cem olarak bilinen *sekr* ve tefrika denilen *sahv* husûsunda detaylı mâlûmat için ayrıca Bkz. Sayfa 101-103'da **"Akıl Kalb ve Nefs"** başlığı ile verilen bölümdeki 114 ve 115 numaralı dipnotlar.

[126] Bu cümle de Arapça nüshada yok fakat Farsça nüshada mevcuttur: (Farsça nüsha, s.34)

[127] Bu cümle de sadece Farsça nüshada mevcûttur (Farsça nüsha, s.34)

[128] İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin gaflet ifâdesinden neyi kast ettiğini iyi anlamak için *Mektûbât*'ın 1. cildinde 291. mektûbdaki vahdet-i vücûd görüşüne kapılanların hallerini anlattığı mektûba bakılmasını tavsiye ederiz. Meselenin özüne en yakın olması bakımından mektûbun bir bölümünü terceme etmekte fayda mülahaza ediyoruz:

Anlatırsam hikâyenin sonu gelmez.

Az çoğa delîl, damlalar birikince deniz olur. Hak dîne tâbi olanlara ve efendimiz Hz. Muhammed Mustafa'ya (Sallallâhü aleyhi ve sellem) tâbi olmayı vazîfe bilenlere salât ve selâm olsun.

Velî Nebîden Üstün Olamaz

Enbiyâ (Sallallâhü aleyhi ve sellem) arasında Hz. Hâtemü'r-risâlet (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimiz, her kemâlatın üstünde olan zâtî tecellî ile mümtâzdır. Bu devlet, husûsiyle ona âit olmakla beraber, ona (Sallallâhü aleyhi ve sellem) tâbi olanlar da bu makâmdan nasîblenirler. Ama onla-

---

"Müşâhede ettiklerinde tam kendilerini kaybedip neredeyse tamamen eriyip giden; ve onda devamlı surette kayıp ve yok olmayı hedefleyen; kendi varlıklarının gereklerinden bir eser görmemek ve "ben" kelimesinin kendilerine dönmesini küfür olarak gören; fâni ve yok olmayı esas hedef edindikleri için müşâhedeyi bile bir taalluk saydıklarından, 'bir daha geri dönmemek üzere yok (adem) olmak istiyorum' diyen vahdet-i vücûd erbabından bir taife, gece ve gündüz bir an bile istirahat bulmaksızın varlığın (vücûdun) sıkletini çekmektedirler. Zira istirahat gaflettedir. İstihlak devamlı olursa gaflete yer kalmaz. Şeyhu'l-islam Herevi, '*Allah Sübhânehû ve Teâlâ'dan beni bir saat gaflete düşürenin günahlarının tamamının affedilmesini ümid ederim*' buyurmuştur.

Beşerî varlık için gaflet gereklidir. Hak Sübhânehû ve Teâlâ, mükemmel kereminin gereği olarak vücûdun sıkletini birazcık hafifletmek için o büyüklerin istidâtları nisbetinde, her birinin zâhirini gafleti gerektiren işlerle meşgûl buyurmuştur. Onların bir kısmını raks ve sema'a ülfet ettirmiş, bir kısmını kitap telif edip ilim ve marifetleri yazmakla meşgûl etmiş, bazılarını da mübâh işlerle meşgul etmiştir. Şeyh Abdullah İstahrî köpeklerini alır sahralarda ava çıkarmış. Birisi büyüklerden birine bunun hikmetini sorunca o zât, vücûdun sıkletinden bir parça kurtulmak için öyle yapıyor diye cevap vermiş." (*Mektûbât*, c.1, m. 291, s.344).

ın bu devletten nasîblenmelerine bakarak, evliyânın kâmillerinin enbiyâdan (Sallallâhü aleyhi ve sellem) üstün olabileceğine hükmedilemez. Çünkü bu, Ehl-i Sünnet ulemâsının (r.a.e) îtikadına ters düşer. O fazîlet, cüz'î bir fazîlet değil ki öyle bir şüphe karşımıza çıksın. O, küllî bir fazîlettir. İnsanların üstünlükleri, Allah Celle Sultânuhû'ya yakınlıklarına göredir. Onun dışında her fazîlet geride kalır[129].

---

[129] İmâm-ı Rabbâni (Kuddise sirruh) hazretlerinin büyük oğlu Muhammed Sadık da bazı sâliklerin kendilerini enbiyânın (a.s.) makamlarında, hatta bazen daha yukarılarda görüşünün nasıl izah edileceğine dair bir soru sormuştu. İmâm-ı Rabbani (Kuddise sirruh) de cevap olarak şunları yazmıştı:

"Enbiyâ aleyhimüsselamın bulundukları makamlar, yükselebilecekleri son nokta değildir. Onlar o makamlardan mertebelerce üste çıkabilirler. O makamlar, onların mebde-i taayyünleri olan isimlerden ibaret olup, Zât Taala ve Tekaddes hazretlerinden füyüzâtın gelmesine aracı olurlar. Yoksa isimler olmadan, Zât hazreteri ile âlem arasında hiçbir münasebet kurulamaz. Aralarında birinin muhtaç diğerinin hiçbir şeye ihtiyacı olmamasından (istiğna) başka hiçbir nisbet kurulamaz. **"Allah'ın âlemlere ihtiyacı yoktur."** (Ankebût, 29/6) **"... Allah zengin, sizler fakirsiniz..."** (Muhammed, 47/38) ayetleri bu manaya şahittirler.

O büyükler (enbiyâ aleyhimüsselam), uruç mertebelerindeki üst mertebelerden envâr iktibâs ederek tabii mertebelerine benzerliği bulunan bu isimlere inip yerleşince, onları arayanlar bu isimlerde bulurlar. Yüksek istidât sahibi olup Zât Taala ve Tekaddes hazretlerine yönelen sâlikler, uruc vaktinde bu isimlere varırdıktan sonra onu geçip Allah'ın dilediği nice mertebelere yükselirler. Fakat bu sâlik üstten inip mebde-i taayyünü olan bu isme gelince, bu isim enbiyâ aleyhimüssalatü vesselamın makamlarından ibaret olan isimlerden aşağıda olur. İşte üstünlüğün (efdaliyet) bağlı olduğu makamların farkı burada görülür. Makamı yüksek olan, daha üstün olur.

Sâlik kendi (mebde-i taayyünü olan) ismine dönüp onu enbiyânın isimlerinden aşağıda bulmadıkça, enbiyânın üstün olduklarını zevk ve hal ile bilemez. Belki enbiyânın kendinden üstün olduğunu taklit

Bize göre yukarıdaki anlatılanlardan evliyânın enbiyâdan (Sallallâhü aleyhi ve sellem) üstün olduğu neticesi çıkmaz. Çünkü evliyânın bir makâmdan nasîblenmesi o makâma vâsıl olduğunu göstermez. Fazîletler, tam olarak ancak bir makâma vâsıl olmakla elde edilebilir. Hâlbuki kâmil velîlerde vusûl yoktur. İnsanlık tarihinde en hayırlı olan bu ümmetin evliyâsının en mükemmellerinin varabilecekleri son nokta, enbiyânın (Sallallâhü aleyhi ve sellem) ayaklarının altına kadardır. Hattâ enbiyâ (aleyhimü's-selam)dan sonra insanların en üstünü olan Sıddîk-ı Ekber (Radiyallâhü anhü) hazretlerinin bile vardığı son nokta, en gerideki nebinin -hepsine salavât, teslîmât ve tahiyyetler olsun- ayağının altında bir mertebedir.

Sözün kısası, bir alt makâmda olmalarına rağmen bu ümmetin evliyâsının, peygamberlerine (aleyhimü's-selâm) âit olan üst makâmlardan nasîbleri vardır. Zîrâ hizmetçi hangi makâmda olursa olsun, hizmet gördüğü makâmda hizmetini gördüğü zâttan az çok nasîblenir. Makâm olarak gerilerde olan hizmetçi, hizmetini gördüğü zâtın yanında bulunmak sûretiyle, aynı hizmeti yapamayan yakın kişilerin elde edemedikleri nice şeyleri elde edebilir.

Baş çektiği kâfileye mümkün mü katılmak.

Hoştur çanlarının seslerini uzaktan duymak [130]

---

olarak söyler ve eski yakini bilgilerine göre onların evlâ olduklarına karar verir ama vicdanı bu kararına ters düşer. İşte bu vakitte, işin aslının ortaya çıkması için, Hak Sübhanehu'ya iltica ve tazarru edip acz ve inkisar göstermek gerekir. Burası sâliklerin ayaklarının kaydığı yerdir." (*Mektûbât*, c.1, m. 208, s.176). Aynı mektûbun devamında mevzuu daha net ortaya koyacak bir de misâl zikredilir.

Ayrıca, *İmâm-ı Rabbâni Ulûhiyet ve Nübüvvet Anlayışı* isimli kitabımızın II. (Nübüvvet) bölümünde **Nebi ve Velî Mukayesesi** başlığı altında sayfa 73-84'de mevzu daha tafsilatlı ele alınmıştır.

[130] Bu beyit de Farsça nüshada mevcuttur: (Farsça nüsha, s.35)

Şunun da bilinmesinde fayda vardır: Yukarıdaki yanlış düşünce, bazen müridin kendini pîrine nisbet ettiği zaman da ortaya çıkabilir. Şeyhlerinin makamlarından bir şeylerin oluşması onların kendilerini şeyhleri seviyesinde sanmalarına sebep olabilir. Ama işin aslı yukarıda anlattığımız gibidir. Çünkü fazîlette eşitlik, o makâmdan bir şeyler elde ettiğini takdir etmekle değil, hak edip vâsıl olmakla mümkün olur. Çünkü bir şeyi elde etmek, vusûle tufeylî (bağımlı) olarak oluşur.

Yukarıdaki anlatılanlardan mürîdin, pîrinin seviyesine gelemeyeceği sanılmasın. Bu yanlıştır. Zîrâ mürîdle pîri arasında eşitlik mümkün, hattâ vâkidir. Ama bir makâmdan istifâde etmekle o makâma vâsıl olmak arasındaki fark, her mürîdin kavrayamayacağı kadar incedir. Bunu anlamak için sahîh keşfe ve sarîh ilhâma ihtiyaç vardır. Doğruyu Allah Sübhânehû ilhâm eder. Hak dîne tâbi olanlara selâm olsun.

Letâifte Hâl ve Makâm

Bir dervîş şöyle bir soru sormuştu: "Bu yolun sâliklerinden birisinde bir hâl görülüyor; bir zaman devam edip kayboluyor; bir müddet sonra tekrar görülüp, kayboluyor ve bu şekilde Allah'ın dilediği kadar devam ediyor. Bunun sebebi nedir?" [131]

---

[131] Hâl, sıfat mânâsında kullanılır. Cem'i (çoğulu) "ahvâl"dir. Mutasavvıflara göre *hâl*, sevinç, hüzün, bast, kabz, şevk, huzursuzluk, heybet gibi mânâların kulun iktisâbı ve zorla kazanmaya çalışması gibi hareketleri olmadan sırf ilâhî bir mevhibe olarak kalbe gelmesidir (Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Havâzin, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Beyrut, 1995, s.57).

Mutasavvıflara göre *makâm*, yerleşilen yer demektir. Kalbin ihtivâ ettiği hâli tam olarak kazanabilmek için yerleştiği yerdir (Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s.529). Hucvirî (Kuddise sirruh), *makâm*ı, "Tâlibin olanca gücünü sarf ederek sıhhatli bir niyet ile matlûbun hukûkunu edâ üzerine ikâmet etmesi" olarak tarif eder. Hucvirî (Kuddise sirruh) ayrıca şu bilgiyi verir: "Hakkı irâde edenlerden her birinin bir

Cevâb: İnsanda her birinin saltanat ve devletinin müddeti diğerinden farklı olan yedi letâif vardır. O letâifin en latîfine varıp güçlü bir hâl gelince, sâlikin her tarafı o latîfenin boyasını ve rengini alır ve o hâl bütün diğer letâife sirâyet eder. O latîfedeki devlet var oldukça hâl devam eder fakat süresi bitince hâl de kaybolur. Sonra o hâl tekrar dönerse şu iki şeyden birisi olur: *Hâl* ya aynı latîfeye döner ve terakkî yolu kapanır. Ya da başka bir latîfeye yönelir ve terakkî yolu açılır. Yeni latîfenin durumu da birincininkine benzer. *Hâl* kayboldüktan sonra tekrar dönünce, yukarıdaki iki durumdan biri oluşur. Diğer letâifin durumu da öyledir. *Hâl*, asâlet yoluyla bütün letâife sirâyet edince, artık *hâl* olmaktan çıkıp *makâm* olur ve bir daha kaybolmaz.

İşin aslını en iyi Allah Sübhânehû bilir. Beşerin efendisine ve onu temiz âline salât ve selâm olsun.

---

makâmı vardır. Tâlib makâmların tamâmından geçip her birinden nasîb almasına rağmen sonunda birinde karar kılar. Meselâ Hz. Âdem *tövbe*, Hz. Nûh *zühd*, Hz. İbrâhim *teslimiyet*, Hz. Mûsâ *inâbet*, Hz. Dâvûd *hüzün*, Hz. Îsâ *recâ* ve efendimiz Hz. Muhammed (Allah'ın salât ve selâmı tamâmına olsun) *zikir* makâmındaydılar. (Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcub (Hakîkat Bilgisi)*, s.521). *Âvârifu'l-Ma'ârif* sahibi Sühreverdî (Kuddise sirruh) hazretleri, şu bilgileri verir: "Sık sık değiştiği için hâle hâl, belli bir vasıfta karar kıldığı için de makâma makâm denmiştir. Bir vasıf önce hâl olarak başlar sonra makâm olur. Meselâ kişinin bâtınında muhasebe duygusu başlar sonra nefsin sıfatının baskın çıkmasıyla kaybolur, tekrar gelir ve kaybolur. Sonra Allah Teâlâ'nın yardımıyla muhâsebe hâli nefsin sıfatlarına gâlib gelir. Nefsin sıfatı kahrolur ve muhâsebe hâli onu teslim alır. Neticede onun vatanı ve yer tuttuğu makâmı muhâsebe olur. Yâni hâl olarak başlayan muhâsebe sıfatı, makâm olarak nihâyet bulur (Sühreverdî, Şihâbüddin *Avârifu'l-Ma'ârif*, s.469).

Temiz Yiyecekler ve İbâdet

Allah Teâlâ, **"Ey müminler! Size verdiğimiz rızıkların temizlerinden yiyin, eğer Allah'a kulluk ediyorsanız O'na şükredin"**[132] buyurur. Buradaki şart edâtının yeme fiiline bir kayıt olması muhtemeldir. Yâni eğer ibâdetinizi sâdece Allah'a mahsûs hâle getirmek istiyorsanız, size rızık olarak verdiklerimizin lezzetli olanlarından yiyin. Ama bunu yapamayacaksanız, hattâ nefslerinizin çektiği şeylere ibâdet edecekseniz, verdiğimiz rızıkların lezzetlilerinden yemeyin. İçinizde hastalık olduğundan rızıklar arasında lezîz olanlar, sizin için öldürücü zehir olur. Lezzetli yiyecekleri içinizdeki hastalık geçince yiyin. *Keşşaf* sâhibi[133] şükür istenmesine bakarak

---

[132] *Bakara*, 2/172.

[133] Keşşâf, asıl adı, *el-Keşşâf 'an hakâ'ik-i Gavâmızi't-tenzîl ve Uyûni'l-ekâvîl fî Vücûhi't-te'vîl* olan fakat kısaca *Keşşâf* olarak bilinen bir tefsîrdir. Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Omar b. Ahmed ez-Zemehşerî el-Harizmî tarafından yazılmıştır. Bu zât, 467/1075'te Harizm'e bağlı Zemahşerde doğmuş ve 538/1144 senesinde Harizm'de vefat etmiştir. Çok sevdiği Kâbe-i Muazzame civârında uzun süre kaldığından "Cârullah (Allah'ın komşusu)" lâkabıyla da anılan Zemahşerî, birkaç kere yerleşip terk ettiği Mekkey-i mükerremeye son gelişinde orada hem dostu hem de talebesi olan Mekke Şerîfi İbn Vahhâs'ın teşvîki ile adı geçen tefsîrini yazmaya başlar ve hayâtının sonlarına doğru üç yılda tamamlar. Zemahşerî, çeşitli ilim dallarında eser vermiş olmasına rağmen, sözü geçen tefsîri ile meşhur olduğundan, daha çok *Sâhibü'l-Keşşâf* lâkabıyla bilinmektedir.

Zemahşerî'nin bu eseri, Fahreddin er-Râzî, Kâdı Beyzâvî ve Ebu's-Suûd Efendi gibi birçok Ehl-i Sünnet müfessirin de kaynak olarak mürâcaat ettikleri bir tefsîrdir. İlk dirâyet tefsîrlerinden biri olmasına rağmen, rivâyetlere de sıkça yer verilmiştir. Mutezilî bir bakış açısıyla yazıldığı için ilk plânda aklın çelişkili gibi gördüğü âyetlerin te'vîli üzerinde durulmuş ve aklın prensipleri ışığında bu husûstaki itirazlara cevâblar verilmiştir.

buradaki "tayyibat" kelimesini lezzet alınan şeyler olarak tefsîr etmiştir.

Evliyâ ve Günâh

Meşâyıhtan (Kaddesallâhü esrârahüm) bazıları *"Allah'ı bilene günâh zarar vermez"* buyurmuşlar. Yâni *"Mârifete sahip olmazdan önceki günâhlar zarar vermez"* demek istemişlerdir. Çünkü İslâm kendinden öncekileri siler. Hakîkî İslâm, sofiyye üslûbuna göre fenâ ve bekâyı elde ettikten sonra Allah Sübhânehû'yu tanımaktır. Bu şekilde oluşan mârifet, önceden oluşmuş günâhları siler. Burada, mârifet elde edildikten sonraki günah kastedilmiş olabileceği gibi; büyük değil, küçük günâhlar kastedilmiş de olabilir. Çünkü evliyâ büyük günâhlardan muhâfaza edilirler. *"Günâh zarar vermez"* ifâdesi ile onların günâhta ısrar etmeyecekleri veya yapılan hatâları tövbe ve istiğfâr ile zaman geçirmeden affettirebilecekleri kast edilmiş de olabilir. Yukarıdaki cümle "Onlardan günâh sâdır olmaz" mânâsına da gelebilir[134]. Çünkü günâh sâ-

---

[134] Abdülgani Nablûsî'nin yazdıkları da mevzua ışık tutar mahiyette olduğu için buraya eklemeyi uygun bulduk. "Günah ve ma'siyetlerden ictinâb etmek, kâmil hakîkî îmânın şartı değildir, yoksa insan ısmet sıfatı ile muttasıf olurdu. Ismet sadece nebî ve meleklerde olur. Kâmil îman sâhipleri ma'sûm değil, mahfûzdurlar. Mahfuz olmak, günahın hiçbir zaman zarar vermemesidir, sadır olmaması değil. Çünkü o, hıfz (mahfûzluk) değil, ısmettir. Baksanıza âyet-i kerîmeye: **"Allah tevvâb olanları sever"** (Bakara, 222) buyrulmaktadır. *Tevvâb*, çok tevbe eden demektir. Çok tevbe edenin günahları da çoktur. Dolayısıyla buradan ehl i şühûd hakkında günahların çokluğunun Allah Teâlâ'nın sevgisine vesile olacağı anlaşılmaktadır. Çünkü onlar, gaflet ve ma'siyetlerdeki perdelerinden tekrar şühûd hallerine dönünce şüphesiz pişmanlık duyup istiğfâr ederler ve Allah Teâlâ da onları bu vesîle ile ma'siyetin uğursuzluğundan muhâfaza buyurur. Onlar ma'sûm değil, mahfûzdurlar.

dır olmazsa, sâdır olmayan günâhtan zarar gelmez. Burada lâzım zikredilmiş, melzûm (gereği) murâd edilmiştir. Mülhidlerin bu cümleyi, ârifin günâh işlemesinin serbest olup günâhlarının zarar vermeyeceği şeklinde yorumlamaları kesinlikle saçmadır ve açıkça zındıklıktır. **"İşte onlar şeytanın taraftarlarıdır. İyi bilin ki şeytanın taraftarları hep husrândadır."**[135] **"Ya Rab! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalblerimizi ondan ayırma. Bize tarafından rahmet bağışla. Lûtfu en bol olan sensin."**[136]

Allah Teâlâ, efendimiz Muhammed'e onun âline salât edip selâmet versin ve hepsini mübârek kılsın. Mağfireti geniş ve Kerîm olan Allah'ın Hakîkî İslâm ile müşerref olan ârifîlere mârifete ermeden önceki mezâlim ve kul hakları gibi günâhlarını zararlı kılmayacağını ümit ederim. Allah Teâlâ mutlak mâliktir. Kullarının kalbleri O'nun iki parmağı arasındadır. Onu dilediği şekle döndürür. Mutlak İslâm, mezâlim ve kul hakkı dışındaki günâhları siler. Zîrâ bir şeyin hakîkatinde onun mutlak hâlinde olmayan ziyade değerler vardır[137].

Ancak fikir ulemâsı veya onlara benzeyen avâm gaflet ehli öyle değildir. Ma'sıyetin içine düşünce onların perdeleri artar ve gafletleri çoğalır. Dönüp baktıkları zaman kendisinde günahın çirkinliğini görebilecekleri şühûd halleri yoktur. Hattâ onlar çok kere tevbe bile edemez ve günahları ile muâhaze edilirler. ***"En hayırlınız tekrâr tekrâr günah işlediği halde tevbe edeninizdir."*** Hadîs-i şerîfi anlattıklarımızı doğrulamaktadır. (Nablûsî, Abdülgani b. İsmâîl, *el-Fethu'r-Rabbânî ve'l-Feyzu'r-Rahmânî*, (Daru'l-kütübi'l-İlmiyye), Beyrût, 1985. s.250).

[135] *Mücâdele*, 58/19.

[136] *Âl-i İmrân*, 3/8.

[137] *Mebde' ve Me'âd* risâlesindekine benzer bir cümlenin mânâsı sorulunca İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin cevâben yazdığı şu cümlelere de bir göz atmanın faydalı olacağına inanıyoruz: "Allah Teâlâ kulunu sevince ona günâh zarar vermez.' cümle-

Allah Teâlâ'nın Vücûd Sıfatı

Hak Sübhânehû ve Teâlâ, vücûd sıfatı ile değil, Zâtı ile mevcuttur. Ama diğer varlıklar öyle değildir. Onlar bir vücûd sıfatı ile mevcuttur. Buna göre, Allah Teâlâ'nın var olmak için bir vücûd sıfatına ihtiyâcı yok demektir[138]. Başkasına ihtiyâcı olmadığını ifâde edebilmek için, Allah Teâlâ'nın vücûdunun (varlığı), Zâtının aynı olup, zâid olmadığı söylenemez. Zîrâ vücûdun Zâtın aynı olduğuna hükmedebilmek için, uzun delîllere ihtiyaç duyulur ve bu hüküm, Ehl-i Sünnet ve'l-

---

siyle ne denmek istendiğini sormuşsunuz. Şöyle bilesiniz: Evet, Allah Teâlâ kulunu sevince ona günâh zarar vermez. Çünkü Hak Celle ve Alâ'nın dostlarının günâh işlemeleri câiz olsa bile, günâhı irtikâb etmekten mahfûz (korunmuş) dur. Ancak enbiyâ (aleyhimü's-salât ve't-teslîmât) öyle değildir. Onlar ma'sûmdur. Yâni günâh işlemeleri câiz de değildir. Evliyâdan günâh sâdır olmayınca, sâdır olmayan günâhın zararı olmaz. Netice olarak, ilim erbâbınca mâlûm olduğu üzere, "Günâh zarar vermez." cümlesi doğru çıkar. Buradaki "günâh"la velâyet derecesine gelmeden önceki günâh kast edilmiş de olabilir. Zîrâ İslâm, öncekileri siler. En iyisini Allah Sübhânehû bilir. **"Ey Rabbimiz! Unutmuş veya hatâ etmişsek onlardan dolayı bizi mes'ûl tutma."** (Bakara, 2/286); [*Mektûbât*, c.2, m.44, s.75].

[138] Kısacası, İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin ötelerin ötesinde (verâe'l-verâ) diye târif ettiği ve hiçbir isim ve sıfatın, hiçbir şuûnât ve nisbetin bulunamadığı Zât-ı ilâhî, bütün kemâlât ve üstünlükleri ifâde etmekte yeterlidir. Yani Allah Teâlâ'nın zâtı başka bir şeye gerek duymaksızın mükemmeldir. Dolayısı ile Allah Teâlâ'nın var olmak için, ayrıca bir vücûd sıfatına ihtiyacı yoktur. Allah Teâlâ'nın zâtı varlık sıfatının vereceği mükemmelliği de ifade eder. Var oluş bir üstünlük olduğuna göre, Allah Teâlâ'nın zâtı o üstünlüğü de ifâde etmeye yeter. O, bu mevzuda Alaüddevle es-Simnânî'nin, *"Vücûd âleminin üstünde Melikü'l- Vedûd âlemi vardır."* sözünü kendine rehber edinip zât makâmında imkân, vücûb ve vücûd gibi şeylerin düşünülemeyeceğine inanır. Kısacası Allah Sübhânehû, bir vücûd sıfatı ile değil, kendi zât ve mâhiyeti ile vardır (***Mektûbât***, c.2, mektûb.2, s.8)

Cemâatin cumhûruna ters düşer. Çünkü onlar vücûdun Zâtın aynı değil, Zât üzerine zâid olduğuna inanırlar.

Vücûdun Zât üzerine ziyâde olduğuna inanmanın, Vâcib Teâlâ'nın başkalarına muhtaç olduğuna inanmayı da gerekli kılacağı açıktır. Eğer Allah Teâlâ'nın Zâtına zâid bir vücûd ile veya vücûdu bir araz olarak alıp, yalnız Zâtı ile var olduğu söylenirse; Ehl-i sünnet kelâmcılarının çoğunluğunun dediği doğru çıkar ve muhâliflerin ihtiyaç ile alâkalı itirazları tamâmen ortadan kalkar. Allah Teâlâ'nın Zâtı ile mevcûd olup vücûd sıfatının hiçbir te'sîrinin olmadığını söylemekle, Zâtının aynı olan bir vücûd ile mevcûd olduğunu söylemek arasındaki fark açıktır. Bunlar, Allah Teâlâ'nın lûtfu ile bana verdiği husûsî bilgilerdir. Bunun için Allah Sübhânehû'ya hamd, Rasûlüne salât ve selâm olsun.

Allah Teâlâ'nın Vücûd Sıfatı Zâtı Üzerine Zâid midir?

Hak Sübhânehû'nun husûsiyetlerinden birisi de Zâtı ile mevcûd olup, var oluşunda bir vücûd sıfatına muhtaç olmamasıdır. Vücûdun ister Zâtın aynı olduğunu, ister zâid olduğunu söyleyelim fark etmez. Zîrâ her iki durumda da mahzur vardır. İnsanlar bilir veya bilmez, Hak Teâlâ'nın âdeti, vücûb mertebesinde mevcûd olan her şeyin bir numûnesini imkân mertebesinde göstermek şeklinde cereyân eder. Bu yüzden vücûd sıfatını yukarıda geçen bu husûsiyetin imkân âlemindeki numûnesi yapmıştır. Zîrâ vücûd her ne kadar ma'kûlât-ı sâniyeden (ikinci dereceden akıl edilebilenler) olup hariçte mevcûd olmasa bile, biz O'nun varlığını düşündüğümüz zaman, bir vücûd sıfatı ile değil, Zâtı ile mevcûd olur. Diğer varlıklar öyle değildir. Var oluşlarında zâtları yeterli olmadığından, onlar vücûd sıfatına ihtiyaç duyarlar.

Eşyânın yaratılmasında te'sîri bulunan vücûd sıfatı, başka bir vücûd sıfatına muhtaç olmadan kendi kendine var olabiliyorsa, müstakil olarak vücûdu da yaratan Allah Teâlâ'nın, Zâtı ile var olup başka bir vücûd sıfatına muhtaç olmamasında şaşılacak ne var? İdrâkten uzak insanların bunu akla ters bulmaları mevzûmuzun dışındadır. Doğruyu ilhâm eden Allah Sübhânehû'dur.

Suâl: Filozoflar, Eş'arî ve bazı mutasavvıfların vücûd sıfatının Zât Teâlâ'nın aynı olduğunu söylerken kastettikleri, sizin yukarıda, Vâcibü-l vücûd Teâlâ ve Tekaddes'in bir vücûd sıfatıyla değil de, Zâtı ile mevcûd olduğunu söylemenizle aynı değil midir? Çünkü Allah Teâlâ'nın, Zâtının aynı olan bir vücûd ile mevcûd olduğunu söylemek, O'nun bir vücûd sıfatıyla değil, Zâtı ile mevcûd olduğunu söylemekle aynı şeydir.

Cevâb: Yukarıdaki cümleyle, vücûdun zâid olduğuna hükmedenin sözü aynı mânâya gelmez. Onların bu hükümlerine karşılık Ehl-i Sünnet ulemâsının, "Allah Teâlâ, Zât olmayan bir vücûd ile Mevcûddur" demeleri gerekirdi. Yoksa vücûdun zâid olduğunu isbât etmeleri istenirdi. Ziyâdeliği isbât etmeye kalkışınca, iki grubun tartışmasının vücûd sıfatının kendinde değil, onun Zâtın aynı mı yoksa zâid mi olduğu husûsunda olduğu ortaya çıkmış olur. Yâni iki grup da Allah'ın vücûd ile mevcûd olduğunu söylediklerinden aralarında bir anlaşmazlık yoktur. Tartışma sâdece vücûd sıfatının Zâtın aynı mı yoksa zâid mi olduğuna dairdir.

Suâl: Vâcib Teâlâ vücûd sıfatı ile değil de Zâtı ile mevcûd olunca, Allah Teâlâ'nın mevcûd olduğunu söylemek ne demektir? Zîrâ mevcûd, kendinde vücûd sıfatı bulunan şey demektir. Hâlbuki sizin dediğinize göre vücûd diye bir şey yok.

Cevâb: Evet, Vâcib Teâlâ'nın var oluşuna tesir eden bir vücûd sıfatı yoktur. Ama umûmî bir a'raz olan vücûdun Allah Teâlâ ile mevcûd olması bakımından, O'na iştikâkî (türetme

yollu) bir haml (yüklem) olarak yüklendiğini söylemek niçin doğru olmasın? Bu şekilde söylemenin mahzuru yoktur[139].

Müşâhede ve Rü'yet

Şühûd sınırlarında kalan, görülebilen, bilinebilen veya vehim ve hayâl dâiresine giren bir ilâha aslâ ibâdet etmem. Zîrâ müşâhede edilen, görülen, bilinen, vehim ve hayâl edilen şeyler; aynı onları müşâhede edip görenin, bilip, vehm ve hayâl edenin kendi gibi sonradan yaratılmıştır.

Ağza sığmayan lokmaya tâlibim.

Seyr-i sülûkten maksat vücûbî ve imkânî perdelerin hepsini yırtmaktır. Böylece vasl-ı üryan (sâdece vusûl) mümkün olur[140]. Yoksa maksat matlûbu avlayıp onu bağlamak değildir.

---

[139] İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) vücûd sıfatını da, diğer sıfatlar gibi, araza benzetir, ama onun bu benzetmesindeki maksadı, vücûdun gelip geçici olduğunu değil, ilâhî zât ile kâim olduğunu belirtmektir. Her arazın kendini tutacak bir cevhere ihtiyacı olduğu gibi, sıfatlar da kâim olmak için, zâta muhtaçtır. Onlar kendi kendilerine kâim değildirler. İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh), onların kadîmliklerinin kendilerinden olmayıp, ilâhî zâttan geldiğini de husûsiyle vurgulayıp, kâim olmak için ilâhî zâta ihtiyaç duymalarının onlara araz görüntüsü verdiğini dile getirmişti (*Mektûbât*, c.3, mektûb.64, s.80).

Allah Teâlâ ile kâim bir vücûd sıfatı vardır. Ama O, zâtının gereği olarak zâten var olduğu için, varlığını bu sıfata borçlu değildir, ama sıfatın kendisi ile kâim olması bakımından Allah Teâlâ'ya mevcûd denilmektedir. Yani vücûd sıfatı, ilâhî zâtın üstünlük ve kemâlâtına katkıda bulunmaz.

[140] Mevzû ile alâkalı olması bakımından İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin *Mektûbât*'ta seyr-i sülûk hakkında yazdığı ve diğer mutasavvıflardan farklı yanlarını ortaya koyan uzunca bir mektûbdan şu paragrafı buraya eklemeyi faydalı buluyoruz: "Sözün aslına dönüp şunları söyleyebiliriz: 'Meşâyıh, seyr-i âfâkîde (kul ile Allah Teâlâ arasındaki) zulmânî ve nûrânî perdelerin açılacağını

Heyhat, kim, nasıl avlasın Ankâ'yı?

Sen de at sapanı, bırak kapanı.

Âhirette Allah Teâlâ'nın görülmesi (rü'yet) haktır. Ona îmân eder, keyfîyeti ile meşgûl olmayız. Böyle söylememiz, havâssın idrâk edemediğinden değil, avâmın anlayamayacağı içindir. Zîrâ adına rü'yet denmese de, havâssın dünyâda o makâmdan nasîbleri vardır. Hak dîne tâbi olanlara selâm olsun.

Matlûb Mutlak Olmalıdır

Bilinen her şey mukayyet olup sırf mutlaklık mertebesinden düşer. Hâlbuki matlûb bütün kayıtlardan uzak (münezzeh ve müberrâ) olmalıdır. O hâlde O'nu şuhûd ve mârifetin ötesinde aramalıdır. Bu iş, akıl sınırlarının ötesindedir. Zîrâ akıl, şuhûd ve mârifetin ötesindekileri talep etmeyi imkânsız kabûl eder.

Perde ardındaki sırrı rindden[141] *sor.*

---

söylemişlerdi. Bu fakîre göre bu cümle biraz tartışmalı, hattâ bunun tam tersi sâbittir. Zulmânî perdelerin açılmasının imkân dâiresinin bütün mertebelerini geçmeye bağlı olduğu müşâhede edildi. Bu ise seyr-i âfâkî ve enfüsî ile mümkündür. Ama nûrânî perdelerin açılması, Allah Teâlâ'nın vâcib olan isimleri ve sıfatlarındaki seyre bağlıdır. Bu seyr, sâlikin nazarında isim, sıfat, şân ve itibâr gibi hiçbir şey kalmayıncaya kadar devam eder ve sonunda zulmânî perdelerin tamâmı açılır ve *vasl-ı uryân* gerçekleşir. Bu vusûl azdır ama çok azîzdir." (*Mektûbât*, c.2, m. 42, s.64).

Seyr-i âfâkî, yeryüzünün merkezinden Arş-ı âlâ'ya kadar olan seyrdir. Seyr-i enfüsî, Arş'tan yukarılara seyirdir. Seyr-i enfüsî, zılâl dâiresinde ve velâyet-i suğrâda mükemmel hâle gelir.

Yukarıdaki paragrafı aldığımız mektûb, cezbe ve sülûke dâir uzunca bir mektûbtur.

[141] *Rind*, ince düşünenler veya basîret sahipleri mânâsında Farsça bir kelimedir. Cemi (çoğulu) "rindân"dır (Şükün, Ziyâ, Gencinei Güftâr

Zîrâ muhterem sofînin bilmesi zor[142].

Ferhengi Ziyâ, MEBY, İstanbul, 1996, c.2, s.1018). Burada rind kelimesine basîret sahibi kişi manası verilince, yukarıdaki beytin mânası şöyle olur: Perde arkasındakileri basîret ve ilim sahibi kişiden sor. Zira dünyada Allah Teâlâ'yı müşâhede ettiğini sanan mutasavvıfların bilgisi ona yetmez.

Buradaki matlûbtan maksat Allah Teâlâ'dır. İleride 145. sayfada 156. numaralı dipnot ve 148. sayfada **Allah Dostları ve Marifet** başlığı ile verilen bilgiler ve 158 numaralı dipnotta da belirtildiği gibi, Allah Teâlâ'yı tanıyabilmek mümkün değildir. Marifet, O'nu bilmekten aciz olduğumuzu idrâk etmektir. Hâlbuki bilhassa vahdet-i vücûda kâil olan mutasavvıflar, Allah'ı müşâhede ettiklerini iddia ederler. İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri de onların misâlî suretlerle aldandıklarını iddia etmişti. Yani ona göre mutasavvıflar, yanlış bir düşünce içinde olabilirler, ama kitap ve sünnetten alınmış zâhirî ilim ve basîret sahipleri, bu dünyada müşahede edilen hiçbir şeyin Allah olamayacağını bilir ve anlatırlar.

[42] İmâm-ı Rabbânî'nin aşağıdaki paragraflarını mevzua açıklık getireceği ümidiyle buraya almayı uygun gördük. "Allah Sübhânehû'nün Zât-ı bahtı'nın dışında her şey -ilâhî sıfat ve isimler bile olsa- gayr ve siva (O'ndan başka şeyler)dir... Selb olmadan İlâhî zâttan söz etmek mümkün değildir. Zât makamında yapılan her isbât ilhâddır. Bu hususta en güzel tâbir ve bütün mânaları toplayan kelâm **"O'nun misli (gibi) hiçbir şey yoktur."**(Şura, 26/11) âyetidir. Allah Sübhânehû'yu bilmeye, müşâhede edip tanımaya imkânı yoktur. Gözlerin gördüğü, kulakların algıladığı, zanların kapladığı her şey, Allah Teâlâ'nın gayrıdır. Bunlara bağlanmak, Allah Teâlâ'dan başkasına bağlanmaktır. Onun için onları "**lâ ilâhe**" (hiçbir ilah yoktur) cümlesi ile nefyetmeli ve misilden münezzeh olan Zât-ı Teâlâ'yı **"illallah"** kelimesi ile isbât etmelidir. Bu, önce taklit olarak başlar ama sonunda gerçek bir isbâta dönüşür." (*Mektûbât*, c.1 mektûb.38, s.51)

"Hak Sübhânehû'nun âlemin içinde olmadığı gibi dışında da olmadığını; ondan ayrı olmadığı gibi muttasıl (bitişik) olmadığını da biliniz. Allah Sübhânehû mevcûddur ama âlemin içinde ve dışında, ona bitişik veya ondan ayrı oluş gibi sıfatların tamâmı ondan selb olunmuştur. O'nu yukarıdaki dört sıfatın dışında arayıp bulmaya çalışmalıdır.

Şühûd ve Tecellî

Mutlak, sırf mutlaktır. Ona hiçbir kayıt getirilemez. Ama mutlak, mukayyet olan aynada zuhûr ederse, yansıyan görüntü, aynanın hükmüne girer ve mukayyet ve mahdut olarak görülür. Bu durumda da şühûd ve mârifet alanına girer. Şühûd ve mârifetle iktifâ etmek, matlûbun yansımalarıyla iktifâ etmektir. Himmeti yüce olanlar ceviz mevizle (ufak tefek şeylerle) kanaat etmez. Allah Sübhânehû himmeti yüce olanları sever. Allah Sübhânehû bizleri beşerin efendisi -ona ve âline salavât ve teslîmat olsun- hürmetine himmeti yüce olanlardan kılsın.

Melek ve İnsan

İlk hallerimde kendimi bir mekânda tavâf ederken görmüştüm. Tavâf esnâsında yanımda başkaları da vardı. Ama yanımdakilerin seyri öyle yavaşladı ki, ben bir tavâfı tamamlayıncaya kadar onlar üç adım bile ilerleyememişlerdi. O esnâda o yerin Arş'ın üzerinde bir mekân, benimle tavâf edenlerin de Melaike-i kirâm olduğu anlaşıldı. Hz. Peygamber efendimize ve onlara salât ve selâm olsun. **"Allah rahmetini dilediğine verir. O, büyük lûtuf sâhibidir."**[143]

Bu sıfatların birinin rengi karışırsa, bulunan şey gölge ve misâlden başkası değildir. O, şekilsiz (lâ-keyfî) ve misâlsiz bir vasıf ile gölgelik alâmetlerinden münezzeh olarak aranmalı ve O mertebeye şekilsiz (lâ-keyfî) bir şekilde bağlanılmalıdır (*Mektûbât*, c.2, mektûb 34 s.43). "Vücûb ve vücûd sıfatları Allah'ın kemal sıfatlarından olmasına rağmen, O her şeyin ve her sıfat, şuûn ve itibarın, her türlü zuhûr ve gizliliğin, tecelliyat ve zuhûratın, müşâhede, keşif, his ve akılla bilinenlerin; vehim ve hayal edilebilen her şeyin ötesinde; ötelerin, ötelerin ötesindedir."(*Mektûbât*, c.2, mektûb.1, s.3)

[143] *Bakara*, 2/105.

Evliyâ, Melek ve Sıradan İnsanlar

Beşerî vasıfları evliyânın kubbeleridir: Diğer insanların ihtiyaç duyduğu her şeye o büyükler de ihtiyaç duyar. Velî olmaları onları ihtiyaç hâlinden çıkarmaz. Diğer insanlar gibi, onlar da öfkelenirler. Enbiyânın seyyidi Hz. Rasûlüllah efendimiz -ona ve diğerlerine salât ve selâm olsun- **"Diğer insanların kızdığı gibi ben de kızarım"**[144] buyurmuşsa, evliyâ niçin öfkelenmesin? Aynı şekilde, diğer insanlar gibi o büyükler de yeyip içer, âile efrâdı ile ilişki kurup, onlara yakınlık duyar. İnsan olmanın gereklerinden olan bu vasıflar, avâm ve havâsta her zaman mevcuttur. Allah Sübhânehû enbiyâ -Hz. Muhammed'e ve diğerlerine salât ve selâm olsun- hakkında, **"Biz onları, yemek yemeyen birer (cansız) ceset olarak yaratmadık"**[145] buyurur. Bakış açıları sâdece dış görünüşe ayarlı olan kâfirler, **"Bu ne biçim peygamber; (bizler gibi) yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor...' dediler"**[146] Gözleri ehlullahın sâdece dış görünüşüne takılı kalanlar, mahrum olurlar. **"O dünyâyı da âhireti de kaybetmiştir."**[147] âyeti onları anlatmaktadır. Bakış açılarını sâdece dış görünüşe çevirmeleri, Ebû Cehil ve Ebû Leheb'i İslâm devletinden mahrum edip ebedî perîşânlık içine atmıştı. Saîd (cennetlik olan), bakışını ehlullahın dış görünüşünden çeken ve te'sîrli nazarlarını onların bâtınî vasıflarına çevirip sâdece ona münhasır kılan kişidir. Onlar Mısır'ın Nil'i gibi nasîbsizlere belâ, sevgililere tatlı sudur.

---

[144] Müslim, *Sahîhu Müslim*, Kitâbu'l-Birri ve's-Sıle, Bab no:25, hadîs no:2601.

[145] *Enbiyâ*, 21/8.

[146] *Furkân*, 25/7.

[147] *Hac*, 22/11.

Beşerî sıfatların ehlullahta diğer insanlardan daha fazla görülmesi hakikaten acaiptir. Bunun sebebi şudur: Azıcık bir zulmet ve bulanıklık, az olmasına rağmen, temiz ve berrak yerde daha belirgin ve çok görülür. Ama temiz olmayan mahaller öyle değildir. Oralarda karanlık ve bulanıklık çok bile olsa o kadar belirgin görülmezler. Beşerî sıfatların zulmeti, avâmın tamâmına sirâyet edip onların kalıp, kalb ve rûhlarını sardığı hâlde havâsın sâdece kalıp (ceset) ve nefslerinde, ehass-ı havâssın (en husûsî insanlar) ise sâdece kalıbında olur. Onların nefsleri o sıfatlardan temizlenmiştir.

Bu zulmetin neticesi, avâmda hüsran ve noksanlık; havâsta parlaklık ve tercîhtir. Havâsın zulmeti avâmın zulmetini yok edip kalblerinde tasfiye ve nefslerinde tezkiyeye vesîle olur. O zulmet olmasaydı, havâsın avâmla bir münâsebeti olamaz; ifâde ve istifâde yolu kapanırdı. O zulmet, havâsta uzun süre kalıp onları sıkıntıya sokmaz. Hattâ arkasından bir pişmanlık ve istiğfâr hâli görülür ve başka zulmet ve bulanıklıkları yıkayıp temizleyerek terakkîye vesîle olur. O zulmet meleklerde olmadığı için onlara terakkî yolu kapalıdır. Buradaki bahsedilen şeye zulmet demek kötülemeye benzeyen bir övgüdür. Avâm enâm gibidir. Onlar ehlullahtan sâdır olan sıfatları kendi sıfatları gibi sanır ve bu inançlarından dolayı onların bereketinden mahrum olurlar[148]. Gaybı (görünmeyeni)

---

[148] İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin Hoca Muhammed Hâşim'in sorularına cevâb olarak yazdığı uzunca bir mektûb içersinde avâm ve havâs farkını bir başka açıdan beyân ettiği şu satırlar, aynı zamanda onun en değerli ölçüsünü belirtmesi bakımından da ehemmiyet arz etmektedir: "İkinci olarak şunu sormuşsunuz. Tarîk-ı Nakşibendiyye-i Aliyye'de sünnet-i seniyyeye uymaya devâmlılık esastır. Hâlbuki Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimizden, meselâ şiddetli açlık gibi şaşırtıcı derecede riyâzât ve şiddetli mücâhedeler görüldüğü hâlde bu tarîkatte riyâzâtı yasaklıyorlar. Hattâ riyâzât neticesinde sûrî keşifler zuhûr ettiği için zararlı bu-

görünene kıyâs etmek fâsittir. Her makâmın bir husûsiyeti,

---

lanlar bile var. Doğrusu sünnete ittibâ etmenin zararlı olabileceğine ihtimal vermek şaşırtıcıdır.

Sevgili dostum, bu yolda riyâzâtın yasak olduğunu kim söylemiş? Nakşibendîlerin riyâzâtı zararlı gördüklerini kim duymuş? Bu yolda sünnet-i seniyyeye -sahibine salât, selâm ve tahiyyetler olsun- ittibâ etmekte devamlılık esastır. Ahvâli gizlemek, orta hâlde olmayı tercîh etmek ve yiyecek, giyecek ve diğer fiillerde itidâle dikkat etmek meşakkatli riyâzât ve şiddetli mücâhedelerdendir.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz: Avâm en'âm gibidir. Onlar bizim bu saydıklarımızı riyâzât kabûl edip mücâhede olarak görmezler. Onlara göre riyâzât ve mücâhede açlıktan ibârettir. Aç kalmayı büyük iş kabûl ederler. Zîrâ onlara göre yaşayan canlı sıfatıyla beslenmek, en mühim iş ve en büyük maksattır. Bu bakımdan onlara göre bu fiilleri terk etmek meşakkatli bir riyâzât ve şiddetli mücâhededir. Ama sünnet-i seniyyeyi muhâfaza ve ona ittibâ etmekte devamlılık ve benzeri fiiller öyle değildir. Zîrâ bunlar avâma göre değersiz olup güvenilecek şeyler olmadıklarından, onları terk etmeyi münker (şer'an tasvip edilmeyen) ve tahsîl etmeyi riyâzât olarak kabûl edemezler.

Bu yolun büyüklerine yakışan, ahvâli gizlemeye çalışmak ve avâm çok değer verdiği için insanların kabûlüne sebep olacak, büyük âfetlere yol açacak şöhrete götüren riyâzâtı terk etmektir. Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimiz, **"Allah'ın korudukları dışında, kişiye şer olarak insanların kendilerini din ve dünyâlarıyla alâkalı bir husûsta parmakla göstermeleri yeter."** buyururlar. Bu fakîre göre de şiddetli açlık, yiyecekleri bir ölçü içersinde yemeye çalışmaktan kolaydır. Hâllerin orta olmasına dikkat etmek, çok acıkarak riyâzât yapmaktan fazîletlidir. Babam (Kuddise sirruh), şöyle buyurmuştu: "Sülûk ilmine dâir bir risâle görmüştüm. Onda şunlar yazılıydı: 'Yiyeceklerde îtidal ölçülerine dikkat ve orta hâlde devamlılık, matlûba erişmek için kâfîdir.' Bunlara dikkat ettikten sonra zikir ve fikre gerek yok. Gerçekten yiyecek ve giyeceklerde, hattâ bütün işlerimizde orta hâlli olmak çok güzel ve hoştur (*Mektûbât*, c.1, m.313, s.379). Mektûbun tamâmında aynı meselenin farklı yönleri ele alınmıştır.

her mahallin kendine âit gerekleri vardır. Hak dîne tâbi olanlara ve efendimiz Hz. Muhammed Mustafa'ya uymayı lüzûmlu görenlere ve onun âline salât ve selâmlar olsun.

İlim ve Mârifet Bile Mâ-sivâdır

İnsan mâ-sivâ[149] ile nakışlı olarak devam ettiği sürece, ilim ve mârifet sâhibi olsa da, değersiz ve itibârsızdır. Bu yolun şartı, mâ-sivâyı unutmaktır. Bu yoldaki ilk adım, fenâ ve ondan ötesidir. Mümkün varlıkların pasından temizlenmedikçe, insanın iç (bâtın) aynasında Vâcib Teâlâ'nın eserlerinin görülmesi imkânsızdır. Vâcib Teâlâ'ya âit olan bilgilerle mümkünlere âit bilgileri bir arada bulundurmak, zıtları bir arada tutmaya benzer.

Burada karşımıza güçlü bir soru çıkıyor. Şöyle ki: "İrfan sâhibi, fenâ ile müşerref olup, nâkıs olanları mükemmelleştirmek için hemen geri dönerse, kaybolan ilimleri de döner ve aynı şahısta mümkünlere âit bilgilerle Vâcib Teâlâ'ya âit olan bilgiler bir araya gelir. Hâlbuki siz bunun zıtları bir arada bulundurmak olacağını söylemiştiniz. Ne dersiniz?"

Cevab: Bâkî billâh olan ârife o vakitte berzahiyyet (geçitlik) hükmü verilir. Sanki o, vücûb ve imkân arasında bir köprü olur ve o makâmların ikisinin de rengini alır. Öyle bir kişide her iki makâma âit bilgi ve mârifetlerin bulunmasında ne mahzur var? Burada iki mahal olduğu için iki zıt tek mahalde bulunmamaktadır.

---

[149] Mâsivâ, Allâh Teâlâ'dan başka varlıklar demektir.

Rücû Eden Kâmile Kaybolan İlminin Tekrar Dönmesi

Bakâdan sonra fenâ mertebesindeki ilimlerin geri dönmesiyle ârifin kemâlâtında bir noksanlık oluşmaz. Hattâ kendinin mükemmelleşmesi ve başkalarını tekmîli de buna bağlıdır. Zîrâ ârif insan, fenâdan sonra Allah Teâlâ'nın ahlâkı ile ahlâklanır. Vâcib Teâlâ'da eşyâya âit bilgi bizzât kemâldir. Zıddı ise muhâl (imkânsız) bir noksanlıktır. Mevlâ-yı Müteâl'in ahlâkı ile ahlâklanmış olan ârifin durumu da öyledir. Bundaki sır şudur: Mümkünlerde ilim, malûmun (bilinen şeyin) sûretinin kendinde hâsıl olmasıyla oluşur. İlim sâhibi ârif, bilinen şeyin sûretinin kendinde hâsıl olmasından etkilenir. İlim ne kadar çok olursa, bilginin te'sîri o kadar büyür. Ondaki değişme ve renklenme genişler ve daha yaygınlaşır. Hâlbuki bu bir noksanlıktır. Tâlib o bilgilerin tamâmını terk etmeli ve nesnelerin tamâmını unutmalıdır.

Hâlbuki Vâcib Teâlâ'nın ilmi böyle değildir. Allah Sübhânehû, zâtında malûmların sûretlerinin hâsıl olmasından münezzehtir[150]. Eşyâya âit bilgiler Allah Teâlâ'ya sâdece ilim sıfatının eşyâya taalluku ile münkeşif olur. Hâdiselerin meydana gelmesiyle zât, sıfât ve fiillerinde değişme olmayan Allah'ı tenzîh ederim. Allah Teâlâ'nın ahlâkıyla ahlâklanmış ârifin ilmi işte bu şekildedir. Bilinenlerin sûretleri ona hulûl etmez. O bir şeyden müteessir olmaz. Onda bir değişiklik, renklenme ve noksanlık meydana gelmez. Bu sır, Allah Teâlâ ve Sübhânehû'nun dilediği insanlara habîbinin -en tamâm salâtlar ve en mükemmel selâmlar ona olsun- bereketiyle husûsî olarak verdiği en husûsî ilâhî sırdır.

---

[150] Allah Teâlâ'nın ilmi diğer mümkünlerin ilimlerinde olduğu gibi mâlûmların sûretlerinin âlimin zihninde oluşması şeklinde bir ilim değildir.

Rızâ Makâmı

Bu dervîş, inâbe aldıktan on iki sene sonra "*rızâ makâmı*" ile müşerref oldu. Önce nefsi mutmain kılındı, sonra Allah Celle ve Alâ'nın mahzâ fazl-u keremiyle tedrîcî olarak bu saâdeti yaşadı. Allah Celle Sultânuhû'nun rızâsının yansımaları kendi üzerine düşmeden bu devletle müşerref olamamıştı. Ama ondan sonra nefs-i mutmainnesi Rabb'inden, Rabb'i de ondan râzı oldu. Allah Sübhânehû'ya bu husûsta, buna mebnî olarak mübârek olan ve Rabbimizin seveceği ve râzı olacağı şekilde sayısız hamd olsun. Allah Rasûlü Muhammed efendimize ve âline, ona yakışan ve ona lâyık şekilde salât ve selâmlar olsun.

Suâl: Nefs mutmain olduktan sonra Mevlâ'sından râzı oluyorsa, nefs-i mutmainne sahipleri niçin belâları def etmeye çalışıyorlar?

Cevab: Mevlâ'nın fiillerine râzı olmak, yarattıklarının fiillerine de râzı olmayı gerektirmez. Hattâ çoğu kere kulların fiillerine râzı olmak hatâ olur. Meselâ küfür ve isyan çeşitlerine râzı olmak, çirkin ahlâka rızâ göstermektir. Çirkin ahlâkı çirkin görmek vâcibtir. Mevlâ, çirkine râzı olmadığına göre kul nasıl râzı olur? Tam aksine kulun bu husûsta şiddetli ve sert olması emredilmektedir. Mahlûkâtın hareketlerini çirkin bulmak, Yaradan'ın rızâsına ters düşmez. Bu yüzden belâların defini istemek güzel bir harekettir. Fiile rızâ göstermekle, yapılan işin çirkinliği arasındaki farkı göremeyenler, rızâyı elde ettikten sonra bazı şeyleri çirkin bulma husûsunda halledilmesi zor meselelerle yüz yüze gelirler. Onlar şöyle söylüyorlar: "Bir işi çirkin bulmak *rızâ makâmı*na değil *rızâ hâli*ne ters düşer." Hakîkat, Allah Sübhânehû ve Teâlâ'nın ilhâmı vâsıtasıyla bana verdiklerinden ibârettir. Hak dîne tâbi olanlara selâmlar olsun.

Hz. Ebû Hanîfe (Rahimehullah) ve Hanefî Mezhebi

Uzun zamandır Hanefî Mezhebine göre İmâmın arkasında Fâtiha Sûresinin okunmamasına dair kararla ilgili bir îzâh bulmaya çalışmaktaydım. Farz olan kırâati terk edip hükmen okumaya geçiş, aklıma yatmıyordu. Zîrâ hadîs-i şerîfte de **"Fâtihasız namaz olmaz"**[151] buyurulmaktadır. Bununla birlikte, mezhebime riâyet için İmâmın arkasında okumuyordum. Zîrâ bir mezhepten ötekine geçiş, ilhâttır[152]. Bir çeşit riyâzat ve mücâhede yaptığımı var sayıp kırâati terk ediyordum.

Mezhebime riâyetimin bereketiyle, Hz. Hak Sübhânehû ve Teâlâ, Hanefî mezhebine göre imâma uyanların Fâtihayı okumamalarına dair kararın gerçek sebebini anlamayı nasîb buyurdu ve (imamın arkasında susarak yapılan) hükmî kırâati (bilfiil okuyarak yapılan) hakîkî kırâatten daha güzel bulmaya başladım. Şöyle ki: İmâm ve ona uyanlar, münâcât (Allah Teâlâ'ya duâ ve niyâz) makâmına beraber dururlar. Zirâ namaz kılan Rabbına niyâz etmek için durur ve bunun için İmâmı öne geçirir. İmâm, okuduklarını arkasında duranların adına okur. Bir ihtiyâcın temini için aralarından birini ihtiyaçları arz etmek üzere sözcü seçen bir grup, büyük bir yetkilinin huzûruna gelse; sözcüyle birlikte diğerlerinin konuşması, edeb dışı kabûl edilir ve yetkiliyi kızdırır. Seçtikleri reis vâsıtasıyla hük-

---

[151] Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/332.

[152] *İlhâd*, meyletmek, hedeften sapmak demektir. Kabirde meyyitin yerleştirilmesi için yan tarafa doğru kazılan yere de aynı kökten gelen *lahid* adı verilir (İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c.3, s.388). Dinde ilhâd, haktan ayrılıp, dinden olmayan şeyleri dîne karıştırmaya çalışmak; istikâmetten ayrılmak ve sapık görüşlere meyletmek demektir. [F. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, c.15, s.70]. İlhâd, dinden çıkma mânâsında da kullanılmış ve dinden dönenlere mülhid denmiş ise de, daha çok, doğru îtikatten sapma veya dînî emirlere karşı kayıtsızlık mânâlarında kullanılmıştır.

men konuşmaya râzı olmaları, bilfiil konuşmalarından daha iyidir. İmâm okurken ona uyanın da okuması, edebe uymaz, huzûru bozar, dağılmaya sebep olur ve toplu yaşamaya ters düşer.

Hanefî ve Şâfiî mezhebleri arasındaki ihtilâflı meselelerin çoğu böyledir. Görünüşte Şâfiî mezhebi tercîh edilmesine rağmen, gerçekte güçlü olan ve desteklenen Hanefî mezhebidir. Âlem-i gaybtan gelen bir ilhâmla bu fakîre kelâm ilmine âit meselelerde hakkın Hanefîler tarafında olduğu gösterildi. Meselâ Hanefîler tekvîn sıfatını hakîkî sıfatlardan kabûl ederler. Bu sıfat görünüşte kudret ve irâde sıfatlarına âit (râci) gibi görünse de, dikkatle düşünüp ferâset nûru ile bakılınca, kendi başına ayrı bir sıfat olduğu görülebilir[153]. Diğer ihtilâflı meseleler de öyledir.

Fıkhî meselelerdeki ihtilâflar da aynı şekildedir. Bu husûsta doğru kararların çoğu Hanefîlere aittir. Geriye kalan birkaç meselede tereddütler vardır. Vasat hâllerde iken bir gün rüyamda Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimiz bana, "Sen ilm-i kelâmda müctehidsin." buyurmuştu. O zamandan beri bu fakîrin ilm-i kelâma âit her meselede kendine âit rey ve bilgileri olmaya başladı. Eş'arî ve Mâtürîdî mezhepleri arasında tartışmalı meselelerin çoğunda ilk bakışta hak, Eş'arîler tarafında görünmesine rağmen, ferâset nûru ile dikkatle bakılınca, Mâtürîdîlerin haklı oldukları görülecektir. İhtilaflı meselelerin hepsinde bu fakîrin reyleri Mâtürîdî ulemâsınınkilere uygun düşmektedir. Her ikisi de Ehl-i Sünnet olmalarına rağmen, sünnete -sâhibine salât, selâm ve tahiyyetler olsun- uymaları vâsıtasıyla Mâtürîdî büyüklerinde diğerlerinde olmayan yüce bir şân vardır. Diğerleri

---

[153] Mevzua dair leride 172-177. sayfalarda **Tekvîn Sıfatı** başlığı altında tafsilatlı bilgi verilmiştir.

reylerine bazı felsefî mevzûları karıştırdıkları için aynı şâna sahip değildir.

Mâturîdîlerin reisi, şerefli, mükemmel himmet ve gayret sâhibi İmâm Ebû Hanîfe (Rahimehullah) hazretleri hakkında ne yazayım? O, müctehidlerin en bilgilisi, en müttakîsi ve Allah'tan en çok korkanıdır. İmâm-ı Şâfiî (Rahimehullah) onun hakkında, *"Fukahânın tamâmı, İmâm-ı Âzam'ın ıyâlidir (âile fertleri, çoluk çocukları)"* buyurmuştur. İmâm-ı Şâfiî'nin (Rahimehullah), İmâm-ı Âzam'ın (Rahimehullah) kabrini ziyaret ettiği zamanlarda kendi ictihâdını terk ettiği ve "*Onun huzûrunda kendi reyimle amel edip ona ters düşmekten haya ederim.*" deyip sabah namazında Şâfiîlerin okuduğu kunutu terk ettiği ve imâmın arkasında sûreleri okumadığı rivâyet edilir. Evet, İmâm-ı Şâfiî (Rahimehullah), Ebû Hanîfe (Rahimehullah) hazretlerinin şânının büyüklüğünü iyi kavramıştı. Muhammed Parisâ'nın (Kuddise sirruh) *Fusûl-ü Sitte*'de dediğine göre, yarın Hz. Îsâ -peygamber efendimize ve ona salât ve selâm olsun- yeryüzüne inince Ebû Hanîfe'nin (Rahimehullah) mezhebine uygun olarak amel edecektir.[154] Bu şeref ona yeter. Yüz-

[154] İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, Hz. Îsâ (Sallallâhü aleyhi ve sellem) ve İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe rahimehullah hakkında *Mektûbât*'ında şunları yazar: "Rûhullah (Îsâ a.s.) efendimizin durumu Kûfeli İmâm-ı Âzam'a benzer. İmâm-ı Âzam Hazretleri (Rahimehullah) kendindeki verâ ve takvâ sâyesinde ve sünnet-i seniyyeye uymanın bereketiyle ictihâd edip Kitap ve Sünnetten hüküm istinbat etmekte öyle bir dereceye ulaştı ki, diğer insanlar onu anlamaktan bile âciz kalıp ictihâdlarının ihtivâ ettiği ince mânâlardan dolayı Kitap ve Sünnete ters düştüğünü, kendi kafasından hüküm veren rey ehli olduğunu sandılar. Bütün bunlar, onun ilminin hakîkatini ve ilmî dirâyetini kavrayamadıklarından, anlayış ve ferâsetine muttali olamadıklarından kaynaklanmaktadır. Ancak İmâm-ı Şâfi'î -Allah her ikisine de rahmet etsin- onun dînî ilimlerdeki ince kavrayışı mevzûunda bir nebze bir şeyler anlayınca şöyle bir

cümle sarf etmişti: *"Fukahânın tamâmı, İmâm-ı Âzam'ın ıyâli (âile fertleri, çoluk çocukları) dir."* Kısır görüşlü insanların cüretkârlıklarına yazıklar olsun. Kendi kusûrlarını başkalarına yüklemeye çalışıyorlar.

Kıt akıl ta'n edip suçlasa onları,
Uzaktır çirkin sözlerden sahaları.
Ne mümkün kurnaz tilki kırsın zinciri,
Esîr almışlar onunla aslanları.

Muhammed Pârisâ (Kuddise sirruh) hazretleri *"Fusûl-i Sitte"*de şöyle yazar: "Îsâ Aleyhisselâm dünyâya indikten sonra İmâm Ebû Hanîfe (Rahimehullah) hazretlerinin mezhebine göre amel edecek. Bu durum İmâm-ı Âzam'ın (Rahimehullah) Hz. Îsâ Aleyhi's-selâm'a olan münâsebetinden dolayı gerçekleşecektir. Yâni bu cümleden, Allah rasûlü Hazret-i Îsâ aleyhi's-selâmın İmâm-ı Âzam Hazretlerinin mezhebini taklîd edeceği değil, ictihâdının İmâm-ı Âzam'ın ictihâdına uygun düşeceği mânâsı çıkarılmalıdır. Zîrâ Hz. Îsâ (Sallallâhü aleyhi ve sellem), ümmet içersindeki âlimleri taklîd etmeyecek kadar yüce makâmlara sahip mübârek bir zâttır.

Hiç zorlanmadan ve taassuba kapılmadan şunu söyleyebiliriz: Bizim keşif nazarımızda Hanefî Mezhebi'nin nûrâniyeti koca bir deniz, diğerleri de küçük derecik ve çaylar gibi görünmektedir. Dış görünüşleri itibariyle de, İslâm dînindeki çoğunluğun Ebû Hanîfe'ye (Rahimehullah) uymakta oldukları görülecektir. Bu mezhebin hem tâbileri çok, hem de diğerlerine göre usûl ve fürûda mümtaz yeri vardır. Bu mezhebin âyet ve hadîslerden hüküm istinbât etmekte kendine âit üslûbu vardır. Bu ifâde, İmâm-ı Âzam hazretlerinin sünnete uymada hepsinden ileride olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. O, mürsel hadîsleri de müsned hadîsler gibi değerli bulur; aynı şekilde Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimizin sohbetine nâil olduklarını dikkate alarak sahâbe-i kirâmın (r.a.e) hükümlerini kendi reylerine tercîh ederdi. Hâlbuki diğerleri öyle yapmadılar. Bütün bunlarla birlikte, hepsi onun ilmindeki mükemmelliği, verâ ve takvâdaki dikkatini îtirâf ettikleri hâlde, muhâlifleri onu rey ehli sanıp, hakkında edebe uymayan sözler sarf ederler. Allah Sübhânehû onlara Ehl-i İslâm'ın reîsine ve sevâd-ı Âzama (umûmî çoğunluğuna)

lercesini saymaya gerek yok. Şeyhimiz efendi hazretleri (Kuddise sirruh), "İmâmın arkasında yıllarca Fâtiha okudum. Bir gün rüyamda İmâm-ı Âzam hazretlerini (Rahimehullah) kendini metheden "*Garra kasidesi*"ni okur gördüm. Bundan onun, 'Evliyânın çoğu benim mezhebimdedir.' demek istediğini anladım ve ondan sonra İmâmın arkasında Fâtiha okumadım." buyurmuşlardı.

Nâkıs Mürîdler de Tarîkat Talim Edebilir

Mürşid-i kâmil, nâkıs bir mürîde tarîkat talim etme icâzeti verebilir. Etrafındaki nâkıs mürîdler derlenip toparlandıkça,

---

eziyet etmemeleri husûsunda muvaffakiyet versin. **"Allah'ın nûrunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar."** (Tevbe, 9/32).

Bu büyük insanların rey ehli olduğunu söyleyenler, onların Kitap ve Sünnete uymayıp kendi reyleri ile hüküm verdiklerini söylemek istiyorlarsa, onlara göre Ehl-i İslâm'ın çoğunluğunun da İslâm zümresinden hariç olmaları gerekirdi. Böyle bir inanca ancak cehâletinin farkında olmayan câhil veya maksadı dînin yarısını iptal etmek olan bir zındık sahip olabilir. Birkaç hadîs toplayıp, dînî hükümlerin sâdece onlara münhasır olduğunu sanıp, bilmediklerini reddeden ve kend sahip olmadıklarının terk edilmesi gerektiğini sananlar, ne büyük cehâlet içindeler.

Taştandır küçücük odası,

Ne arzı var başka ne semâsı.

Bu insanların bu soğuk taassuplarına ve fâsid nazarlarına binlerce kere yazıklar olsun. Fıkhın bânîsi Ebû Hanîfe hazretleridir. Âlimler ilmin dörtte üçünü ona tahsis etmişler, sadece birinde ona ortak olmayı kabûllenmişlerdir. O, âile reisi, diğerleri ev halkıdır.

Bendeniz bu mezhebe uymayı gerekli görmeme rağmen, İmâm Şâfi'î hazretlerine de zâtî bir muhabbet besleyip, çok büyük bir insan olduğuna inandığım için bazı nâfile amellerde onun mezhebini taklîd ediyorum. Ama ne yapalım, geniş ilimlerine ve takvâdaki mükemmelliklerine rağmen, İmâm Ebû Hanîfe hazretlerine göre diğerlerini çocuklar gibi buluyorum. İşin gerçek yüzünü Allah Sübhânehû ve Teâlâ'ya havâle ediyoruz *(Mektûbât*, c.2, m. 55, s.94).

irşâd icâzeti verilen mürîd de mükemmelleşir. Hoca Nakşibend hazretleri (Kuddise sirruh), Mevlânâ Yakup el-Çerhî'ye (Kuddise sirruh), *"Evlâdım Yakup, benden sana gelenleri Allah'ın kullarına ilet"* buyurup tarîkat talim etme icâzeti verdiler. Ondan sonra Mevlânâ Yakub'un durumu Hoca Alâeddin Attâr'ın (Kuddise sirruh) hizmetinde tamâma erdi. Bu yüzden Mevlânâ Câmî (Kuddise sirruh), *"Nefahât"*ında onu önce Hoca Alâeddin Attar'ın (Kuddise sirruh) mürîdlerinden sayar, sonra da Hoca Nakşibend'e (Kuddise sirruh) nisbet eder.

Aynı şekilde bazı kâmil insanlar, istidatlı olduğu velâyet derecelerinden birine çıkan müridin tarîkat talim etmesine izin verebilir. O mürîd, bir bakımdan kâmil, bir bakımdan da noksandır. Velâyet derecelerinden iki veya üçünde isti'dâdı bulunan mürîd de öyledir. O da bir bakımdan kâmil, bir bakımdan nâkıstır. Zîrâ nihâyetlerin nihâyetine gelmedikçe her derecede bir yönden kemâlât, diğer yönden noksanlık vardır. Bununla beraber, isti'dâdındaki mertebeyi kazandıktan sonra, kâmil şeyh ona tarîkat talim etmesi için icâzet verebilir. Tarîkat talimine izinli olmak için mutlak kemâlât şart değildir.

Şu iyi bilinmelidir: Noksanlık icâzete ters bir durum olmasına rağmen, kâmil ve mükemmil olan zât, nâkıs bir insanı kendi yerine vekil tayin edince onun elini kendi eli kabûl eder ve noksan tarafının zararı başkalarına sirâyet etmez. İşlerin hakîkatini Allah Sübhânehû en iyi bilir.

Devamlı Huzûrda Bulunma (Yâd Daşt)

Yâd daşt, devamlı olarak Zât-ı Teâlâ ve Tekaddes'in huzûrunda olmaktan ibârettir. Bâzen bu mânâ, kalbin toplayıcılık sıfatı vâsıtasıyla erbâb-ı kulûba da hayâl hâlinde görünür. Biri mücmel (kalb), diğeri mufassal (insan) olmaları bakımından biribirinden farklı olmalarına rağmen, insanda bulu-

nan her şey, tek başına kalbde de vardır. Bu yüzden kalb mertebesinde de devamlı olarak Hak Teâlâ ve Tekaddes'in Zâtının huzûrunda olduğunu hissetmek mümkündür. Ama o, *yâd daşt*ın hakîkati değil, sâdece sûretidir. *İndirâcü'n-nihâye fi'l-bidâye* ile kastedilen şey, sâdece sûrî *yâd daşt* olsa gerektir. Çünkü hakîkî *yâd daşt*, nefs tezkiyesi ve kalb tasfiyesinden sonradır.

Yukarıda geçen "*Zât*" ile vücûbî sıfatları kendinde toplayan Vücûb Mertebesi kast edildiği takdîrde; *yâd daşt*, imkân dâiresindeki mertebelerin tamâmını kat ettikten sonra o mertebeyi mutlak olarak müşâhede etmekle elde edilir. Bu mânâ, sıfat tecellîlerinde de gerçekleşir. Çünkü bu durumda sıfatların varlığını düşünmek, Zât Teâlâ ve Tekaddes'in huzûruna ters düşmez. Ama "*Zât*" ile bütün isim, sıfat, nisbet ve itibârlardan soyulmuş olan *Mutlak Ehadiyyet Mertebesi* kast ediliyorsa, *yâd daşt* ancak bütün isim, sıfat, nisbet ve itibâr mertebelerini kat ettikten sonra hâsıl olur [155].

---

[155] *Yâd daşt*, hatırda tutmak, unutmamak mânâsında Farsça bir ifâdedir. Tasavvufî bir terim olarak, İmâm-ı Rabbânî'ye göre, *huzûr bilâ gaybet*ten ibârettir. Yâni araya şuûnat ve itibârât perdeleri girmeksizin devamlı ilâhî huzûrda olduğunu hissetmektir. Allah Teâlâ ile kul arasındaki perdelerin bir anda tamâmen kalkması, diğer anda tekrar araya girmesiyle insan bir an huzûrda olduğunu hisseder, başka anda o huzûru kaybederse buna pek itibâr edilmez. Bu şekilde perdelerin bir an kalkıp tekrar araya girmesine *tecellî-i zâtî-i berkî* denir. Ona bu isim, şimşek çakar gibi bir anda gelip geçtiği için verilir. *Tecellî-i zâtî-i berkî*de Zât Teâlâ ile kul arasında itibâr ve şuûnâttan oluşan perdeler, birden kaybolur sonra çabucak geri döner. Yâni İmâm-ı Rabbânî'ye (Kuddise sirruh) göre *huzûr bilâ gaybet* hâli, araya şuûnat ve itibârât girmeksizin Zât Teâlâ'nın zuhûr etmesinden ibâret olan *tecellî-i zâtî*nin kesilmeden devam etmesidir. Ona göre bu hâl, Nakşibendiyye yolunun sonunda elde edilebilir. Sâlik bu hâli elde ettikten sonra en mükemmel fenâya erer. Artık tekrar perdelerin araya girip huzûr hâlinin bozulması mümkün değildir. Çünkü

Erbâbınca da malûm olduğu gibi, bu mertebede huzûr kelimesini kullanmak pek uygun olmamasına rağmen, bu fakîr *yâd daşt*tan söz açtığı her yerde ikinci mânâyı kast etmiştir. Çünkü Zât, huzûr ve gaybet gibi şeylerden yücedir (müteâl). Huzûr kelimesini kullanırken sıfatlardan birini mülâhaza et-

---

perdeler geri dönerlerse huzûr hâli kaybolur. Buna da *yâd daşt* denmez (*Mektûbât*, c.1, m.27, s.36; m.151, s.134).

Tecellînin kısımları ve bilhassa zâtî tecellîye dair 65. sayfadaki 76 numaralı dipnotta da bilgi verilmişti.

Ayrıca İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin şu ifâdeleri de bu kavrama açıklık getirmesi bakımından mühimdir: "Bu silsile-i aliyyenin meşâyıhının cümlelerinde geçen *yâd daşt*, cezbe ve sülûkü tamamladıktan sonra gerçekleşir. Buna nihâyet denilmesi, şühûd ve huzûr mertebelerinin sona ermesi bakımındandır. Yoksa mutlak nihâyet, ötelerin ötesidir. Bunu şöyle açıklayabiliriz: Şühûd ya sûret, ya mâna aynasında ya da her ikisinin de ötesinde vâki olur. Sûret ve mâna perdeleri olmadan vâki olan şühûda berkî (şimşeğimsi) şühûd denir. Yâni bu şühûd şimşek gibi hemen ortaya çıkar sonra perde arkasında kaybolur. Hak Sübhânehû'nun bu şühûdu devâmlı kılıp perdelerin dar alanından tamâmen çıkmayı lûtuf buyurmasına, huzûr bilâ gaybet mânâsına gelen *yâd daşt* denir. Çünkü şühûdda perdelerin gelip gitmesi sürdükçe ve onların kayboluşları devâmlı hâle gelmedikçe, *yâd daşt* olmaz.

Burada bilinmesini istediğimiz bir sır daha var: Vâsıl olup rucû etmeyenlerin huzûr hâli dâimîdir. Ancak bu nisbetin onların tamamına sirâyet etmesi, şimşek gibi (gelip geçici) dir. Ama cezbeleri sülûklerinden önce olan mahbûblar öyle değildir. Çünkü bu hâl onların her tarafına devamlı olarak sirâyet eder. Bundan önce de ifâde ettiğimiz gibi, onların her tarafı, sır hükmünü alır ve sır işini görmeye başlar. Rûhları yumuşadığı gibi, cesetleri de yumuşar, zâhirleri bâtın, bâtınları da zâhir olur. Onların huzûr hâlleri hiç kaybolmaz. Bu nisbet, bütün nisbetlerin her zaman üzerindedir. Bu bakımdan bu cümle onların kitap ve risâlelerinde çok yaygındır. Zîrâ nisbet, huzûrdan ibârettir. Huzûr mertebelerinin sonu ise, huzûrun perdesiz ve devâmlı olmasıdır (*Mektûbât*, c.1, m.290, s.338).

mek gerekir. *Yâd daştın* ikinci mânâda tefsîr edilmesi, huzûr kelimesine uygun düşer. Buna göre *yâd daştın* nihâyetinin olduğunu söylemek, ancak şühûd ve huzûr bakımından mümkün olabilir. Zîrâ o mertebenin yukarısında şühûd ve huzûra mecâl kalmaz. Orada ya cehil ve hayret, ya da mârifet vardır. Ama bu, sizin bildiğiniz mârifet değildir. Zîrâ sizin mârifetiniz, sıfat ve isimlerle ilgilidir. Hâlbuki o makâm, esmâ ve sıfat makâmının kat kat üzerindedir. Beşerin en hayırlısı olan efendimiz hazretlerine ve onun temiz âline salât ve selâm olsun[156].

---

[156] İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh), Allah Teâlâ'nın bilinmesi için, iki ayrı makâm belirler: Zât veya sıfatlar makâmı. Zât makâmı, sıfatların çok üzerindedir ve Allah Teâlâ'yı o makâmda bilmek mükemmelliktir. Bu makâm, kendisinde Allah Teâlâ için, hiçbir sıfatın mülâhaza edilemeyeceği kadar yücedir. Sıfatlar bir yana, bu makâmda hazır olmak, âleme nazır olmak gibi şeyler bile düşünülemez. Allah kelimesinin delâlet ettiği zât makâmına bu gibi şeyleri eklemek, Allah Teâlâ'yı zât makâmında değil, çok gerilerde olan sıfatlar vadisinde tanımaya çalışmak ve hakîkî Bir olan Allah'ı gerçek vahdet hâlinde değil, kesret aynasında zuhûr eden misâli ile tanımaktır. Kısacası Allah, **"Onun misli (gibi) hiçbir şey yoktur."** (*Şûrâ*, 26/11) meâlindeki âyeti celîle istikametinde tanınmalıdır. (*Mektûbât*, c.1, mektûb.190, s.162)

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh), zâtı bir şeye yapılacak nisbet ve îtibârların ötesindeki kavram olarak târif eder. Bir varlık hakkında bir nisbet düşünülebiliyorsa, daha onun zâtına varılmamıştır. Yani zât makâmı, îtibâr ve nisbetlerin tamamının ötesindedir. Bir nisbet yapılabiliyor ve bir vasıf atfedilebiliyorsa o, zât olamaz. Zât makâmda her şey selb edilmelidir. Bu bakımdan kendine hiçbir vasıf, şekil, zaman veya mekân nisbet edilemeyen zâtı târif etmek imkânsızdır. Dolayısı ile onun zât olduğunu söylemekten öte gidilemez. "Zât nedir?" denilince de O'nu târif etmenin imkânsız olduğu söylenir.

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh), ilâhî zâtı, O'na müteveccih olan bir fânînin zâtını dile getirerek anlatmayı hedefler. Fani insanın zâtının

dadır (bâtın). Tevekküle ters düşen hareket, hem sûret hem de hakîkatindedir. Sızlanma hâli, hem kalbinde hem kalıbındadır. Fiilleri hoş karşılamama hem rûhunda, hem de bedenindedir. Bunların hepsi, Hak Sübhânehû'nun dostları üzerinde oluşturduğu kubbelerdir. Üzerlerindeki o kubbelerden dolayı, çoğu insan, onların kemâlâtına vâkıf olamaz.

O vasıfların evliyâda kalmasında hikmetler gizlidir. Hikmet ise, imtihan dünyâsı olan bu dünyâ hayâtının gereklerinden olan hakkın bâtıldan ayırt edilmemesi hâlidir. Sûreten bile olsa o hâllerin bırakılması onların terakkîlerine vesîle olur. Zîrâ onlar evliyâdan tamâmen kaybolsa, terakkî yolları kapanır ve melekler gibi tek makâmda mahpus olurlardı. Hak dîne tâbi olanlara, efendimiz Hz.Muhammed Mustafa'ya tâbi olmayı lüzûmlu görenlere selâm ve âline en tamâm salavât ve en mükemmel selâmlar olsun.

Evliyânın Vasıfları

Allah'ım, ne hikmettir ki, dostlarının iç âlemlerini (bâtınlarını) bir damlasını içene ebedî hayât kazandıran Hızır suyu, dıştan görünüşlerini (zâhir) de öldürücü zehir yaptın. Onlara kötü nazarla bakanlar, ebedî ölüme mahkûm olur. Onların içi rahmet, dışı zahmettir. İç derinliklerine muttali olanlar, onlara karışır. Gözleri sâdece dışa takılanlar, düşman olur. Onlar görünüşte arpaya, iç âlemleriyle buğdaya benzer. Dış görünüşüyle avâm insan, iç dünyaları ile havâs melektirler. Sûretleriyle yeryüzünde, mânâları ile göklerdedirler. Onlarla beraber oturan şakî olmaz, samimi olanlar mes'ûd olur. **"Onlar Allah'ın taraftarlarıdır. İyi bilin ki, kurtuluşa erecekler de sâdece Allah'ın taraftarlarıdır."**[157] Allah Teâlâ, efendimiz Hz. Muhammed'e ve onun âline salât etsin ve selâmet versin.

---

[157] *Mücâdele*, 58/22.

Makâmât-ı Aşara (On makâm)

Nihâyetin nihâyetine varmak sûretiyle bu yolu tamamlamak, ilki *tövbe*, sonuncusu da *rızâ* olan on makâmı geçmeye bağlıdır. Âhirette Allah Teâlâ'yı görme (uhrevî rü'yet) nimeti de dâhil olmak üzere, kemâlât mertebeleri içerisinde *rızâ makâmı*ndan yukarıda başka makâm yoktur. *Rızâ makâmı*nın hakîkati âhirette ortaya çıkacaktır. Hâlbuki diğer makâmlar âhirette olmayacaktır. Âhirette ne *tövbe*, ne *zühd*, ne de *tevekkül* vardır. Hattâ *sabır* da yoktur. Evet, âhirette *şükür* var ama o da *rızâ makâmı*nın zıddı değil, bir şubesidir.

Suâl: Kâmil-i mükemmil (kendi kâmil, başkalarının da kemâlâtına vesîle olan) zâtların bazen dünyâya rağbet gösterdiklerini, *tevekkül*e ters düşen, *sabır makâmı*na uymayan sızlanmalarını ve rızâ *makâmı*yla bağdaşmayan kerâhet (isteksizlik) hâllerini görmekteyiz. Buna sebep nedir?

Cevâb: Bu makâmlar, kalb ve rûhta oluşur, ama ehass-ı havâsta (en husûsî insanlarda) nefs-i mutmainnede de oluşabilir. Fakat kalıbta (bedende) bu mânâ yoktur. Şiddeti biraz kırılsa bile, bedenin bu makâmdan nasîbi yoktur. Bir şahıs Şiblî'ye "Muhabbetten bahsedersin ama senin şu şişman hâlin buna ters düşüyor" deyince, Şiblî ona şu beyti söylemiş:

Kalb ve bedenin gizlediklerini severdi.

Vücûdumdaki yağda olanları bileydi,

Kâmil insanın bedeninde o makâmlara uymayan şeylerin görülmesi, iç âlemlerinde (bâtın) makâmların oluşmasına mâni değildir. Bunlar ona ters düşmez. Ama o makâmların karşıtları, kâmil olmayan insanın her tarafında görülür. Dünyâya rağbet görülürse, hem dış (zâhir) hem iç dünyasın-

---

târifinde bile şekilsizlik ve vasıfsızlık mevzuu bahis olduğu için onu tarif bile mümkün olmaz. (*Mektûbât*, c.3, mektûb.79, s.100)

Allah Dostları ve Mârifet

Hak Sübhânehû ve Teâlâ, evliyâsını, kendi dış görünüşlerinin (zâhir) bile iç dünyalarındaki kemâlâttan haberdâr olmayacağı şekilde gizlemiştir. Başkaları nasıl bilsin? Onların bâtınlarında vasıfsız (lâ-keyfî) ve benzersiz (lâ-mislî) nisbet mevcûd olduğundan kemâlâtları da lâ-keyfîdir. İç dünyaları ile Âlem-i emirden olduğu için, lâ-keyfîden nasîblenir. Tepeden tırnağa şekiller ile bağlantılı (keyfî) olan dış dünya, onların hakîkatini nasıl idrâk edebilir? Hattâ cehâlet ve ilgisizliğinden böyle bir nisbeti inkâr bile eder. Bu nisbetin oluştuğunu bilebilir ama nereye bağlı olduğunu bilemez. Hattâ bazen bağlı olduğu hakîkî makâmı nefyeder. Bütün bunlar bu nisbetin yüceliği ve dış dünyanın (zâhir) düşüklüğünden kaynaklanır. Ama iç dünya (bâtın) bu nisbetin galebesi altında, şühûd ve mârifetin dışındadır. Kendinde nelerin bulunduğunu ve onların nereye bağlı olduğunu ona hiçbir şey anlatamaz. Bu anlatılanlara göre, mârifete aczden başka yol kalmaz. Bu yüzden Sıddık-ı Ekber (Radiyallâhü anhü) hazretleri, *"İdrâkten âciz kalışı idrâk etmek, idrâktir."* buyurmuşlar. İdrâk, idrâkten âciz kalışı gerektiren husûsî bir nisbettir. Çünkü bu şekildeki idrâkin sâhibi, idrâkini kendi bile bilemeyecek şekilde hâline mağlûbdur[158]. Onun hâlini başkaları hiç bilmez.

---

[158] Mârifet husûsunda âciz kalışın mârifet olduğunu söylemek bir çelişki gibi karşımıza çıkmaktadır. Zîrâ mârifetten âciz kalış, bilgisizliktir. Hâlbuki mârifet bilmek demektir. İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin ifâde ettikleri bu durum yine kendi ifâdeleri ile hayret makâmında zuhûr eder. Belki de bununla Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimizin, **"Allahım senin hakkında hayretimi artır."** diyerek yaptıkları duâ ile kasdettikleri şeyi işâret etmiş olabilir. Bu risâlede sâdece mârifet mefhumunu dile getirdikleri için biz de onun mârifet ile ifâde etmek istediği şeyi yine kendi cümlelerine mürâcaat ederek gözden geçirelim. Bu meseleyi İmâm-ı

Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri *Mektûbât*'ında şöyle îzâh etmektedir:

"Mârifet husûsunda âcizlik, mârifete ters olduğuna göre, âciz kalış nasıl mârifet kabûl edilebilir?" diye bir soru sorulursa şunları söylerim: Bana göre mârifetten âciz kalmak, Allah Teâlâ'nın bilinemeyeceğini bilmek demektir. Sıddîk-ı Ekber (Radiyallâhü anhü) Hazretleri, "*İdrâkten âciz kalışı idrâk etmek, idrâktir.*" buyurur. Kendine giden yolu, kendini bilmedeki acze bağlayan Allah Teâlâ'yı tesbih ederim.

Sübhândır o Hâlık. Kibriyâsından gelir sıfatları.

Yansıttı yeryüzüne. Enbiyâ bile bilmez onları.

Allah Teâlâ'nın kibriyâ sıfatlarını bilme husûsunda nebîlerin (Sallallâhü aleyhi ve sellem) aczini îtirâf etmelerine, meleklerin bile "Allah'ım seni hakkıyla bilemedik" diyerek hâllerini arz edip; bu ümmetin reisi ve en hayırlısı olan Sıddîk-ı Ekber (Radiyallâhü anhü) hazretlerinin bile aczini îtirâf etmesine bakılınca, bunların dışında kim mârifetten söz edebilir? Sâdece cehl-i mürekkebini (bilmediğini bilmemesi ve cehâleti ilim sanışını) mârifet sanıp, hak olmayanı hak görenler böyle bir iddiâda bulunabilir. Anlatıldığı şekildeki âcizlik, urûc mertebelerinin son noktası ve kurbiyyete götüren yolun son gâyesidir. Son noktaya gelemeyen, tecellîyât ve zuhûrât mertebelerini geçemeyen ve kendi ile uzun süre mesrûr olacakları ittisâl hâlini bir ayrılık olarak bulamayanlar, bahsi geçen âcizlik devleti ile müşerref olamaz, câhillikten ve hak olmayanı hak bilmekten kurtulamazlar." (*Mektûbât*, c.3, m.121, s.182).

Sâdece Allah Teâlâ'nın idrâk edilemeyeceğini idrâk etmekle kalınmalı mıdır? Yoksa O'nun hakkında insanların bilmesi gerekenler var mıdır? Allah Teâlâ hakkında bir şeyler bilinecekse bilgi nereden alınmalıdır?

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerine göre bu bilginin kaynağı yine ilâhîdir. Yâni bizzât Allah'ın insanlara bir lûtuf olarak gönderdiği peygamberlerin Sallallâhü aleyhim ve seleme ecmaîn bildirdiklerini bilmek ve öğrenmektir. Kendinin bu husûstaki verdiği bilgilere bakalım: "O hâlde, mârifet vâcibtir demenin mânâsı nedir?" diye bir suâl sorulursa buna cevabımız şöyle olacaktır: Vâcib olan mârifet, dînin ilâhî sıfatlar hakkında bildirdiklerini bilmektir. Dînin dışındaki kaynaklardan elde edilen bilgilere mârifet demek, bu

fakîre göre büyük cesâret ve Hak Celle ve Âlâ'nın sıfatları husûsunda zan ve tahmine dayalı hükümdür. **"Ya da siz Allah'a karşı bilemeyeceğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"** (Bakara, 2/80). Belki de bu ümmetin aydınlatıcısı, İmâmlar İmâmı, Kûfeli İmâm-ı Âzam (Rahimehullah) bu sebepten, "Allah'ım sana hakkıyla ibâdet edemedik ama hakkıyla tanıdık" buyurmuştur. Bazılarına ağır gelse bile bu sözü güzel bir şekilde yorumlamak mümkündür. Çünkü hakîkî mârifet; Allah Teâlâ'yı kemâlât, tenzîh ve takdîs husûsunda dînin bildirdiği şekilde tanımak ve daha ilerisinde hakkı bilmeye mâni olacak hiçbir şey bırakmamaktır." (*Mektûbât*, c.3, m.121, s.183).

O hâlde insanların akıllarının görevi nedir? İnsan şükretmenin, yâni nimet veren Allah Teâlâ'ya kulluk yapmanın yollarını akılla bulmaya çalışsa ne olur? İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin bu mevzû ile alâkalı görüşlerini bir de şu mektûbuna göre ele alalım;

"Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın mutlak sûrette nimet veren zât olduğunu iyi bilelim. Mevcûdiyetimiz O'nun Kuds-i Teâlâ'sından, hayatta kalışımız yine O'ndandır. Kâmil sıfatlarımız varsa O'nun her şeyi kuşatan rahmetindendir. Hayâtımız, bilgimiz, kudretimiz, kulaklarımızdaki duyma, gözlerimizdeki görüş ve konuşma gibi vasıflarımızın hepsi O'ndandır. Tariflere sığmayan ve saymakla bitmeyen çeşitli nimetler ve muhtelif keremler, dâimâ O'ndan bize akmaktadır. O, zorlukları ve şiddeti izâle, duâları kabûl, belâları defeder. Rezzâk'tır: Merhametli olduğu için, günâh işlediler diye kullarından rızkı çevirmez. Settârdır: Affı bol olduğu için, haram irtikâb ettiler diye kullarının mahremlerini açıvermez, ayıplarını ortaya atarak perîşân etmez. Halîmdir: Günâhları husûsunda kullarını hemen muâheze edip azâb etmez. Kerîmdir: Umûmî keremini ne dostlarından ne de düşmanlarından çevirir.

Bizleri önce İslâm'a dâvet edip sonra hidâyet ederek selâmet dârına (cennete) doğru yönlendirmesi ve mahlûkâtın efendisine (Sallallâhü aleyhi ve sellem) mütâbaata delâlet edip yol göstermesi, bu nimetlerin en büyüğü, en mühimi, en azîzi ve en mükerremidir. Çünkü ebedî hayât ve sonsuz nimetler buna bağlı ve Mevlâ Sübhânehû ve Teâlâ'nın rızâsı bundadır. Kısacası, O'nun nimet, ikrâm ve ihsânı güneşten daha açık, aydan daha parlak ve hemen geçmiş olan dünden daha nettir. Başkalarının vereceği nimetler, O'nun muktedir kılması

ve imkân vermesiyledir. Onlardan ihsân istemek ödünç para alandan ödünç almaya benzer. Bunun böyle olduğunu âlim gibi câhil de bilir, zeki gibi aklı az olan da bilir.

Vücûdumdaki her kıl, şükreden bir dil olsaydı yine de yetişemezdim.

Şüphesiz akıl, nimet verene şükretmenin vâcib, tâzîm ve ihtişâmını anmanın lâzım olduğuna hükmetmektedir." (*Mektûbât*, c.3, m.17, s.17).

Buraya kadar Allah'ın insanlara verdiği nimetlerin bir kısmı sayılıp, akla düşen vazîfe hatırlatılmıştır. Bu kadar nimeti verene şükredilmesi gerektiğini idrâk etmek akla düşer. Fakat İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerine göre, aklın görevi burada biter. Artık akıl, buradan ötesini nübüvvete havâle etmelidir.

"Hak Sübhânehû ve Teâlâ, tenzîh ve takdîsin en mükemmeline sahip, kullar da son derece mülevves ve kirli oldukları için, aradaki münâsebetin çok az olması sebebiyle, O'nu tenzîh ve takdîs husûsunda insanların kendilerinden üretecekleri her ne yapılsa ve hangi yol izlense yetersiz kalacaktır. Çünkü çoğu zaman insanlar O'nun Cenâb-ı Kudsine bazı şeyler isnâd etmek isterler ama yaptıkları Allah Teâlâ'ya göre oldukça çirkin olabilir. Bazı şeyleri yaparken tâzîm ettiklerini sanabilirler ama bu bir küçültme olabilir. Yüceltme sandıkları bazı hareketleri bir hakaret addedilebilir. O'nun Cenâb-ı Kudsinden alınmayan hiçbir davranış, nimetlerine şükretmeye lâyık ve kulluk yapmaya elverişli olamaz. Zîrâ kulların bulduğu hamd, bir hiciv (yergi); övgü, bir küçük düşürme olabilir."

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, akılla bulunan davranış şekillerinin ortaya çıkaracağı mahzurları bu şekilde sıraladıktan sonra, dinden alınan bilgilerin teminâtını şu şekilde anlatır: "Allah Sübhânehû'dan alınan tazîm, tevkîr ve tekrîm, hak olan dînimizin bizzât emirleridir. Onu bize teblîğ eden zâta salât, selâm ve hürmetler ederiz. Eğer kalbden bir tâzîm yapılacaksa, hak olan dînimizde beyân edildiği şekilde olmalıdır. Dil ile senâ edilecekse, o da dinde açıkça belirtilmiştir. Dînin sâhibi, takınılacak hâlleri ve işlenecek fiilleri de tafsîlâtı ile beyân buyurmuşlardır.

Buna göre Allah Teâlâ'nın nimetlerinin şükrünü edâ etmek, şer'î hükümleri kalb ve cesedimizle; itikâd ve amel olarak kabûllenip îfâ etmekle mümkün olacaktır. Dînin dışındaki bir kaynaktan alınarak

İtikâdda Bid'atin Zararı

Sofiyye elbisesi ile dolaşan, bir takım îtikâdî bid'atlere mübtelâ ve hakkında bazı tereddütler taşıdığım bir şahıs vardı. Bir gün enbiyânın -hepsine salât ve selâm olsun- tamâmının bir araya gelmiş olduklarını gördüm. Onun hakkında hepsi aynı dille, "O bizden değildir" buyurmuştu. O esnâda hakkında tereddüdüm bulunan bir başkası için bir şeyler sormak aklımdan geçti. Onun hakkında, "O bizdendir" buyurdular. Bozuk îtikaddan ve yüksek makâmlı enbiyânın hakkımızda kötü insan olarak karar vermelerinden Allah Sübhânehû'ya sığınırım.

Müteşâbihât ve Te'vîl

Bu fakîre Kur'ân-ı Kerîm'de geçen *kurb*, *maiyyet* ve ilâhî *ihâta* gibi kelimelerin *yed* ve *vecih* gibi müteşâbih lafızlardan olduğu gibi *Evvel*, *âhir*, *zâhir* ve *bâtın* gibi kelimelerin de müteşâbih oldukları bildirildi. Hak Sübhânehû ve Teâlâ "*karîb*dir" (yakındır) deriz ama O'nun kurbiyyetinin (yakınlığının) ne olduğunu bilemeyiz. Allah Teâlâ *evveldir* deriz ama *evvel* kelimesiyle neyin murâd edildiğini de bilemeyiz. Hak Sübhânehû ve Teâlâ, bilgi sâhamıza ve kavrama alanımıza giren *kurb* ve *evveliyyet*ten münezzeh ve müberrâdır. Keşif ve müşâhedelerimizde Allah Teâlâ'nın bizim anladığımız yakınlık ve evvellikten müteâl (aşkın) olduğu bildirilmiştir. Bazı mutasavvıfların keşif yoluyla Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın *kurb* (yakınlık) ve maiyyetine (beraberliğine) inanmalarını doğru

---

yapılan hiç bir tazîm ve ibâdet, îtimâda şâyân değildir. Hattâ çok kere tam tersi vâkidir. İnsan vehmiyle oluşturulan hasene, seyyiedir. Yukarıdaki yapılan beyâna bakılınca, şerîatle amel etmenin de aklen vâcib olduğu ve dînî emirlere uymadan Allah Teâlâ'nın nimetlerine şükrün edâ edilemeyeceği anlaşılmış olur " (*Mektûbât*, c.3, m.17, s.17).

bulmuyoruz.[159] Onlarda Mücessime mezhebi[160] alâmetleri gör-

---

[159] İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, aynı mevzûda *Mektûbât*ında şunları yazar: "Allah Tebâreke ve Teâlâ, **'Kullarım sana beni sorarsa, ben onlara yakınım'** buyurur (Bakara, /186). Ayrıca **'Üç kişi gizli konuşsa dördüncüsü O'dur. Beş kişi gizli konuşsa altıncıları O'dur. Bundan az veya çok da olsalar, nerede olursa olsunlar O, mutlaka onlarla beraberdir'** (Mücâdele, 58/7) buyurur. Allah Teâlâ'nın kurb ve ma'iyyeti, Zât-ı Sübhân'ı gibi keyfiyet ve misâlden münezzehtir. Zîrâ (madde ve şekil ile alâkası bulunan) keyfî varlığın, lâ-keyfî olan Allah Teâlâ'ya bir yolu yoktur. Allah Teâlâ, kurb ve maiyet husûsunda fehim ve aklımızla anladığımız, keşif ve müşâhede alanımıza giren ve Mücessime mezhebi görüşüne kayan her mânadan münezzeh ve müberrâdır. Allah Teâlâ'nın bize karîb (yakın) ve bizlerle beraber olduğuna îman ederiz ama yakınlık ve beraberliğin mânasını bilemeyiz. Bu meselede herkesin nasîblenebileceği son nokta, Allah Teâlâ'nın Zât ve sıfatları husûsunda *gayba iman* etmektir (*Mektûbât*, c.2, m.8, s.16).

[160] *Mücessime*, ilâhî Zâtı, yaratıklarına benzeterek O'nun da yarattıkları gibi cisim olduğunu iddiâ eden dînî akımın adıdır. İlâhî zâtı kullarına teşbîh ettikleri (benzettikleri) için bunlara Müşebbihe de denilir. İlk olarak Şiî ve Râfızîler kanalıyla ortaya çıkmıştır (Bağdâdî, Abdülkahir b. Tâhir b. Muhammed, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Tahkîk, Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1990, s.124).

İlk Şiîler olan Sebeiyye fırkasından sonra teşbîh ve tecsîmi benimseyen fırkalar, Beyân b. Sem'ân'ın öncülüğünü yaptığı Beyâniyye, Muğîre b. Saîd'in tâbileri olan Muğîriyye ve ilk dönemlerinde bir Dehrî, sonra Zerdüşt ve Manilikten sonra Müslüman görünen Hişâm b. Hakem ve ayrıca Hişâm b. Sâlim el-Cevâlikî'nin tâbileri olan Hişâmiyyedir. Husûsiyle bunlardan Hişâm b. Hakem'in Allah Teâlâ'nın eni, boyu ve derinliği olması itibârıyla belli sınırının olduğunu; Hişâm b. Salim'in ise Allah Teâlâ'nın insan sûretinde olduğunu iddiâ ettiği rivâyet edilir. Ona göre ilâhî zâtın el, ayak, burun, kulak göz ve ağız gibi organları ve insanlardaki gibi duyuları vardır (Eş'arî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâil, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn*, (Tashîh, Helmut Ritter), Weisbaden, 1980, s.31-35).

mekteyiz. Bazı âlimlerin *kurb* kelimesini ilmî yakınlık olarak te'vîl etmeleri, *yed* kelimesini kudret ve *vecih* kelimesini de Zât ile te'vîl etmelerine benzer. Bu, te'vîli câiz görenlere göre doğru olabilir ama bizler câiz görmediğimiz için bu kelimelerle ilgili bilgiyi Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın ilmine havâle ederiz.[161] Asıl ilim Allah Sübhânehû katındadır. Hak dîne tâbi olanlara selâm olsun.

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri Mücessime hakkında şunları yazar: "Zındıklar ve Mücessime, akılsızlıkları yüzünden Allah Azze ve Celle'nin insan sûretinde olduğunu sandıkları için insanlarda bulunan bir takım kuvve ve organların O'nda da bulunduğunu iddiâ edip kendileri dalâlete düştükleri gibi başkalarını da düşürdüler. Onlar sûret ve benzeri şeylerin Allah Teâlâ'da gerçekten var olduğunu isbât için değil, bir benzetme ve misâl olsun diye nisbet edildiğini anlayamadılar. Çünkü bir şeyde gerçek bir sûretin bulunması, o şeyin bir şeylerden terekküp etmesini, parçalara ayrılabilmesini gerekli kılar. Hâlbuki bunlar vücûb sıfatına ters ve kıdeme mânidir.

Kur'ân-ı Kerîm'deki müteşâbih âyetler, zâhirî mânâlarından başka mânâlara hamledilerek te'vîl edilmişlerdir. Allah Teâlâ, **"Onun te'vîlini ancak Allah bilir"** (Âl-i İmrân, 3/9) buyurur. Yâni, müteşâbihlerin te'vîlini ancak Allah bilir demektir. Buradan da müteşâbihlerin Allah Teâlâ katında te'vîle hamledilip, zâhirî mânâlarından başka mânâlarda kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Allah Sübhânehû, rasûllerinin havâssını (seçkinlerini) kendine âit olan gayb ilmine muttali kıldığı gibi, râsih âlimlere de te'vîl ilminden bir nasîb verir. Sakın bunu "yed"i kudret ve "vech"i zât ile te'vîl etmek gibi bir te'vîl sanmayasınız. Hayır, aslâ olamaz. Bu te'vîl, Allah Teâlâ'nın ehass-ı havâssa (en seçkin insanlara) bahşettiği sırlardandır." (*Mektûbât*, c.1, m.310, s.373).

[161] İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerini, *Mebde' ve Me'âd* risâlesini yazdıktan sonraki yıllarda, müteşâbihlerin te'vîlini râsih âlimlerin de bilebileceğine inanmıştır. (*Mektûbât*, c.2, m.20, s.44) Bu husûstaki en son görüşlerini ve onlar hakkında kimlerin daha sağlam bilgilere sahip olduğuna inandığını, bunlar için hangi kıstasları gerekli gördüğünü ve kendini bu mevzûda hangi safhada bulduğunu

yine kendinden almak üzere *Mektûbât*'ından Şeyh Bedîuddin'e yazdığı bir mektûbu burada tercüme ediyoruz:

"Kardeşim, Allah Teâlâ, Kitâb-ı mecîdini *muhkemât* ve *müteşâbihât* olmak üzere ikiye ayırmıştır. Birinci kısım, şerîat ve ahkâm ilimlerinin kaynağı, ikinci kısım ise hakîkat ve esrâr hazînesidir. Kur'ân-ı *Kerîm* ve Hadîs-i Şerîflerde *yed (el,) vecih (yüz), kadem (ayak), esâbi' (parmaklar) ve enâmil (parmak uçları)* gibi lafızların hepsi müteşâbihâta dâhildir. Aynı şekilde sûrelerin başındaki *Hurûf-i Mukatta'a* da ancak râsih âlimlerin muttali olabileceği müteşâbihlerdendir. Bu husûstaki te'vîlin *yed* (el) kelimesinin kudret, *vecih* (yüz) kelimesinin zât ile te'vîl edilmesinden ibâret olduğunu sanma. Bunların te'vîli sâdece ehassu'l havâssa (en husûsî zâtlara) açılan gizli sırlar cümlesindendir.

Hurûf-i Mukatta'a husûsunda ne yazayım? Zîrâ bu harflerin her birisi âşık ile mâşûk arasında gizli sırlardan ve muhib (seven) ile mahbûb (sevilen) arasında, mânâları başkalarınca bilinmeyen rumûz ve işâretlerden oluşan dalgalı koca denizdir. Muhkemât, her ne kadar *Ümmü'l-Kitâb* (kitabın anası ve aslı) olsa da, müteşâbihâttan oluşan netîce ve semereleri, Kitabın (*Kur'ân-ı Kerîm*'in) mekâsıdındandır. Ümmehât (analar/asıllar) ancak netîcelerin oluşmasına yarayan vesîlelerdir. Kitabın özü müteşâbihât, kabuğu ise muhkemâttır. Müteşâbihât, aslı rumûz ve işâretlerle bildirir ve şânı yüce olan o yüksek mertebedeki muâmelelerin hakîkatinden insanları haberdâr eder. Ama muhkemât öyle değildir. Müteşâbihât hakîkattir. Onlara bakarak muhkemât, hakîkatin ancak sûretleridir.

Râsih âlim (husûsiyle dînî ilimlere tâm olarak muttali ve hakîkatine vâkıf âlim), öz ile kışrı (kabuğu), hakîkat ile sûreti bir arada bulunduran zâttır. Kabuk âlimleri kabukla sevinip muhkemât ile yetinirler. Râsih âlimler ise muhkemâtı tahsîl edip müteşâbihâtın te'vîlinden de bolca nasîbini alan ve hakîkatle sûreti, yâni muhkem ile müteşâbihi kendinde toplayan zâtlardır.

Muhkemler ile alâkalı bilgileri öğrenip muktezâsınca amel etmeyen ve sûreti terk ederek doğrudan hakîkatin yolunu tutan, kendi cehâletinin farkında olmayan hakîkaten câhil ve dalâletinden haberi olmayan sapkın insandır. Bu insan, bu dünyânın sûret ve hakîkatten ibâret olduğunu ve böyle kaldıkça da hakîkatin sûretten ayrılmaya-

ihtiyâcın onda birini mürîdler duymaz. Zîrâ onların mânevî makâmlara yükselmeleri, ibâdetlerine bağlı ve terakkîleri ise şer'î hükümleri yerine getirmeleri nisbetindedir. Ârifler, yarın (âhirette) elde edilmesi beklenen ilimleri ibâdetin semeresi olarak bu gün elde etmekteler. O hâlde onlar ibâdetleri îfâya ve şer'î hükümleri edâya herkesten fazla muhtâçtırlar.

Şerîatin, sûret ve hakîkatin bir arada bulunmasından ibâret olduğunu biliniz. Sûret, şerîatin zâhiri; hakîkat bâtınıdır. Kabuk ve öz, şerîatin cüzlerinden; muhkem ve müteşâbihler fertlerindendir. Zâhir ulemâsı, şerîatin kabuk kısmıyla iktifâ ederken; râsih âlimler, kabuk ve özü bir arada toplar, sûret ve hakîkati bir arada bulundurmanın zevkini tadarlar. Şerîati sûret ve hakîkatten oluşmuş bir kişi olarak düşünebilirsiniz. Bazı insanlar sûrete bağlanır, ona düşkünleşir, hakîkati inkâr eder ve kendilerine *Hidâye* sâhibi (Mergınânî) ve Pezdevî'den başka şeyh tanımazlar. İşte bunlar, kabuk ulemâsıdır. Bir başka grup, bâtına meftûn olmalarına rağmen onları şerîatin hakîkati olarak kabûl etmezler. Hattâ şerîatin sûret ve kabuktan ibâret olduğunu düşünüp, öz ve hakîkatin onların ötesinde bir şey olduğuna inanırlar. Bununla birlikte şer'î hükümleri icrâ etmekten kaçınmaz ve onlardan azıcık bile yüz çevirmez, sûreti zâyî etmez ve şer'î hükümlerden bir tanesini bile terk eden insanları tembel ve sapkın kabûl ederler. Bunlar da Allah Sübhânehû'ya olan sevgileri vâsıtası ile mâ-sivâdan kopmuş velîlerdir.

Bunların ötesinde, şerîatin sûret ve hakîkatin bir araya gelmesinden ibâret olduğuna inanan ve onun kabuk ve özün toplamından oluştuğunu iyi bilen bir başka grup vardır. Onlara göre hakîkate eremeyenin sûreti elde etmesinin bir değeri yoktur. Ama sûreti elde etmeden hakîkate ermek de bir noksanlıktır. Hattâ onlar, ulemâyı zâhir ve sıradan insanların yaptığı gibi, hakîkate ermeden sûretin kazanılmasını, insanları gerçek kurtuluşa götüren İslâm'dan bile saymazlar. Sûreti elde etmeden hakîkati imkânsız kabûl eder ve böyle bir şeyin olabileceğini söyleyene zındık derler.

Kısacası, bu büyüklere göre sûrî ve mânevî kemâlât, şer'î kemâlât içinde saklıdır. Yakînî (kesin) bilgi ve mârifetler, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâatin reyleri ile ispat edilmiş kelâmî îtikâdlarla sınırlıdır. Onlara göre Hak Celle ve Alâ'yı tenzîh husûsunda binlerce müşâhede ve ke-

cağını kavrayamamıştır. Allah Teâlâ, **"Ve sana yakîn (ölüm) gelinceye kadar Rabbine ibâdet et"** (*Hıcr*, 15/99) buyurur. Yâni müfessirlerin tefsîr ettikleri gibi "ölüm gelinceye kadar" demektir. Allah Teâlâ bu dünyânın bitiş noktası olan ölüm vaktini, ibâdetin son noktası olarak belirlemiştir. Zîrâ insan ölünce kıyameti kopar. Sûretin hakîkatten ayrılması, hakîkatlerin zuhûr mahalli olan âhiret hayâtında mümkün olacaktır. Her hayâtın kendine âit farklı hükümleri vardır. Onları sâdece câhiller veya şerîatleri iptal etmeyi gâye edinmiş zındıklar karıştırır. Zîrâ mübtedînin sahip olduğu her bilgiye müntehî de sahiptir. Bu husûsta sıradan insanlar ve en husûsî makâmlardaki ârifler de aynı seviyededir. Biri diğerinden farklı değildir.

Aklı kısa mutasavvıflar ve boyunlarını İslâm kemendinden çıkarmak üzere olan perîşân mülhidler, şer'î hükümlerin avâma âit olduğunu, havâssın ise sâdece mârifeti elde etmekle mükellef olduklarını sanıyorlar. Zâten onlar câhilliklerinden emîr ve sultânların da adâlet ve insaftan başka bir mükellefiyetlerinin olmadığını sanırlar. Onlar şerîatin emirlerindeki gâyenin, mârifeti elde etmek olduğunu ve mârifet elde edilince tekliflerin düşeceğini iddiâ ederler. İddialarını isbât için ise **"Ve sana yakîn (ölüm) gelinceye kadar Rabbine ibâdet et"** (Hıcr, 15/99) meâlindeki âyet-i kerîmeyi delîl olarak öne sürüp, bu âyeti Sehl et-Tüsterî'nin de dediği gibi "Allah'a yakîn hâsıl edinceye kadar" şeklinde anlarlar. Yâni onlara göre ibâdetin son noktası, Hak Sübhânehû ile alâkalı mârifetin elde edileceği zamandır. Hâlbuki buradaki "yakîni" Allah'a yakîn hâsıl etmek olarak tefsîr eden Sehl et-Tüsteri, Hak Celle ve Alâ'ya mârifeti hâsıl ettikten sonra insandan ibâdetin kalkacağını değil, onu edâ ederken hissedilen "zorluk ve zahmet"in biteceğini ifâde etmek istemişti. Yoksa onu diğer şekilde tefsir etmek, insanı ilhad ve zındıklığa götürür.

Onların bir başka yanlışları da, ârîflerin ibâdetlerinin riyâdan ibâret olduğuna inanmalarıdır. Zîrâ onlara göre ârifler ibâdeti, ona muhtaç olduklarından değil, henüz işin başındaki tâbilerinin bu husûsta da kendilerine uymaları için yaparlar. Bu iddiâlarını teyîd etmek için bazı meşâyıhtan cümleler nakledip meselâ, "Şeyh, münâfık ve mürâî olmadıkça mürîd ondan istifâde edemez." derler. Allah Sübhânehû onları perîşân etmiş. Bu ne cehâlet! Ârîflerin ibâdetlere duyduğu

Sünnete Uymanın Ehemmiyeti

Vitir namazını bazen gecenin evvelinde bazen de sonunda edâ ederdim. Bir gece rüyamda, gecenin sonunda vitir namazını edâ etmek niyetiyle uyunduğu zaman, yatsıdan vitri kılıncaya kadar geçen zamanın tamâmında hasenât yazıldığı ve vitri gecenin sonuna te'hîr etmenin daha güzel ve faydalı olacağı gösterildi. Bununla birlikte vitri te'hîrli veya acele edâ etme husûsunda Peygamber efendimize (Sallallâhü aleyhi ve sellem) uymaktan başka bir niyetim yoktu. Hiçbir fazîleti ona tâbi olmaya değişmem. O, vitir namazını bazen gecenin evvelinde, bazen de sonunda kılardı. Yaptığım her şeyde, sâdece sûret bakımından bile olsa, Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimize benzemekten mutlu oluyorum. Bazı insanlar, bazı sünnetlerin, geceleri ihyâ etmek gibi amellere menfi te'sîrinin (dahlinin) olduğuna inanıyorlar. Onların anlayışlarındaki bu noksanlığa şaşıyorum. Binlerce geceyi ihyâ etmeyi yarım sünnete değişmem. Ramazân-ı şerîfin son on gününde îtikâf yapmayı düşününce, dostları toplayıp sünnete ittibâ etmekten başka bir şeye niyet etmemelerini söyledim. Bizim tebettülümüzden (ibâdet için bir köşeye çekilmemizden) ve dünyâdan kopmamızdan ne çıkar? Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimize bir kere uyabilmek için binlerce dünyevî bağlantıyı kabûl ederiz ama sünnete uymadan binlerce kere dünyâdan vazgeçmeyi kabûl edemeyiz.

Köşkde mevcûd nice güzeller,

Bostan ve sebzeden vaz geçer.

İnsanlardan dînî mükellefiyetlerin düşmediği, bilhassa dereceleri yükseldikçe âriflerin ibâdete daha çok ihtiyaçlarının olduğuna dair İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinden daha fazla bilgi için Bkz. *Mektûbât*, c.2, m.50, s.88.

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin râsih âlimde bulunmasını şart gördüğü sıfatlar için Bkz. *Mektûbât*, c.2, m.54, s.90.

şif, tek kelâmî meseleye bile denk olamaz. Yine onlar şer'î hükümlerden bir tanesine bile ters düşen ahvâl, mevâcid, tecellîyat ve zuhûrâttan hiç birini yarım arpaya bile değişmedikleri gibi, bunları istidrâc kabûl ederler. **"Bunlar Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir. Sen de onların hidâyetine uy."** (En'âm, 6/90). Onlar, işin hakîkatine muttali olma nimetine nâil olup, şer'î edeblere riâyet etmeleri sebebiyle şerîatin hakîkatine erdirilen râsih âlimlerdir.

Ama diğer grup öyle değildir. Onlar hakîkate yönelip, ona meftûn olmalarına ve ellerinden geldiği kadar şer'î hükümleri icrâ etmekte hadlerini aşmamalarına rağmen, hakîkati şerîatin ötesinde bir şey sanıp şerîati de onun kabuğu kabûl ettikleri için hakîkatin gölgelerinden birine iner ve hakîkati bulamazlar. Bu yüzden onların velâyeti zıllî (gölgeden ibâret) velâyet, yakınlıkları sıfatlarla alâkalıdır. Ama râsih âlimlerinki öyle değildir. Onlar, aslî velâyete sahiptir. Onlar, asıla giden yolu bulmuş ve zılâl (gölgeler) perdelerini geçmiştir. Onların velîlikleri, enbiyânın (Sallallâhü aleyhi ve sellem) velîlikleri sınıfından olduğu hâlde diğer evliyânın velîliği, bu zâtların velîliğinin gölgesidir.

Bendeniz uzun zaman müteşâbihâtın te'vîli husûsunda bir kararsızlık içinde olduğum için onların te'vîlini Allah'a havâle ediyor, râsih âlimlerin de bunlara îmânın ötesinde bir nasîblerinin olmadığını düşünüyor ve mutasavvıf ulemânın yaptığı te'vîlleri müteşâbih âyetlerin şânına lâyık bulmuyordum. Aynu'l-Kudât'ın bazı müteşâbihâtın, meselâ **elif lâm mîm**'in te'vîlini yaparken, "Bununla aşk, muhabbet ve benzeri şeyler için gerekli olan **elif lâm mîm** murâd edilir." diyerek yaptığı ve gizlenmesi mümkün sırların bir te'vîlini bulamıyordum. Ama zamanla Allah Sübhânehû, mahzâ fazlı ile, müteşâbihlerin te'vîli husûsunda bir parça koku almayı nasîb edip, koca okyanustan birkaç kanal açarak, bu miskinin tarlasına doğru uzatıverince; râsih âlimlerin de müteşâbihlerin te'vîlinden bolca nasîblerinin olduğunu anladım. **"Bizi buna erdiren Allah'a hamd olsun. O sevk etmeseydi, kendimiz doğru yola bulamazdık. Rabbimizin Rasûlleri hakkı getirmişlerdir."** (Â'râf, 7/43) [*Mektûbât*, c.1, m.276, s.297-299]. Ayrıca Bkz. *Mektûbât*, c.2, m.25, s.44.

Râsih âlimler hakkında İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin görüşleri için bkz. *Mektûbât*, c.2, m.18, s.28.

mertebesinde bu gibi sözlere yer yoktur. Çünkü hiçbir nisbet, o mertebeye erişemez. Orada tamâmen hayret ve cehâlet vardır. Hattâ orada muhabbet bile zevkle bırakılır. Orada sâlik kendinde muhabbete güç bulamaz. Muhabbet sâdece sıfatlar mertebesinde olur. Muhabbet-i zâtiyyedeki "Zât"tan maksat, *Zât-ı Ehadiyet* değil, bir takım itibârlarla birlikte olan *Zât*tır. Hâlbuki Râbia'nın muhabbeti sıfat mertebesindeydi.

Doğruların ilhâmını veren Allah Sübhânehû'dur. Beşerin Efendisine ve onun temiz âline salât ve selâm olsun.

Mürşidin Mürîdleri Üzerindeki Hakları

İlmin şerefi, bilinenin (malûmun) şerefi kadardır. Malûm ne kadar şerefliyse ilim de o kadar şereflidir. Bu yüzden sofiyyenin sahip olduğu bâtın ilmi, zâhirî ulemânın ilminden; zâhir ilmi de kan alma (hacamat) ve terzilik ilminden şereflidir. O hâlde bâtın ilmini kendinden öğrendiğimiz şeyhe karşı edebe riâyet, zâhirî ilimleri öğrendiğimiz hocalarımıza edebe riâyetten kat kat üstündür. Aynı şekilde, zâhirî ilimleri öğreten hocaya karşı edebe riâyet, hacamat ve terzilik öğretene karşı edebe riâyetten kat kat fazladır. Bu farklılık zâhirî ilim sınıfları arasında da vardır. Kelâm ve fıkıh öğreten, sarf ve nahiv öğretenden, sarf ve nahiv hocaları da felsefe hocalarından üstündür. Felsefî mevzûların çoğunun bir faydası ve kârı olmadığından, felsefe muteber ilimlerden kabûl edilmez. Filozofların İslâmî kitaplardan alıp kendilerine göre şekillendirdikleri birkaç mesele bile cehl-i mürekkepten[163] uzak değildir.

---

olanı Vâcib Teâlâ'nın aynı olarak bulurlar. Hattâ onlar mümkün diye bir şey görmez, Vâcib Teâlâ'dan başkasını müşâhede edemezler." (*Mektûbât*, c.2, m.80, s.133).

[163] *Cehil*, ilmin zıddıdır. Dolayısıyla ilim, bir şeyi olduğu şekilde idrâk etmek veya bir şeyin hakîkatini idrâk etmek olarak tarif edilirse cehil de kast edilen şey hususunda ilmin olmaması olarak tarif edilir.

Allah Sübhânehû, bizleri Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimize en mükemmel şekilde uyabilmekle zenginleştirsin.

Zât ve Sıfatlar Mertebesindeki Hâller

Bir gün yanımda birkaç dervîş oturuyordu. Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimize olan muhabbetimdeki mükemmeliyete güvenimden dolayı onlara, *"Efendimiz Hz. Muhammed'e (Sallallâhü aleyhi ve sellem) öyle bir sevgim var ki, Hak Sübhânehû ve Teâlâ'yı bile onun Rabbi olduğu için seviyorum"* deyivermişim. Orada bulunanlar bunu duyunca çok şaşırdılar ama karşı çıkıp inkâr da etmediler. O, daha önce Râbiatü'l-Adeviyye'nin söylediğine ters bir cümleydi. O da rüyasında Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimize, *"Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın muhabbeti beni öyle sardı ki, seni sevmeye bile yer kalmadı"* deyivermişti. Bu cümlelerin ikisi de sekr (mânevî sarhoşluk) belirtileri olmakla beraber, kendi sözümde bir asâlet görüyorum. Râbia, sözünü tam sekr hâlinde söylemişti, hâlbuki ben sahv hâlinin başlangıcında söyledim. Onun sözü sıfatlar mertebesindeydi, benimki Zât mertebesinden rücûdan (dönüş) sonradır[162]. Zât

[162] Bilindiği gibi sekr hâlinde olan velîler, kendilerinden geçtikleri anlarda şerîatin zâhirine uymayan sözler sarf edebilirler. Ancak onların bu sözleri te'vîl ve şerîate uyacak mânâlara hamledilir. Sekr, velâyet dereceleri arasında bir noksanlık olarak kabûl edilir. Cem makâmı olarak da bilinen sekrden tefrika makâmı olarak bilinen sahva geçmelidir (Ma'sûm, Muhammed, *Mektûbât*, c.1, m.39, s.27).

Bu hususta benzer bir cümleyi İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinden alalım: "Bu gibi tevhîd ve ittihâddan (Yaradan ile yaratılıklarının aynı şey olduğuna inanmaktan) dolayı söylenmiş sözler, meşâyıh (k.s.e.) hazerâtından *cem metebesi* olan ve *tarîkat küfrü* olarak ifâde edilen *sekr*in galebe ettiği zamanlarda sudûr eder. Zîrâ o anda onların nazarında (Yaradan ile yaradılan) arasını ayırıp onların iki ayrı şey olduklarını fark etme hâli kaybolduğu için, mümkün

la şeyhin hakları arasında mukâyese bile yapılamaz. Herkes için hakîkî şeyh, Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimizdir. İnsanlar, sûreten ebeveynleri vâsıtası ile doğmalarına rağmen, mânen şeyhleri vâsıtasıyla doğarlar. Sûrî doğum, sayılı birkaç günü, mânevî doğum ise ebedî hayâtı kazandırır. Mürîdin mânevî kirlerini kalbi ve rûhu ile süpüren ve midesini pâk eden şeyhidir. Bazı şeyhlerin mürîd ve irşâd tâliblerinin bâtinî necâsetlerini temizlemek maksadıyla yaptıkları teveccühleri esnâsında, kirin onlara da sirâyet ettiği ve onları da bir müddet üzdüğü bilinmektedir. Şeyh, araya girerek bütün dünyevî ve uhrevî saâdetlerin üzerinde olan Allah Azze ve Celle'ye vâsıl eden zâttır. Şeyh, bizzât çirkinliklerle dolu olan nefs-i emmârenin tezkiye edilip temizlenmesine, emmârelikten kurtulup mutmain olmasına ve cibilliyetinde bulunan küfürden çıkıp hakîkî İslâm'a girmesine vesîle olan zâttır[165].

Tafsîlatını açıklamaya kalkışırsam çok şeyler yazmam gerekecek.

Sâlik, şeyhinin kabûl etmesiyle asıl saâdeti elde edebileceğine, reddetmesiyle de -Allah Sübhânehû korusun- şekâvete düşeceğine inanmalıdır. Hak Sübhânehû'nun rızâsı, şeyhin rızâsında gizlidir. Mürîd, mürşidinin rızâsında fânî olmadıkça,

---

[165] İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin Mir Muhammed Bedahşî'nin evlâdından birine mürşidler hakkında bir mektûbunda kaleme aldığı şu cümleleri bahsettiği mürşidi tarif hususunda oldukça faydalı bilgiler vermektedir: "*Mürşid kimdir* bilir misin? Mürşid, Hak Celle Sultânuhû'nün mukaddes cenâbına eriştiren yol kendisiyle bulunan ve bu yolda kendisinden yardım ve imdâd gelen zâttır. İnsanlar arasında örf ve gelenek olarak yayılmış külâh ve hırka giymek gibi şeyler, mürşidlik ve mürîdliğin hakîkatinde olmayan, sadece adet ve geleneklerden ibarettir. Ancak hırka kâmil ve mükemmil bir şeyhten alınır, itikâd ve ihlâs ile değerlendirilirse, semere ve neticlerinin elde edilmesi kuvvetle muhtemeldir." (*Mektûbât*, c.1, m.190, s.162)

Aklın kapasitesi bu mevzûlara yetmez. Nazarî aklın ihâta alanının ötesinde nübüvvet sınırı başlar.

Şeyhin hakkının, diğer insanların haklarından önce olduğunu bilmeliyiz[164]. Hattâ Hak Sübhânehû'nun nimetleri ve Rasûlünün -salât ve selâm olsun- ihsânları hariç, diğer haklar-

---

Cehil, basît ve mürekkeb olmak üzere iki kısımdır. Kast edilen şey hiç idrâk edilip algılanmamışsa cehl-i basit, olduğundan farklı bir şekilde idrâk edilmişse cehl-i mürekkebtir. Mürekkeb, iki veya daha fazla şeyin bir araya gelmesidir. Cehl-i mürekkeb de iki cehlin bir araya gelmesidir. Yani idrâk edecek kişinin hedeflediği şeyi bilmemesi manasındaki cahilliği ile bunu bilmediğini bilmemesi manasındaki cahilliğinin aynı anda ve aynı kişide bir araya gelmesine cehl-i mürekkeb denir. Kelamcılar buna misâl olarak filozofların âlemin kadîm oluşuna inanışlarını öne sürerler. (Lukânî, Abdüsselâm b. İbrahim b. İbrahim, *İthâfü'l-Mürîd Şerhu Cevherti't-Tevhîd*, Dersaadet Basım ve Dağıtım, tarihsiz, İstanbul, s.22)

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin şu cümlesi de kısa ama meseleyi netleştirecek niteliktedir: "Câhil olduğunu bilmemesine ilave olarak insan bir de câhilliğini ilim sanırsa, yalnız câhillikten ibaret olan mârifetsizlikte, cehl-i mürekkep oluşur." (*Mektûbât*, c.3, m.77, s.98) "Cehl-i mürekkeb ile muttasıf kişi, cehlini ilim sanıp, bilmediğini bilmeyendir." (*Mektûbât*, c.3, m.48, s.65)

[164] Şeyh ve üstazlar hakkında İmâm-ı Rabbânî'nin (Kuddise sirruh) şu sözleri de mevzua ışık tutacaktır: "Üstaz ve şeyh, şerîate delâlet etek ve bereketleriyle îtikâdî ve amelî mevzularda kolaylık ve rahatlığa vesile olmak için gereklidirler. Yoksa müritler istediklerini yapsınlar, dilediklerini yesinler sonra da şeyhleri onları cehennemden kurtaran perde olsun ve kendilerinden azâbı kaldırsın diye araya girmezler. Bu düşünce kuru bir temenniden ibârettir. Orada Allah Teâlâ'nın izni olmadan kimse şefâat edemez. Rabbının razı olduğu insanlar zümresinden olmayan hiç kimseye şefâat edilmez. İnsan ancak şerîatin gerekleri ile amel edince Rabb'in rızasına erer. Bu durumda insan olmasının bir neticesi olarak kendinden bir zelle sâdır olursa, şefâatle telâfî edilmesi mümkün olur." (*Mektûbât*, c.3, m.41, s.58)

Kalb, Rûh ve Diğer Letâifin Birbirleri ile Alâkası

Kalb, Âlem-i emirdendir. Âlem-i halka gönderildikten sonra ona âşık kılınıp sol tarafımızda bulunan *mudgaya* (et parçası) husûsî bir bağ ile bağlanır. Onun *âlem-i halka* âşık oluşu, bir melikin süpürgecisine âşık olup, aşk yüzünden yanına inmesine benzer. Kalbden daha latîf olan *rûh*, Eshâb-ı Yemîn'dendir. *Rûhun* üzerindeki diğer üç letâif, "İşlerin en hayırlısı orta olanıdır." cümlesindeki şerefle müşerreftir. Daha latîf olanlar orta olmaya daha münâsiptir. *Sır* ve *hafî*den biri ahfânın sağında diğeri solundadır. *Nefs*, hislere komşu ve dimağa bağlıdır. *Kalbin* terakkîsi, *rûh makâmına* veya daha yukarılara çıkmasına bağlıdır. Aynı şekilde *rûh* ve yukarısındaki letâifin terakkîleri de bir üst makâma varmaya bağlıdır. Bu varış, başlangıçta *ahvâl*, nihâyette de *makâmlar* yoluyladır. *Nefsin* terakkîsi başlangıçta ahvâl, nihâyette de makâm yoluyla *kalb makâmı*na varmasıyladır. Bu altı letâif sonunda *ahfâ makâmı*na varırlar. Hepsi de ittifakla *âlem-i kudse* uçup kalıbı (cesedi) boş bırakmak ister. Bu uçuş başlangıçta ahvâl, nihâyette de makâmlar yoluyla olur ve netîcede

---

kalmadı. Şeyhlerin çoğu, kendi hâllerinden bile haberdâr değiller. Îmân ile küfrü bile ayıramıyorlar. Nerede kaldı Allah Azze ve Celle'den haberdâr olmak! Bunlar mürîdlere hangi yolu göstereceksiler!

Kendinden haberi olmayan,

Ne bilecek ondan bundan?

Faydalı olacağını sanarak öyle bir şeyhin yanına oturup başka bir mürşidin huzûruna gitmeyen ve Hak Azze ve Celle'ye giden yolu tanıyamayan mürîde acırım. Bu hâl, nâkıs şeyhin mürîdini Hak Sübhânehû'yu aramaktan men etmek için ortaya attığı şeytanî fikirlerden birisidir. Mürîd, zaman kaybetmeden daha olgun hâle gelebileceğini ve kalbinin derli toplu olacağını hissettiği yere gitmeli ve aklına gelen şeytanî vesveselerden Allah Teâlâ'ya sığınmalıdır (*Mektûbât*, c.2, m.63, s.107).

Allah Sübhânehû ve Teâlâ'nın rızâsından bir şey elde edemez. Mürîdin yıkımı, mürşidine eziyetten kaynaklanır. Her zellenin telâfisi mümkündür ama mürşide eziyetin değil. Onu hiçbir şey telâfi edemez. Mürşidine eziyet, mürîdi şekâvete götürür. Böyle bir belâdan Allah Sübhânehû'ya sığınırız. İslâm îtikâdı ile alâkalı bozulmalar ve şer'î ahkâmı uygulamadaki soğukluklar, bu eziyetin netîce ve semereleridir. İnsanın manevi dünyası (bâtın) ile alâkalı hâller ve mevâcid hakkında daha neler yazayım? Mürid, mürşidine eziyet ettiği hâlde hâlâ bazı hâller görülebiliyorsa onlar, nihâyette perîşânlığa götüren ve zarardan başka hiçbir netîcesi olmayan istidraç kabûl edilmelidir. Hak dîne tâbi olanlara selâmlar olsun[166].

---

[166] İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin meseleye verdiği ehemmiyeti görmek için, Mevlânâ Emanullah'a yazdığı şu satırlara da bakalım: "Şunu iyi biliniz: Sûrî olarak nereden gelirse gelsin mürîd, her devleti şeyhinin vâsıtasıyla kazandığına inanmalıdır. Böyle yaparsa yönelme noktası bir olur ve mânevî hâllerinde ârıza meydana gelmez. Mürîd her nereden feyiz alırsa, onun da şeyhi vâsıtasıyla geldiğine inanmalıdır. Şeyh, câmîdir (kemâlâtı kendinde toplayan kişi). Mürîd her ne vesîle ile terbiye ediliyorsa, şeyhi vâsıtasıyla olduğuna inanmalıdır. Burası, tâliblerin ayaklarının kaydığı makâmdır. Dâimâ ayakta ve uyanık olmalı ki lânetli düşman (şeytan) onu aldatmaya yol bulamasın. Sanırım şu cümleyi duymuşsunuzdur: "Bir mahalde sebât eden her yerdedir. Sebatsızca her yerde dolaşan hiçbir yerde değildir." (*Mektûbât*, c.3, m.20, s.28).

Mürşid-mürîd münâsebeti ve husûsiyle şeyhin yeterliliği mevzûunda İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin görüşlerini diğer bir yönden görelim: "Asıl maksadın Hak Sübhânehû olduğunu iyi biliniz. Tarîkat şeyhi, sâdece Hak Teâlâ'ya götüren bir vesîledir. Sâlik başka bir şeyhin terbiyesinde rüşde ereceğine inanır ve sohbetinde kalbinin daha çok Hakk'ın huzûrunda olacağını hissederse, birinci şeyhi hayatta iken izin almadan diğer şeyhin terbiyesine girip rüşdünü arayabilir. Ancak önceki şeyhini inkâr etmemeye dikkat edip, dâimâ hayırla yâd etmelidir. Bu günlerde bu incelik daha çok dikkat ister. Çünkü zamanımızda mürîdlikten isim ve âdetin dışında hiçbir şey

leri görülür. Bu dönüşü yapamayan ve yaklaşmadan sonra bir tedelli (geri çekiliş) geliştiremeyen kişi, uzlet evliyâsından olduğu için tâlibleri terbiye edemez ve nâkısları kemâle erdiremez.

---

tiklerini dile getirmiştir. Buna göre ayet, Allah Teâlâ'nın Hz. Rasûlüllah'ı her şeyi ile kendine çektiğinin bildirmektedir. Ancak Hamdi Yazır, kendisi bu fiili çekmek değil, çekmenin bir eseri olarak kabul edip Hz. Rasülüllah'a ait bir fiil olmasını tercih etmiş ve mirac olayı ile bir bağlantı kurmuştur. (Yazır, M. Hamdi, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, c.7, s.293)

Rûhu'l-Beyân sâhibi İsmâil Hakkı Burasavî (Rahimehullah) de bazı tasavvuf büyüklerinin **'Sonra yaklaştı'** cümlesinin urûc ve vusûle; **'ve sarktı'** cümlesinin de nüzûl ve rücû'a işâret olabileceğini söylediklerini nakleder. O zaman mânâ: 'Halktan Hakk'a yaklaştı sonra da Hak'tan halka sarktı.' olur." (Bursavî, İsmâil Hakkı, *Tefsîru Rûhi'l-Beyân*, (Ofset baskı) Eser Kitabevi, İstanbul, 1389/1969, c.9, s.219).

İbn Arabî (Kuddise sirruh) de bu fiillerin failinin Hz. Rasülüllah olduğuna inanmış ve ayeti celileyi "Sonra o (Muhammed aleyhisselam), Allah'a yaklaşarak vahdette fani olmak ve ruh makamından terakki etmek sureti ile Hz. Cebrail'in makamından da yukarılara terakki etti" manasını vermiştir. Bu şekilde tefsir etmesine de Miracda, Cebrail aleyhisselam'ın belli bir mertebeden sonra durmasının sebebini anlatmak üzere söylediği *"birkaç parmak boyu daha gitseydim, yanardım"* cümlesini delil olarak zikretmiştir. İbn Arabî (Kuddise sirruh),Tedellâ fiilini ise, " Hak'tan halka dönüş olarak tefsir eder. (İbn Arabî, *Tefsîruşşeyhi'l-Ekber*, Matbaa-i Meymene, Mısır, 1317, c.2, s.137)

Bazı mutasavvıflar gibi, İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin de bu fiillerin Hz. Rasûlüllah aleyhisselam'a ait olduğuna inandığını tahmin ediyoruz. Ona göre, sâlikin letâifi terakkî edip Rabbi ile bağlantı kurduktan sonra orada kalırsa uzlet evliyasına katılır, insanları irşat etmek üzere geri gelirse davet ve tekmil makamına yerleşip işret evliyasından olur. Bu gidiş ve dönüş ile Hz. Rasûlüllah aleyhisselamın mirac hadisesi arasında bir bezerlik kurduğu için mirac hadisesini anlatan ayette geçen *dünüv* ve *tedellî* kelimelerini kullanmıştır.

fenâ gerçekleşir. Ölümden önceki ölüm, altı letâifin kalıptan (bedenden) ayrılmasından ibârettir. Letâifin ayrılmasından sonra kalıpta his ve hareketin niçin devam ettiğinin sırrı başka yerlerde beyân edilmişti. Oralara bakınız[167]. Bu sayfalar tafsîlâta müsâit olmadığından, işâret ve rumûzlarla konuşmak gerekiyor.

Letâifin hepsinin bir makâmda toplanıp oradan yükselmesi gerekmez. Bazen sâdece *kalb* ve *rûh* berâber olur, bazen üçü, bazen dördü bir araya gelir. Adı önce geçen, daha tamâm ve daha mükemmeldir ve *Muhammedî velâyete* mahsûstur. Diğerleri, velâyetin diğer kısımlarındandır.

Altı letâif kalıptan ayrıldıktan ve *makâm-ı kudse* varıp boyasıyla boyandıktan sonra tekrar döndüklerinde, sevgi bağından başka bir bağlılık oluşur ve onun hükmünü alır. İmtizâctan sonra bu letâifde kısmen bir fenâ oluşur ve meyyit (ölü) hükmünü alır. Bu vakitte husûsî bir tecellîye erer, kendinde yeni bir hayât oluşur, *bekâ billâh makâmı* ile mütehakkık olur ve Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanır. Bu elbiseyi giydikten sonra âleme iâde edilince iş, dünüvden (yaklaşma) tedellîye (sarkma) döner[168] ve tekmîl *makâmının* mukaddime-

---

[167] Bu mesele, 131. sayfada **Evliyâ, Melek ve Sıradan İnsanlar** başlığı altında işlenmişti. İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin orada verdiği bilgilere işâret ettiğini sanıyoruz.

[168] Burada İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, **"Sonra yaklaştı ve sarktı."** (Necm, 53/8) âyet-i celîlesine atıfta bulunuyor. Âyet-i kerîmede geçen "denâ" fiili, yaklaşma mânâsındaki bir kökten alınmıştır. "Tedellâ" fiili de, kova gibi bir şeyin yukarıdan aşağı veya aşağıdan yukarı çekilmesini ifâde eden "delv" kelimesinden alınmıştır.

Bu iki fiilin failinin Hz. Muhammed veya Cebrail aleyhimasselam olabileceği gibi, Allah Teâlâ olabileceğini söyleyenler de çıkmıştır. Hamdi Yazır, yaklaşma ve sarkmayı Allah Teâlâ'nın fiili olarak düşünenlerin, "tedellâ" fiilini bir de "cezb" (çekme) mânâsı ile tefsîr et-

Bunlar bu yolun başlangıcı ile ilgili söylenebilecek şeylerdir. Nihâyeti ile ilgili olanlar ancak rumûz ve işâretlerle ifâde edilebilirler. Menzilleri kat etmeden onları anlamak imkânsızdır. Hak dîne tâbi olanlara, Muhammed Mustafa'ya uymayı lüzûmlu görenlere ve onun âline salât ve selâm olsun.

Kelâm Sıfatı ve Allah-Zaman İlişkisi

Hak Sübhânehû ve Teâlâ, ezelden ebede cüzlere ve kısımlara ayrılmayan bir kelâmla konuşmaktadır (mütekellim). Zîrâ Allah Teâlâ hakkında dilsizlik ve sükût imkânsızdır. Burada ezelden ebede tek ânın olmasında şaşılacak ne var? Hak Sübhânehû'nun üzerine zaman cereyan etmediğine göre, tek anda oluşmuş basît[169] bir kelâmdan başka ne olabilir? Tek kelâm, taalluk ettiği farklı şeylere göre bir takım kelâm çeşitlerine kaynak olur. Meselâ emredilen bir şeye taalluk edince emir, yasak bir şeye taalluk edince yasaklama ve habere taalluk ederse haber olur[170].

---

[169] Basît, cüzlerden müteşekkil olmayan ve parçalara ayrılmayan demektir.

[170] İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, Allah ve zaman ilişkisini göstermek için sıfatlardan sâdece biri olan kelâm sıfatını ele almıştır. Ancak onun diğer sıfatlar husûsunda da aynı şeye inandığını biliyoruz. Görüşünü daha belirgin olarak ortaya koymak için *Mektûbât*'ından aşağıdaki paragrafları buraya kaydediyoruz:

"Allah Teâlâ'nın zâtı gibi sıfat ve fiilleri de benzersiz ve keyfiyetsizdir. O'nun sıfat ve fiilleri ile sonradan yaratılan mümkün varlıkların sıfat ve fiilleri arasında hiçbir münâsebet yoktur. Meselâ ilim sıfatı, Allah Teâlâ'nın kadîm, basît (cüzlerden oluşmadığı için parçalara ayrılamayan) hakîkî sıfatlarından biridir. Taalluk ettiği şeylerin sayısı çok olsa bile kendinde sayı artışı ve çoğalma olmaz. Zîrâ burada basît olan ve bütün ezelî ve ebedî mâlûmât kendi ile münkeşif olup bilinen tek bir inkişâf (mâlûm oluş) vardır. Bu tek inkişâf ile nesnelerin kendilerine uyan ve ters düşen hâllerini; âit oldukları zamanlarda külliyât ve cüz'iyâtına âit hâllerinin tamâmını tek ve basît bir anda

bilir. Meselâ Ahmed'in var ve yok oluşunu; cenîn, sabi, genç ve ihtiyârlığını; ölüm ve hayâtını; oturuş, ayakta duruş, bir yere dayanış ve yatışını; gülüş ve ağlayışını; zevk ve acı duyuşunu; azîz ve zelîl olduğu günlerini; berzah, haşır ve cennetler içindeki zevk alışının tamamını tek anda bildiği için, ilim sıfatının taallukunda bir artma olmaz. Zîrâ taallukların artması, (zamanın en küçük birimleri olan) ân sayısının artmasıyla zamanın da artması demektir. Hâlbuki Allah Teâlâ'ya göre ezelden ebede kadar basît ve hiçbir şekilde artmayan tek ân vardır. Zîrâ Allah Teâlâ üzerine zaman geçmez. O'na göre bir şey diğerinden önce veya sonra değildir. Allah Teâlâ'nın ilminin malûmata taalluk edişini ispat edince, o taallukun mâlûmâtın tamâmına âit tek taalluk olduğunu kabûl etmek mecbûriyetindeyiz. İlim sıfatının bu taallukunun da kendi gibi bir benzeri yoktur ve keyfiyeti bilinemez.

Meseleyi daha açık anlatabilmek için şöyle bir misâl verelim: Bir insan bir kelimeyi tek ânda kendine uyan ve ters düşen bütün hâlleri ile birlikte bilir. Bu insan kelimenin isim, fiil ve harf mânâlarını kapsadığını; sülâsî veya rubâ'î; mu'rab veya mebni; munsarıf veya gayr-ı munsarıf; marife, nekre; geçmiş, geniş veya gelecek zaman kiplerinden oluşunu ve emir veya nehiy gibi hâllerini tek anda bilir. Bu kişinin, "Kelimenin mertebeleri olan bu kısımlarını ve var olduğu kabûl edilen hâllerini tek ânda bütün tafsîlâtı ile biliyorum" demesi mümkündür. Sonradan yaratılmış mümkün varlığın ilminde bile zıtların bir arada bulunması mümkün ise, Vâcib Teâlâ'nın ilminde niye imkânsız olsun? **"En yüce sıfatlar Allah'ındır."** (Nahl, 16/60).

Burada görünüşte iki zıt bir arada bulunmuş gibi görünmesine rağmen, hakîkatte öyle değildir. Zîrâ Allah Teâlâ, Ahmed'in aynı ânda varlık ve yokluk hâllerini biliyor. Ama meselâ onun hicretten bin sene sonra var olacağını ve bu zamandan önceki zamanlarda ise ma'dum (yok) olduğunu ve hicretten bin yüz sene sonra tekrar yok olacağını bilmektedir. Burada zamanlar farklı olduğu için hakîkatte bir çelişki yoktur. Diğer hâlleri de buna kıyâs edebiliriz.

Filozofların sandıkları gibi, cüz'î (münferit) şeylere taalluk etmesinden dolayı Allah Teâlâ'nın ilminde sonradan bir değişme ve gelişme olmadığı açıkça görülmüş oldu. Çünkü Allah Teâlâ'nın ilminde değişme, ilmin iki hareketin ikisine de farklı zamanlarda, önce birine

Burada söylenecek son söz şudur: Bazı insanlar için geçmiş ve gelecekten haber vermek zordur. Bir mânâsı olan kelimenin diğerinden önce veya sonra gelmesi, onları, kelimenin ifâde ettiği mânâların da önce veya sonra olacağı düşüncesine iter. Aslında burada anlaşılmayacak bir şey yok. Zîrâ geçmiş ve gelecek zaman, anın uzantılarına âit sıfatlardır. Bu uzantılar tek anın genişlemesiyle meydana gelir. Tek başına an, medlûl (delâlet edilen şey) olduğuna ve kendinde hiçbir sûrette genişleme olmadığına göre, onun geçmiş ve gelecek olarak nitelendirilmesi imkânsızdır.

Akıl erbâbı (filozoflar), tek mâhiyetin hâricî varlığı bakımından bir takım gereklerinin olduğu hâlde, zihnî varlığı bakımından daha başka gereklerinin olduğuna hükmederler. Tek şeyin, hüviyet ve varlığının farklı oluşuna bağlı olarak, sıfat ve gereklerinin de farklı olması câiz olduğuna göre, aynı şey hakîkatte birbirinden farklı şeylere delâlet eden kelâm ile

---

sonra diğerine, taalluk ettiği durumlarda düşünülebilir. Allah Teâlâ'nın ilmi tek ânda, her şeye birlikte taalluk edince, onda değişme ve sonradan meydana gelme diye bir şey olmaz. Bu durumda, bazı kelâmcıların filozofların şüphelerine cevâb olsun diye yaptıkları gibi, farklı taalluklar isbât edip değişme ve sonradan meydana gelmenin ilim sıfatına değil de o taalluka âit şeyler olduğunu isbât etmeye gerek kalmaz. Ama malûmat tarafında taalluklarının sayılarının arttığını var kabûl edersek böyle bir şeye tabiî ki ihtiyaç vardır.

Aynı şekilde Allah Teâlâ'nın kelâmı da bir ve basîttir. Allah Teâlâ, ezelden ebede bir kelâm ile mütekellimdir (konuşur). Emrederse bu kelâmla, yasaklarsa da bu kelâmladır. İ'lâm varsa bu kelâmla, isti'lâm (üst makâmın alttakilerden bilgi istemesi) varsa da bu kelâmladır. Temennî varsa buradan, ricâ varsa da buradan gelmektedir. İnzâl olunan bütün kitaplar ve irsâl olunan suhuf, bu basît tek kelâmdandır. *Tevrât* bu kelâmdan istinsah edilmiş, *İncîl*'in harflerinin sûretleri buradan alınmış, *Zebûr* buradan satırlara aktarılmış ve *Kur'ân-ı Kerîm* de buradan inzâl edilmiştir." (*Mektûbât*, c.1, m.266, s.261,262).

ifâde edilen arasında elbette câiz olur. "Ezelden ebede kadar tek an vardır." diye söylenen söz, ifâde yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Yoksa burada an kavramına da yer yoktur. An kelimesini kullanmak da zaman kelimesini kullanmak gibi ağır bir ifâdedir.

Şunu iyi bilmek gerekir: Mümkün varlık, imkân dâiresinin dışına çıkarsa, ezel ile ebedin tek şey olduğunu görür. Hâtemü'r-Rusül -ona ve âline salât, selâm ve tahiyyât olsun- Miraç gecesinde urûç ettiği makâmlarda Yunus Aleyhi's-selâm'ı balığın karnında bulmuş ve aynı anda Nûh Tufanını da görmüştü yine aynı anda, cennetlik olanları cennette, cehennem ehlini de cehennemde; sahâbe-i kirâm'ın (Radiyallâhu anhüm ecmain) zenginlerinden olan Abdurrahmân b. Avf (Radiyallâhü anhü) hazretlerinin cennete kıyamet günlerinden yarım güne tekâbül eden beş yüz sene gibi bir zaman sonra girdiğini görmüş ve neden o kadar geciktiğini sorunca, o da, sıkıntı ve mihnetlerini anlatarak cevâb vermişti. Bütün bunları o, geçmiş ve gelecek gibi ikiye ayrılması mümkün olmayacak kadar kısa bir anda müşâhede etmişti.

Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimizin sadakası bereketiyle buna benzer bir hâl bu fakîrde de görülmüştü. Bu hâldeyken meleklerin hepsinin başlarını kaldırmadan Hz. Âdem'e (Sallallâhü aleyhi ve sellem) secde ettiklerine şahit olmuştu. İlliyyîn melekleri onlardan ayrı mümtaz bir yerde idiler. Onlara secde etmeleri emredilmemiş ama[171] müşâhede ettikleri şeyde müstehlek (tükenmiş) ve müstağrak bir hâldeydiler. Yukarıdaki zikredilen an esnâsında âhirette verileceği vâdedilen hâller de müşâhede edilmişti. O olaydan bir müddet sonra, hâfızasına pek îtimâdı olmadığından âhiret

[171] Bu risâleyi Arapçaya tercüme eden zât, buraya "Şeyh Muhyiddîn ibn Arabî'nin de dediği gibi" ifâdesini ilâve etmiştir: Bu ifâde Farsça nüshada yoktur.

ile ilgili olarak müşâhede ettiği ahvâli tafsîlâtı ile anlatamadı. Ama şunu iyi bilmelisiniz ki o hâl Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimizin rûhu ile beraber cesedinde gerçekleşmiş ve onları hem dünyâ gözü, hem basîret gözü ile müşahede etmişti. Eğer aynı hâl ondan başkasında oluşursa bu sâdece ona tâbi tufeylî olmak sûretiyle gerçekleşir ve sâdece rûh ve basîretinde kalır.

Mümkün mü baş çektiği kâfileye katılmak?

Hoştur çanlarının sesini uzaktan duymak.

Ona ve âline en tamâm salavât ve en mükemmel teslîmât olsun.

Tekvîn Sıfatı

Tekvîn sıfatı Vâcibü'l-Vücûd Teâlâ ve Tekaddes'in hakîkî bir sıfatıdır[172]. Eş'arîler onu izâfî sıfatlardan sanıp,[173] kudret

---

[172] İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin tekvîn sıfatına dair görüşlerini *Mektûbât*'ından aldığımız şu paragraf ile biraz daha tafsilatlı olarak görelim: "Tekvîn, kudret sıfatının ötesinde bir sıfattır. Zîrâ kudret, fiil ve terki mümkün hâle getirir. Fakat tekvînde fiil (işin yapılma) tarafı tayin edilmiştir. Kudret sıfatı irâdeden önce, tekvîn sonradır. Tekvîn sıfatı, Ehl-i sünnet ulemâsının fiille berâber bulunup, kudret ve irâde sıfatlarının ötesinde olduğunu söyledikleri istitâate çok benzer. Kudret, fiil ve terkin her ikisini de doğrular, irâde ise iki taraftan birini tercîh eder. İradenin tercîhinden sonra tekvîne taalluk ederek îcâd (meydana getirme) gerçekleşir. İki tarafı da mümkün kılan kudret olmasaydı, mecburiyet gerekirdi. Tekvîn sıfatı olmasaydı, meydana getirme dayanaksız gerçekleşmiş olurdu. Zîrâ kudret, meydana getirmeyi destekleyen, tekvîn ise ona mübâşeret edendir (girişen). O hâlde (meydana getirmenin gerçekleşmesi için) tekvîn sıfatı şarttır. Mâturîdîler bu mevzûda doğruyu buldular ama Eş'arîler, eşyâya izâfe ve taallukunun çokluğuna bakarak bu sıfatı izâfî sandılar. Allah hakkı gerçekleştirir ve doğru yola hidâyet eder. Tahlîk, terzîk, ihyâ, imâte ve benzeri fiilleri tekvîne ircâ' etmek (bağlamak), onların her birinin başlı başına kadîm oldu-

ğunu söylemekten iyidir. Çünkü böyle yapılırsa zaruret olmadan birçok kadîmin ispat edilmesi gerekmemiş olur." (*Mektûbât*, c.3, m.26, s.38).

[173] İmâm-ı Rabbânî'nin *Mektûbât*'ındaki şu paragraflarını Eş'arilerin bu hususlaki farklı görüşlerinin sebeplerini de açıklaması bakımından buraya almayı uygun gördük: "Tekvîn sıfatı, Eş'arîlerin dedikleri gibi, izâfî sıfatlardan değil, Mâturîdîlerin -Allah gayret ve çalışmalarını meşkûr kılsın- dedikleri gibi hakîkî sıfatlardandır. Bu sıfatta izâfet tarafı fazla olunca Eş'arîler, diğerlerine bakarak onu izâfî sıfat sandılar. Bu sıfat diğerlerinin hepsinin altında olup, kendinden üstte bulunanların rengini taşır. Meselâ bu sıfatın ilim ve hayât sıfatlarından nasîbi, kudret ve irâdeden hazzı vardır. Bu sıfatın gerçekte kendine gölge olan terzîk (rızık verme), tahlîk (yaratma), ihyâ (yaşatma), imâte (öldürme), in'am (nimet verme) ve îlâm (bildirme) gibi cüz'îyâtı (bölümleri) vardır. Bu cüz'îyât, bu sıfatın zılâlı (gölgeleri) olan ve hakîkî sıfatlar dâiresinin dışında kalan fiillere dâhildir.

Bu fiilin, biri fâile (işi yapana), diğeri mefûle (yapılan işe) bakan iki tarafı vardır. Bu iki taraf, keşif nazarıyla bakılınca birbirlerinden ayrılırlar. Birinci taraf yüksek, diğeri düşük görünür. Aynı zamanda birinci taraf asıl, ikincisi de o aslın gölgesi gibidir. Ayrıca birincide vücûbdan, ikincide imkândan renk vardır. İkinci taraf enbiyânın (Sallallâhü aleyhi ve sellem) dışındaki evliyâyı kirâm ve diğer canlıların mebde'leridir. Her iki tarafı itibâriyle, kendinde imkân ve vücûbdan renk bulununca bu fiil elbette mümkün olur. Zîrâ mümkün ve Vâcibden terekküb eden şey, mümkün kabûl edilir. Aynı zamanda bu fiilde üst tarafı bakımından kıdemden, alt tarafı îtibâriyle da hudûsden renk bulununca zarûrî olarak hâdis olur. Zîrâ kadîm ve hâdisten mürekkep olan şey, hâdistir.

Hak Sübhânehû'nun fiilinin kadîm olduğunu söyleyen (Mâturîdîler), ilk tarafa; hâdis olduğunu söyleyen (Eş'arîler) ise, diğer tarafa bakmışlardır. Bunların her ikisi de orta yol olan hak tarafında olmalarına rağmen, birinci gruptakilerin nazarı yüce, ikinci grubundaki düşüktür. Anlattıklarım, bu fakîrin imtiyâz sahibi olduğu bilgilerdir. **"Bu Allah'ın bir lûtfudur. Onu dilediğine verir. Allah azîm lûtuf sahibidir."** (Bakara, 2/105). Buna benzer incelemeler hakîkî sıfatlar mevzûunda da ele alınmıştı. Oraya bakınız.

Şu şekilde biliniz: Fiildeki ikinci taraf, meselâ Ahmed'in yaradılmasına ilişkin olan husûsî bir yaratma fiilinden ibârettir. Ahmed'in yaradılışı, mutlak yaratma fiilinin bir cüz'üdür. Ahmed'in zât, sıfat ve fiillerinin yaratılışı gibi Ahmed'le alâkalı olan bu yaratma fiilinin de cüz'îyâtı vardır. Bunlar, Ahmed'in yaratılışının gölgeleri, Ahmed'in yaratılışı da onların bütünü gibidir. Ahmed'in fiilinin de bir gölgesi ve zuhûr mahalli vardır. O da Ahmed'in fiile taalluk eden kesbidir. Çünkü Ahmet bu kesbi babasının evinden getirmedi. O, Hak Celle ve Alâ'nın yaratmasının bir gölgesidir. Yukarıda anlattıklarımızla fiilin, tekvînin gölgesi olduğu anlaşılmış oldu. Fiilin ikinci tarafı, birincinin gölgesidir. İkincinin de bir gölgesi vardır. O da meselâ Ahmed'in yaradılmasıdır. Ahmed'in yaradılışının da bir gölgesi vardır. O da Ahmed'in fiilinin yaradılmasıdır. Bu gölgenin de bir gölgesi vardır. O da Ahmed'in kesbidir.

Yukarıdakileri anladıysan şunu da bil ki, Ahmed'in kesbinin Ahmed'e nisbeti, sülûk vaktinde sâlikin nazarında Ahmed'den kesilip izâfeti kalkınca, bu fiilin fâili Hak Sübhânehû olarak görülür. Hattâ mahlûkâtın birbirlerine zıt olan birçok fiilleri tek fâilin fiili olarak bulunur. Bu mânânın zuhûrunu, tecellî-i fiilî sanırlar. İnsaf gerek: Bu tecellî, Hakk'ın fiilinin tecellîsi mi, yoksa o fiilin birçok mertebelerden inen ve kendisine zıllîyet (gölge) ismi ârız olan gölgelerinden birinin mi?" (*Mektûbât*, c.2, m.3, s.10,11).

"Allah Teâlâ'nın fiili de bir tanedir. Yaratılmış varlıkların hepsi bu bir fiil ile var olmuştur. Allah Teâlâ'nın, **"Bizim buyruğumuz bir anlık bakış gibi, tek sözden ibârettir."** (Kamer, 54/50) âyet-i celîlesi bu mânâya işarettir. İhyâ (diriltme), imâte (öldürme), i'lâm (bidirme) ve in'âm (nimet verme) bu fiile bağlıdır. Aynı şekilde, icâd ve îdâm (var ve yok etme) da bu fiilden doğar. Allah Teâlâ'nın fiilinde taalluklarının sayısı da artmaz. Hattâ geçmişte var olan ve gelecekte var olacak her şey, var oluşlarına ait zamanlarında tek taalluk ile mevcûd hâle gelirler. Allah Teâlâ'nın fiilinin kendi gibi, taallukunun keyfiyeti (nasıl olduğu) de mechûl ve lâ-mislîdir. Çünkü keyfiyetlerle şekillenmiş olan varlıkların keyfiyetten münezzeh olan Zâta bir yolu olamaz.

Onun ihsânlarını ancak kendi binekleri taşır.

ve irâde sıfatlarının yaratma fiili için yeterli olduğuna inanırlar. Ama aslında tekvin, kudret ve iradenin dışında ayrıca hakîkî bir sıfattır. Bunu şöyle açıklayabiliriz: Kudret, bir şeyi yapmanın ve terk etmenin mümkün olması, irâde ise iki taraftan birini tercîh etmek mânâsına gelir. Buna göre kudret, irâde rütbesinden öncedir. Hakîkî sıfatlardan saydığımız tekvîn sıfatı da kudret ve irâdeden sonradır. Tekvînin hükmü, irâde sıfatı ile belirlenmiş tarafın meydana getirilmesidir. Kudret, fiil ve irâdeyi doğrulayan (musahhih) ve fiili husûsiyle belirleyen, tekvîn ise fiili meydana getiren sıfattır. Demek ki (fiilin meydana gelmesi için) tekvîn sıfatına ihtiyaç vardır.

Tekvîn, Ehl-i Sünnet ulemâsına göre kullarda fiille beraber bulunan istitâat gibidir. İstitâat, kudretin varlığından, hattâ irâdenin de taallukundan sonradır. Îcât (meydana getirme) istitâata bağlıdır. Hattâ istitâat bir işin yapılmasını zorunlu kılar, yapılmaması düşünülemez bile. Tekvîn sıfatının hâli işte bundan ibârettir. Yâni tekvîn sıfatı ile meydana getirme (îcâd) bir zorunluluktur. Bu zorunluluk Vâcib Teâlâ'nın kendi irâdesi ile seçmesine (ihtiyârına) mâni değildir. Zîrâ tekvîn, bir şeyi yapmanın ve terk etmenin mümkün olması

İmâm Eş'arî, Hak Celle Sultânuhû'nun fiilinin hakîkatine muttali olamayınca, tekvîn sıfatının ve Allah Teâlâ'nın fiillerinin hâdis olduğuna hükmetti. O, hâdisâtın, Allah Teâlâ'nın fiilinin kendi olmayıp, eserleri olduklarını anlayamadı. Sofiyyeden bazılarının, tecellî-i ef'âl olarak isbât ettikleri şey de bu kabîldendir. Onlar da mümkünat aynasında hakîkî fâil olan Allah Celle Sultânuhû'nun fiilinden başkasını göremediler. Aslında o, Hak Sübhânehû'nun fiilinin kendinin değil, eserlerinin tecellîsidir. Zîrâ sonradan yaratılmış olan aynaların Allah Teâlâ'nın misâl ve keyfiyetten münezzeh, kadîm ve zâtı ile kâim olan ve kendine tekvîn denilen fiilini kapsaması mümkün değildir ve o, mümkünlerden olan zuhûr mahallerinde görülmez." (*Mektûbât*, c.1, m.266, s.262).

mânâsındaki kudretin tahakkukundan ve irâdenin taallukundan sonra oluşur.

Filozoflar, yukarıda anlatılanlardan farklı düşünmektedirler. Onlar ilk şartın, yâni "Dilerse yapar" tarafının zorunlu, ikinci şartın (dilemezse yapmaz hükmünün) imkânsız olduğuna inanır ve irâde sıfatını yok sayarlar. Açıkçası onlar, fiilin yapılmasının vâcib olduğuna inanırlar. Allah Sübhânehû öyle bir şeyden çok yücedir. İrâdenin taalluk edip gücün yettiği iki şeyden birinin husûsiyle belirlenmesinden sonra meydana gelen zorunluluk (icap), kendi isteği ile seçmeyi (ihtiyâr) gerekli kılar, onu destekler, ama yok etmez.

*Fütûhât sâhib*inin[174] keşfi de filozofların görüşlerine uygun idi. O da kudret husûsundaki şart ifâdesinin birinci bölümünün mutlaka gerçekleşeceğine ve ikinci bölümünün de imkânsız olduğuna inanırdı[175]. Bu ise bir şeyi yapma husûsunda Allah Teâlâ'ya mecburiyet yüklemek olur. Bu açıklamaya göre irâde sıfatının hiçbir işe yaramaz (âtıl) olması gerekir. Çünkü bu inanca göre denk olan iki şeyden birini tercîh etmek, mümkün değildir. Hâlbuki bu mânânın tekvînde ispat edilmesi mümkündür.

Burada bizden önce çok az insanın açıklayabildiği oldukça ince bir fark var. Mâtürîdî âlimleri, bu sıfatın varlığını kabûl etmelerine rağmen, bu isâbetli görüşün ardından gitmediler.

---

[174] Muhyiddîn ibn Arabî (Kuddise sirruh) hazretleri.

[175] Yani bahis mevzuu şart, "Dilerse yapar, dilemezse yapmaz." cümlesidir. Bu cümlenin birinci bölümü olan, "dilerse yapar" cümlesinin mutlaka gerçekleşeceğini söylemek, Allah Teâlâ'nın mutlaka dilemesi gerektiğini ve onu da mecbûren yaptığına hükmetmek olur. Aynı cümlenin ikinci kısmı olan, "Dilemezse yapmaz" cümlesinin imkânsız olması ise Allah Teâlâ'nın dilememesi diye bir şey olmaz demek olur. Bu ise bir şeyi yapma husûsunda Allah Teâlâ'ya mecburiyet yüklemek olur

Sünnet-i seniyyeye uymaları, onları diğer kelâm ulemâsından ayırıp bu bilgilere sahip olma imtiyâzını kazandırdı. Bu fakîr de onların çiçeklerini toplayanlar arasındadır. Allah Sübhânehû, Rasüllerin efendisi -ona ve âline en tamâm salavât ve en mükemmel teslîmât olsun- hürmetine bizleri onların hak îtikâdları üzerinde sâbit kılsın.

Allah Teâlâ'nın Âhirette Görülmesi

Müminler, âhirette Allah Azze ve Celle'yi görecektir. Ehl-i Sünnet dışındaki İslâm fırkaları ve filozoflardan hiçbirisi Allah Teâlâ'nın görülebileceğini kabûl etmezler. Gâibi şâhide kıyâs etmeleri, Allah Teâlâ'nın görüleceğini (ru'yet) inkâr etmelerine sebep olmuştur. Ama böyle bir kıyâs geçersizdir. Zîrâ görülecek şey keyfiyetsiz (şekilsiz) ise onu görmek de keyfiyetsiz olmalıdır. Buna îmân edip keyfiyeti ile meşgûl olmamak gerekir. Bu gün bu sır, tam bir rü'yet olarak gerçekleşmese bile, en husûsî evliyâya sanki Allah Teâlâ'yı görüyormuşçasına gösterilir.

Müminlerin tamâmı Hak Sübhânehû ve Teâlâ'yı yarın şu anda sahip oldukları gözleri ile görecekler ama bir şey idrâk edemeyecekler. **"Gözler O'nu idrâk edemez."**[176] (Rü'yet esnâsında) onlar yalnızca şu iki şeyi bulacaklar: Birisi gördükleri hakkında yakînî (kesin) bir bilgi, diğeri de rü'yetten oluşan lezzet. Bu iki şeyin dışında görme şartlarından hiçbirisi oluşmaz[177].

---

[176] *En'âm*, 6/103.

[177] Mutezile mezhebine müntesip insanlar, Allah Teâlâ'nın cennette görülmesinin (ru'yetullah) imkânsız olduğunu iddia ederler. Onlara göre bir varlığın görülebilmesi için görenin karşısında olması gerekir. Ayrıca görmek, görülecek şeyin sınırlarına hâkim olup başlangıç ve sonunu ihata etmektir. Görülerek ihâta edilecek şeyin belli sınırları olmalıdır. Allah Teâlâ, bir mekân ve yönde olmadığı için başka bir varlığın karşısında olamaz ve belli bir sınır ve boyutları olmadığı için

O'nu ihâta etmek de mümkün değildir. Dolayısı ile Allah'ı görmek imkânsızdır.

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, Allah'ın ahrette görüleceğine inanmayı Ehl-i Sünnetten olmanın temel ölçülerinden biri olarak kabul eder ve cennete giren herkesin Allah Teâlâ'yı göreceğine inanır. Ona göre, Allah Teâlâ'yı görmek cennetteki ikramlardan biridir. O, kullarına cemalini göstermek suretiyle bir ihsanda bulunacak, onları görme suyu ile doyuracak ve kendi hazretine erdirmekle şereflendirecektir. Ancak Allah Teâlâ'nın şekil ve sureti olmadığı için, O'nu cennette görmek bir haz ve zevk olarak tadılıp hissedilerek yaşanacak fakat tarif edilemeyecektir.

İmâm-ı Rabbânî'ye göre Mutezilenin hatası, ahirette vaki olacak görme fiilini dünya şartları altında değerlendirmekten gelmektedir. Bu dünyadaki olayların ahirettekilere mukayese edilerek aynı şartların orada da olacağını iddia etmek hatadır. Görenle görülenin karşılıklı bulunmaları dünyada şart olduğu halde, ahiret için değildir. İki görme olayı mahiyet itibarı ile birbirlerinden farklıdır. Birisi keyfiyet sahibi (şekil ve formu belli) olan bir şeyi, belirli bir yönden, belirli bir mekândan ve belirli bir şekilde görmek olduğu halde; diğeri yön, mekân, keyfiyet ile bir alakası olmayan Allah'ı görmektir. Mahiyetleri farklı varlıkları görmenin şartları da farklıdır. (*Mektûbât*, c.1, Mektûb 59, s.70; c.3, Mektûb 17, s. 19; c.3, mektûb 49, s.60)

Ahirette gerçekleşecek olan görmeyi İmâm-ı Rabbânî şu sözleri ile anlatır: "Allah Sübhanehû, bazı mekânlarda bir takım faydalardan dolayı gözün görebilmesi için, görülen şeyin görenin tam hizasında olmasını ve ona ait bir yön belirlemeyi şart kılmıştır ama bazı zaman ve mekânlarda bu şarta itibar etmeyebilir. Aynı şartlar olmadan da görme fiilini yaratabilir. Aralarında çok büyük farklar bulunan iki şeyin birini diğerine kıyas ederek bir çelişkinin olduğunu söylemek, insafa sığmaz. Bu, görme fiilini sadece mülk ve şehadet âleminin (dünyanın) görülen varlıkları ile sınırlandırıp, meleküt ve gayb âleminin akıl ötesi hallerini inkârdır." (*Mektûbât*, c.3, Mektûb 49, s.60)

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh), görme fiilinin gözün kendine ait doğradan bir fiili olmayıp, Allah'ın yaratması ile oluştuğunu hatırlatır. Dünyevi varlıklar fani ve zayıf olduğu için onları görmek, bir takım şartlara bağlı olabilir fakat ahiret âlemi baki ve güçlü olduğu

Allah Teâlâ'nın görülmesi, kelâm ilminin en karışık meselelerinden biridir. Akıl onu isbât ve tasvîr edemez. Ulemâ ve mutasavvıflar arasından onu sâdece peygamberlere Sallallâhü aleyhim ve selleme ecmaîn tâbi olanlar, nübüvvet nûrundan iktibâs edilen ferâset nûru ile idrâk edebilirler. Kelâm ilminin akıl ile isbât edilemeyen ve aklın kararsızlık içinde şaşırıp kaldığı diğer meselelerini âlimler sâdece ferâset nûruyla, sofiyye ise ferâset nûruyla birlikte keşif ve ilhâm ile isbât ederler. Keşif ve ferâset arasında çok fark vardır. Ehl-i Sünnetin kabûl ettiği ve muhâliflerinin akıl ölçülerine vurarak inkâr ettikleri meselelerin çoğu böyledir. Yâni onlar bu meselelerin isbâtını ferâset ve sahîh keşif nûru ile yaparlar. Eğer onları delîllerle îzâh ederlerse, maksatları meseleyi nazar ve delîlle isbât değil, tasvîr edip tembihte bulunmaktır. Zîrâ akıl onları isbât ve tasvîr edemez.

---

için Allah Teâlâ görme fiilini görenin karşısında olmak gibi bir şarta gerek kalmadan yaratabilir. Allah Teâlâ'nın mahiyeti kavranamayan bir gaib olduğu halde, dünyevi varlıkların mahiyeti gözler önüne gelebilen (şahit) şeylerdir. Mahiyetleri farklı iki şeyi görmek de farklı yollarla oluşabilir. Şekil ve formu olmayan (lâ keyfiyi) varlığı görmek de şekil ve formsuzdur. İmâm-ı Rabbânî'ye (Kuddise sirruh) göre **"(Bundan sonraki) amelinizi Allah da görecektir."** (Tevbe, 9/94) mealindeki ayet-i kerime, görmek için karşılıklı olmanın şart olmadığına işaret etmektedir. Allah gördüğü halde görülen varlıkların karşısında değildir. O'nun bizleri görmesinde şart olmayan durum, bizlerin O'nu görebilmemiz için de şart olmamalıdır.

İdrak ile görmeyi farklı şeyler kabul etmekte İmâm-ı Rabbânî de Mutezile dışındaki İslam âlimleri gibi düşünür. Bir şey görüldüğü halde basar ile idrâk ve ihâta olunmayabilir. Zira idrâk, görmenin de ilerisinde bir algılamadır. Dolayısı ile Allah'ın kullarına görünmesi, onlara zâtının mahiyetini tamamen kavrayıp idrâk etmelerine izin vermesi manasına gelmez. O, sadece cemalinin nurunu göstererek ihsanda bulunması olarak kabul edilmelidir (*Mektûbât*, c.3, Mektûb 49, s.60-61).

Ulemâya şaşıyorum. Kendilerini delîl bulmaya zorluyor ve meseleyi isbât edip, muhâliflerini susturmaya çalışıyorlar. Fakat bunu tam olarak yapamadıklarından, muhâlifleri öne sürülen delîllerin yanlış ve eksik olduğunu sanıyor. Meselâ kelâm âlimleri istitâatin fiille beraber olduğunu isbât ettiler[178].

---

[178] İstitâat, Allah Teâlâ'nın canlı varlıklara sadece ihtiyârî fiillerini yapabilecekleri bir gücü vermesi olarak târif edilebilir. Bir başka ifadeyle o, insanın gücüdür (Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *Tarifat*, (Tah. Abdurrahman Umeyra) Âlemu'l-Kütüp, Beyrut, 1987, s.150) Kudret, kuvvet, vüs´at ve tâkat kelimeleri kelime olarak İstitâ´ata çok yakın mânâlar ifâde ederler. (Tehânevî, *Keşşâf-ü İstilâhati'l-Fünûn*, c.3, s.514)

Bu gücün insanın fiilini gerçekleştirdiği anda mı yoksa ondan önce mi bulunduğu, kelam âlimleri arasında tartışmalara sebep olmuştur. Hatta buna bağlı olarak yeni meseleler gündeme gelmiştir. Mesela Allah Teâlânın insana gücünün yetmediği şeyleri teklif edip etmediği (teklîf-i mâ lâ yutâk) meselesi tartışılmıştır. İş yapma gücünün işin yapıldığı anda verildiğine inanan Eş'arîler, gücünün yetmediği şeylerin insana teklif edilmesini caiz görmüşlerdir.

İmâm Eş'arî (Rahimehullah) *İbâne*'sinde istitâatin Allah'ın bir nimeti ve ihsanı olduğunu ifade etmiştir (Eş'arî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâil, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, Dâru'n-nefâis, Beyrut, 1994. s.155). *Luma*'da da onun insanın özünde mevcut olmayan bir araz olduğunu belirtmiştir (Eş'arî, *Kitâbu'l-lüma'*, Dâr-u Lübnân, Beyrut, 1987, s.133). İmâm Eş'arî (Rahimehullah), istitaat bahsini kitaplarında bilhassa ele alıp tarifler yapmış, ama çoğu kelamcılara göre bu meselede tutarlı ve net bulunmamıştır. Hatta yaptığı izahalardan dolayı İmam-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri de dâhil çoğu âlim, onun cebr-i mutavassıt (orta cebir) yolunu tuttuğunu ifade etmişlerdir. Mesela İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) yukarıda bu risalenin 137. sayfada Hz. Ebû Hanîfe (Rahimehullah) ve Hanefî Mezhebi başlıklı bölümde şu cümleleri yazmıştı: "Eş'arî ve Mâtürîdî mezhepleri arasında tartışmalı meselelerin çoğunda ilk bakışta hak, Eş'arîler tarafında görünmesine rağmen, ferâset nûru ile dikkatle bakılınca, Mâtürîdîlerin haklı oldukları görülecektir. İhtilaflı meselelerin hep-

Bu mesele ferâset ve sahîh keşif nûru ile bilinen hak meselelerden biridir. Ama isbât için öne sürdükleri delîller, tam ve geçerli değildir. Bu hususta en güçlü delîlleri, arazların iki zamanda bâkî olamayacağına dair hükümdür. Çünkü bu, arazın araz ile kâim olmasını gerektirir. Bu da imkânsızdır. Muhâlifler bu delîli noksan ve geçersiz kabûl ettiklerinden, meselenin de geçersiz ve noksan olduğunu sanıyorlar. Onlar kelâm âlimlerinin bu ve benzeri meselelerde uydukları delîl ve tutundukları dalın, nübüvvet nûrundan alınmış ferâset nûru olduğunu bilemezler. Bizim kusûrumuz, hadsî ve bedîhî olan şeyleri muhâlifin nazarında nazarî hâle getirip zorla isbât etmeye çalışmaktır. Kısaca söylemek gerekirse, hadsî ve bedîhî

---

sinde bu fakîrin reyleri Mâtürîdî ulemâsınınkilere uygun düşmektedir. Her ikisi de Ehl-i Sünnet olmalarına rağmen, sünnete -sâhibine salât, selâm ve tahiyyetler olsun- uymaları vâsıtasıyla Mâtürîdî büyüklerinde diğerlerinde olmayan yüce bir şân vardır. Diğerleri reylerine bazı felsefî mevzûları karıştırdıkları için aynı şâna sahip değildir."

Ayrıca yukarıda 172. sayfada **Tekvîn Sıtatı** başlığıyla verilen bölümde 172 ve 173 numaralı dipnotlarda İmam-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin İmâm-ı Eş'arî (Rahimehullah) hazretlerinin bilhassa bu mevzudaki görüşlerine dair ifadeleri yer almaktadır.

İmâm Eş'arî'nin (Rahimehullah) istitâat meselesine dair îzâhları, kudret ve irade kelimelerinin mânâsına uygun olmadığı gibi, akla da yatkın olmadığından, kendinden sonra gelen Kadı Ebû Bekr el-Bâkıllânî, Ebû İshâk İsferâinî ve İmâmü'l-Harameyn Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî gibi Eş'arîler, meseleyi îzâh ederken ya çok zorlanmış ya da ondan farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Mesele uzun tartışmalara sebep olmuştur. Burada İmam-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri bu tartışmalara işaret etmektedir. Kudret ve irade sıfatlarıyla birlikte ele alınan istitaat mevzuunda geniş bilgi için kelam kitaplarına müracaat edilebilir.

lerle tamamlayıp muhâfaza altında tutmayı hedeflemişti. Ama bu, Ehl-i Sünnet karşıtlarının din büyükleri hakkında ileri geri konuşmalarına yol açacak önemli bir kusûrdur ve selefin yolunu terk etmektir. Allah Sübhânehû bizleri nübüvvet nûrundan -sâhibine salât selâm ve tahiyyetler olsun- iktibâs edilmiş olan Ehl-i Sünnet reylerine tâbi olmakta dâim kılsın.

Kelâmî Meseleler ve Yakîn

"Rabbinin nîmetini minnet ve şükranla an"[180] meâlindeki âyet-i kerîme hükmünce şu büyük nimet ortaya çıkıyor: Bu fakîre, itikâdî mevzûlarda Hak ehlinin, yâni Ehl-i Sünnet ulemâsının reylerine uygun öyle yakînî bilgiler verildi ki, en açık bedîhî bilgiler bile yanında zannî, hattâ vehmî bilgiler hükmünde kalır. Meselâ kelâmî meselelerden her birisi ile ilgili olarak hâsıl olan yakînî bilgiler, güneşin varlığına dâir elde edilen yakînî bilgilerle karşılaştırıldığı zaman, birincinin yanında ikincisine yakîn demek bile zordur. Aklına güvenenler, bu dediklerimizi ister kabûl etsin, ister etmesinler. Sanırım onlar bunu kabûl de edemezler. Çünkü bu mesele akıl sınırının ötesindedir. Nazarı zâhire bağlanıp kalmış olan aklın, bu makâmda inkârdan başka nasîbi olamaz.

---

[180] *Duhâ*, 93/11.

olan bilgiler, muhâliflere göre delîl olamazlar[179]. Ama ondan biz zarar görmeyiz. Çünkü vazîfemiz sâdece teblîğ edip bildirmektir. İslâmî nasîbi olanlar hiç düşünmeden kabûl eder, nasîbi olmayanların da sâdece inkârı artar.

Şeyhu'l-İslâm Şeyh Ebû Mensûr el-Mâturîdî'nin dostları, felsefî incelemelere girmeksizin maksatları kısaca vererek en güzel yolu izlemişler. Ehl-i Sünnet arasında filozofların kullandıkları nazar ve istidlâl, Şeyh Ebu'l-Hasan el-Eş'arî kanalıyla yayılmıştır. Eş'arî, Ehl-i Sünnet inançlarını felsefî delîl-

---

[179] *Hadsî*, hads kelimesinden alınmıştır. Hads, yürüyüşte sür'at ve hızlı yol alma veya zihnin ilkelerden sonuca neredeyse aynı anda olduğu sanılacak kadar çabuk intikal etmesi demektir. Hads, zihinde oluşan ilkelerin (mebâdî) kasıt ve ihtiyar olmaksızın kendiliğinden şekillenerek sonucun (matlûbun) elde edilmesi olarak tarif edilir. Seyyid Şerîf Cürcânî de hadsi zihnin ilkelerden (mebâdî) sonuçlara (metâlib) süratle intikal etmesi olarak tarif eder ve onun bir keşif mertebesi olduğunu belirtir. (Tarifat, Hads maddesi)

Filozoflar ve kelam âlimleri de hadsî düşünceyi aklın hads vasıtasıyla verdiği hüküm olarak tarif ederler. Bu yolla verilen hükümler şüpheye mahal bırakmıyacak şekilde yakin ifade ettikleri için katî kabul edilirler. Hatta kişinin hadsî olarak edindiği bilgi, istidlâlî bilgiden daha kesindir. Mesela ayın ışığını güneşten aldığına dair hüküm hadsîdir. (Tehânevî, c.1, s. 410, 411) Ayrıca hadsî bilgilerin bazı âlimler tarafından ilhama benzetildiğini belirtmekte fayda vardır. İlhamın sahibine delil olup başkalarına olmadığı hatırlanırsa İmâm-ı Rabbânî'nin "Bundan biz zarar görmeyiz" cümlesiyle ne demek istediği daha iyi anlaşılacaktır.

Bedîhî Arapça bedh kökünden alınmıştır. Bedh, ansızın ortaya çıkmak veya bir şeyin evveli manalarında kullanılır (İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab. C.13, s.475). Bir mantık ıstılahı olarak, *zarûrî ve evvelî* kelimeleri ile de aynı manada kullanılan *bedîhî* kelimesi, aklın hiçbir gayret ve delile ihtiyaç duymadan açık ve kesin olarak kabul ettiği hüküm olarak tarif edilmiştir (Cürcânî, *Târîfât*). Bütünün kendini oluşturan parçalarından büyük olduğunu bilmek bedîhî bilgiye misâl olabilir.

İşin aslı şudur: Yakîn kalble alâkalıdır[181]. Güneşin varlığına dâir kalbde meydana gelen yakîn, casus hükmündeki hisler vâsıtasıyla oluşur. Kelâm ilmine âit meseleler hakkında kalbde hâsıl olan yakîn öyle değildir. Kalb onları her hangi bir vâsıtaya ihtiyâç duymadan ilhâm yoluyla Hz. Vehhâb Celle ve Alâ'dan alır. Buna göre, birinci yakîn, ilme'l yakîn;[182] ikincisi

---

[181] *Yakîn*, bir şeyi kalb ile kavrama ve görme olarak târif edilir. Tehânevî yakîni, "Kalb keşfi ile gaybları müşahede ve fikirlerin bildirmesiyle sırları mülahaza etmek" olarak târif eder. Kalbteki yakînîn göze (basar) benzediğini ve gözden kaybolan şeylerin yakîn ile görülebileceğini yazar. (Tehânevî, Keşşâfü İstılâhati'l-Fünûn, c.4, s. 417) Bu târifte kalb keşfi ile görünen maddî âlemin değil, görünmeyen gayb âleminin müşâhede edileceğinden söz edilmektedir. Ruzbehân el-Baklî'ye (Kuddise sirruh) (v. 606/1209) göre yakîn, "Kalb gözü makâmı olup sıfat nurlarını görmektir." (el-Baklî, Ebu Muhammed Ruzbihân eş-Şirâzî, *Kitâbu Meşrab el-Ervâh*, Neşreden, Nazif M. Hoca, İstanbul Ünv. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1974, s.222) Bu son tarifde yakînîn zâtın değil, sıfatların nûrunu görmekten ibaret oluşunun dile getirilmesi İmâm-ı Rabbânî'nin (Kuddise sirruh) görüşüne benzerliği bakımından dikkat çekmektedir.

[182] İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri ilme'l-yakîni şu şekilde tarif eder: "*İlme'l-yakîn*, ilmî yakîn (kesinlik) ifâde eden delilleri müşahede edip görmektir. Bu müşahede aslında delillerle eserden müessire gitmektir. Bazıları âfâk (dış dünya) ve enfüs aynalarında görülüp müşâhede edilen zuhûrât ve tecelliyâtın tamâmının *zâtî*; zuhûrâtın da *lâ-keyfî* olduğunu söyler ama onlar eserlere bakarak müessire delil bulmaktan ibarettir. Zira aynada görülen bir şeyin kendisi değil, eserinin (suretinin) bir kısmıdır. Bu durumda seyr-i âfâkî ve enfüsîdeki bilgi, ilme'l-yakin dairesinin dışına taşamaz ve eseriyle müessire delil edinmekten başka bir nasîb alamaz. Allah Tebâreke ve Teâlâ, **"Biz onlara O'nun Hak olduğu vuzuha kavuşuncaya kadar âfâk ve enfüsten delillerimizi göstereceğiz."** (Fussilet, 53) buyurur. Bazıları seyr-i afâkîyi ilme'l-yakin kabûl edip, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakînin seyr-i enfüsîde olduğuna ve nefslerin

ise ayne'l-yakîn olur. Arada ne kadar büyük fark var. Hiç işitilen, görülen gibi olur mu?

İrşâd ve İrâde

Hak Celle ve Alâ'nın mahzâ fazl-ı keremi ile tâlibin sadır sâhası (gönlü), bütün murâdlardan temizlenip Hak Sübhânehû'dan başka maksûd kalmayınca, yaradılışındaki hikmet gerçekleşir ve kulluk görevini hakkıyla edâ etmiş olur. Bundan sonra onun nâkıs insanları terbiye etmesi için geri döndürülmesi murâd edilirse, Hak Sübhânehû tarafından bir irâde ve ihtiyâr verilerek, kavlî ve fiilî tasarruflarda icâzetli ve izinli köle gibi muhtâr (seçme hakkı bulunan insan) kılınır. İrâde sâhibi, Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanma makâmı olan o makâmda her irâde ettiğini başkaları için irâde eder ve bakış açısı, kendi menfaatlerine göre değil, Vâcib Teâlâ'nın irâdesinde olduğu gibi, dâima başkalarının yararına göre ayarlanır. **"En yüksek mesel (sıfatlar) Allah'a âittir."**[183]

Yukarıda anlatılanlardan irâde sâhibinin her istediğinin olması gerektiği anlaşılmamalıdır. Bu, câiz değildir, hattâ şirktir, kullukla bağdaşmaz. Nasıl bağdaşsın ki? Hz. Hak Teâlâ ve Sübhânehû habîbine bile, **"(Rasûlüm!) Sen sevdiğini hidâyete erdiremezsin, ama Allah dilediğine hidâyet verir..."**[184] buyurmuştur. İnsanlığın Efendisinin irâdesi için bile bir duraklama olunca, onun dışındakilere ne demeli? Onların ne güçleri olabilir?

Ayrıca, yukarıda anlatılanlardan, irâde sahiplerinin bütün istediklerine Hak Teâlâ ve Sübhânehû'nun mutlaka râzı olacağı da çıkarılmamalıdır. Öyle olsaydı Server-i kâinât efendi-

---

hâricinde seyrin olmadığına hükmederler. İnsanlar âşık olduğu şeyleri farklı şekillerde anlatırlar." (*Mektûbât*, c.2, m.4, s.12).

[183] *Nahl*, 16/60.

[184] *Kasas*, 28/56.

mizin (Sallallâhü aleyhi ve sellem) bazı fiil ve sözlerine Hak Sübhânehû'dan bir itiraz gelmezdi. Hâlbuki Allah Teâlâ, **"Yeryüzünde savaşırken, İslâm izzet bulup küfür zelîl oluncaya kadar hiçbir peygamberin esir alması uygun düşmez"**[185] buyurmuştur. Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem)

---

[185] *Enfâl*, 8/67.

Bedir'de Mekke müşriklerinden 70'i öldürülür 70'i de esir alınır. Hz. Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimiz, esirler hakkında sahâbe-i kirâm (Radiyallâhü anhüm ecmaîn) ile istişâre eder. Hz. Ebû Bekir (Radiyallâhü anhü), teslim alınanlardan fidye alınıp salıverilmelerini, Hz. Ömer (Radiyallâhü anhü) öldürülmelerini, Abdullah b. Revâha (Radiyallâhü anhü) ise yakılmalarını teklif eder. Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimiz, Sıddîk-i Ekber (Radiyallâhü anhü) hazretlerinin reyini uygun görür ve esirler fidye karşılığında serbest bırakılır.

Ertesi gün Hz. Ömer (Radiyallâhü anhü), Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimiz ve Hz. Ebû Bekir'in (Radiyallâhü anhü) beraberce ağladıklarını görüp, "Ya Rasûlallah! Sizi ve arkadaşınızı ağlatan nedir, bana da söyleyiniz? Ağlamak içimden gelirse ben de ağlarım; kendiliğinden gelmezse sizler ağladığınız için ağlamaya çalışırım" deyince Hz. Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) şöyle cevâb verir: **"Fidye aldıkları için arkadaşlarınıza arz olunan şeyden dolayı ağlıyorum."** (Hemen yanındaki bir ağaca işâret buyurarak devâm eder), **"Size gelecek azâbın bu ağaçtan daha yakın olduğu bana arz edildi ve Allah Teâlâ şu âyetleri inzâl buyurdu: "Yeryüzünde savaşırken, İslâm izzet bulup küfür zelîl oluncaya kadar hiçbir peygamberin esir alması uygun düşmez. Geçici dünyâ malını istiyorsunuz. Hâlbuki Allah âhireti kazanmanızı murâd eder. Allah Azîzdir, Hakîmdir. (İctihâd ile amel edenlere azâb edilmeyeceğine dâir) Allah'tan daha önceden bir hüküm gelmemiş olsaydı, aldıklarınız yüzünden size bir azâb gelirdi. Aldığınız ganîmetleri temiz ve helâl olarak yiyin; Allah'tan korkun. Allah Gafûr'dur, Rahîm'dir."** (Enfâl, 67-69). (Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi liahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1993, c.7, s.404).

efendimizin bazı fillerinden dolayı af olunmasının bir mânâsı olmalı ki, Allah Teâlâ onun hakkında, **"Allah seni affetsin..."**[186] buyurmuştur[187]. Zîrâ af, taksirât olduğu zaman düşü-

[186] *Tevbe*, 9/43.

[187] Katâde ve Amr b. Meymun (Radiyallâhü anhüm ecmaîn), Hz. Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimizin emrolunmadığı hâlde yaptığı iki fiilinin olduğunu belirtirler: Bunlardan birisi, Tebük seferinde münâfıklara izin vermesi, diğeri de Bedir esirlerinden fidye almasıdır. (Râzî, Fahruddin, *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, c.16, s.73).

Tebük seferine katılmamaları için münâfıklara verilen izin meselesi *Kur'ân-ı Kerîm*'de şu şekilde anlatılır:

"Eğer o, yakın bir ganîmet ve kolay bir sefer olsaydı mutlaka peşine düşer gelirlerdi. Fakat o zahmetli yolculuk onlara uzak geldi. Onlar 'Bizim de gücümüz yetseydi, sizinle berâber çıkardık.' diyerek Allah'a yemin edecekler. Ama kendilerini helâk ediyorlar. Allah onların yalancı olduklarını biliyor. Allah seni affetsin. Doğru söyleyenlerin kimler olduğu açığa çıkıp kimlerin yalancı olduğunu bilinceye kadar beklemeden niçin onlara izin veriverdin? Allah'a ve âhiret gününe inananlar, malları ve canlarıyla cihâd etmek istedikleri için zâten senden izin istemezler. Allah müttakîleri bilir. Ancak Allah'a ve âhiret gününe inanmayanlar ve kalblerinde şüphe bulunup, şüpheleri içinde bocalayıp duranlar senden izin isterler. Sizinle berâber cihâda çıkmak isteselerdi, bir hazırlık yaparlardı. Allah cihâda çıkmalarını uygun görmediğinden onları alıkoydu ve onlara, 'Siz de oturanlarla berâber oturun dendi.' (Zâten) Sizin aranızda cihâda çıksaydılar, fesat ve şerre sebep olacak ve aranıza fitne sokmaya çalışacaklardı. Aranızda onlara kulak verecekler de vardı. Allah zâlimleri iyi bilir." (Tevbe, 9/42-47).

Nebilerin ictihatlarında isabet etmedikleri zaman, anında Allah Teâlâ tarafından vahiy ile uyarıldıkları, onların yanlışı takrir etmedikleri ve böyle bir duruma da hata adının verilemeyeceği bilinmektedir. Hz. Rasûllah'ın (Sallallâhü aleyhi ve sellem) son günlerinde cereyan eden kırtas hadisesi ile alakalı bir soruya İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin birkaç madde halinde verdiği cevaplardan bilhassa üçü, meseleyi netleştirecektir:

nülebilir. Zâten, meselâ küfür ve isyân gibi, Allah Sübhânehû'nun irâde ettiği her şeyin râzı olduğu şeyler olması şart değildir.

Allah Teâlâ'nın Tecellîleri

Sözlerimde imâmım Kelâmullah, işlerimde pîrim Kur'ân-ı Mecîd'dir. Kur'ân'ın hidâyeti olmasaydı hakîkî mabûd olan Allah Teâlâ'ya kulluk yolu açılmazdı. Bu yolda her latîfe ve daha da latîf olana **"Ben Allah'ım"**[188] diye nidâ edilir ve sâlik, Allah Teâlâ'ya kulluk yapmaya mübtelâ olur. Eğer o, şekil (keyfiyet) sâhibi bir varlıksa ona kendini şekilsiz (lâkeyfî) bir şekilde gösterir, teşbîh ise O kendini tenzîh yollu açar. Burada imkân vücûb ile hudûs da kıdem ile karışıktır. Eğer bâtılsa, hak sûretinde görünür; dalâlet ise, hidâyet sûretinde tecellî eder. Miskin sâlik, onların her birine **"İşte benim Rabbim budur"**[189] diyerek yönelen âmâ yolcu gibidir. Hak Sübhânehû ve Teâlâ kendini semâların ve arzın yaratıcısı olarak över ve **"İki doğunun ve iki batının Rabbi"**[190] olduğunu bildirir. Bu sıfatlar, yükselme (urûc) vaktinde hayâlî ilâhlara verilirse, gayri ihtiyârî onlardan kaçar ve zevâle doğru yönelir. Şüphesiz bu durumda sâlik, **"Ben batanları sevmem"**[191] diyerek hepsinden yüz çevirir ve Hz. Vâcibü'l-vücûd'ün Zâtından başkasına yönelmez **"Hidâyeti ile bizi buna erdiren Allah'a hamd olsun. O bizi doğru yola sevk etmeseydi ken-**

---

karşı itimadı zayıflatır. O halde ahkâma itimadı kaldıran sadece sehv ve nisyan değil sehv ve nisyanı ikrardır. (*Mektûbât*. C.2, m.96, s.147)

Daha fazla malumat için bakz. *Mektûbât*. C.1, m.107, s. 112.

[188] *Tâhâ*, 20/14.

[189] *En'âm*, 6/76, 77, 78.

[190] *Rahmân*, 55/17.

[191] *En'âm*, 6/76

"Bunlardan birincisi şudur: Hz. Rasûlüllah sallallahu aleyhi veselleme mim nutkedip konuştuklarının hepsi, vahiy gereği değildi. **"O, hevasından konuşmaz"** (Necm, 3, 4) ayeti, müfessirlerin de ifade ettikleri gibi, Kur'ân'a müteallık şeylere mahsustur. Zâten onun bütün konuştukları vahiy gereği olsaydı Hak Celle Şanuhû'dan onun bazı sözlerine itiraz gelmez ve onu affetmenin bir manası olmazdı. Halbuki Allah Taala nebi sallallahu aleyhi veselleme **"Allah seni affetsin. Onlara niçin izin verdin?"** (Tevbe, 9/42-47) buyurmuştu.

İkincisi de şudur: **"Ey basîret sahipleri ibret alınız."** (Haşr, 2) ve **"İşte onlarla istişare et"** (Âl-i İmran, 159) ayetleri gereğince Hz. Rasûlüllah'ın (Sallallâhü aleyhi ve sellem) bulunduğu meclislerde eshab-ı kiramın da ictihadî hükümlerde ve aklî işlerde söz söyleme hakları, ret ve tebdile müsaadeleri vardı. Zira itibar ve meşveretle emretmek, ret ve tebdilsiz olmaz.

Bedir esirlerinin öldürülmesi veya fidye alınması hususunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştü (ihtilaf). Hz. Ömer el-Faruk esirlerin öldürülmesine taraftar olmuş, vahiy de onun görüşüne uygun nazil olmuştu. Fidye alma kararına dair de vaîd (azab haberi) geldi ve Hz. Rasûlüllah, **"Azab inseydi Ömer ve Sa'd bin Muaz'dan başkası kurtulamazdı"** buyurdular. Hz. Sa'd da esirlerin öldürülmesi taraftarıydı.

Üçüncüsü şudur: Hz. Rasûlüllah'tan (sallallahu aleyhi vesellem) sehiv ve nisyan caiz, hatta vaki bile olmuştur. Zi'l-yedeyn hadisinde şöyle geçer: Hz. Rasûlüllah (s.av.), dört rek'at bir namazın ikinci rekâtında selam verdi. Zü'l-yedeyn, "Namaz mı kısaldı, siz mi unuttunuz, ya Rasûlellah?" dedi ve zi'l-yedeyn'in dediğinin doğru olduğu anlaşıldıktan sonra Hz. Rasûlüllah kalkıp iki rekât daha kılıp sehiv için secde ettiler. (Buhârî, Salât, Bab.88) Beşer olması bakımından sağlık ve sıhhat içindeyken bile sehv ve nisyan caiz olunca, yine bir beşer olarak ölüm sıkıntısı (maraz-ı mevt) ve acıların tam baskın olduğu bir anda kast ve ihtiyarı olmaksızın sudur etmesi niye caiz olmasın?

Onlardan sehv ve nisyanın caiz olması, tebliğ ettikleri ahkâma itimadın kalkmasını gerektirmez. Hak Sübhanehu, sehv ve nisyanları hususunda vahiy göndermek suretiyle onlara doğruyu gösterip yanlıştan ayırabilmeyi nasib eder. Zira Hz. Rasûlüllah'ın (sallallahu aleyh vesellem) hatayı onaylaması (takriri) caiz değildir. Çünkü o, ahkâma

dimiz bulamazdık. Rabbimizin Rasûlleri hakkı getirmişlerdir."[192]

Mürîdin, Mürşidinin Üstünlüğüne İnanması

Şeyhimizin devâmlı hizmetinde bulunan dört kişiydik. İnsanlar bize ihvan (kardeşler/samîmi dostlar) arasında ayrı bir değer verirdi. Şeyhimiz hakkında hepimizin farklı inanç ve muâmelelerimiz (itâatle ilgili hususiyetlerimiz) vardı. Bu fakîr, bu gibi sohbet ve toplantıların ve buna benzer terbiye ve irşâdın Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimizin zamanından sonra oluşmadığını yakînî olarak öğrendi ve bu büyük nimet için Allah Sübhânehû'ya şükretmekte. Çünkü her ne kadar Hayru'l-Beşer (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimizin sohbetine nâil olma şerefine eremediyse de, sohbet saâdetinden mahrum da kalmadı[193].

Efendi Hazretleri o üç arkadaştan her biri için, "Filan kişi beni tekmîl sâhibi olarak tanıyor ama irşâd ehli görmüyor. Ona göre irşâd mertebesi tekmîl mertebesinin de üstündedir. Filan kişinin de bizimle ilgisi yoktur." demişti. Bir diğeri için ise, "Onun bizim hakkımızda inkârı vardır. Herkes bizden îtikâdı kadar istifâde eder" buyurmuştu.

Şunu iyi bilmelisiniz: Şeyhinin üstün ve mükemmel olduğuna inanması, mürîdin muhabbetinin semereleri olduğu gibi ifâde ve istifâdeye de sebeb olur. Fakat mürşidinin, fazîletleri dînî delîllerle sâbit olan zâtlardan üstün olduğunu iddiâ et-

---

[192] *Â'râf*, 7/43.

[193] Bu cümle, Arapça tercümede birinci tekil (mütekellim vahde) zamirleri ile verilmiş ancak önceki cümlelerle uyumlu olması için Farsça nüshadaki gibi üçüncü tekil (müfred gâib) olarak tercüme etmeyi tercîh ettik. Birinci tekil olarak terceme etseydik cümle, "Çünkü her ne kadar Hayru'l-Beşerin (Sallallâhü aleyhi ve sellem) sohbetine nâil olma şerefine eremedimse de, bu sohbetin saâdetinden mahrum kalmadım." olurdu.

memelidir. Çünkü bu, sevgide ifrât olur. O da iyi bir şey değildir. Şîa'nın Ehl-i Beyte muhabbet husûsunda ifrâta kaçışları, perîşânlık ve sapkınlıklarına sebep olmuştur. Hristiyanların da sevgide ölçüyü kaybedip Hz. Îsâ aleyhi's-selâmı ilâh kabûl etmeleri ebedî perîşânlığa yol açmıştı.

Mürîd, şeyhinin, fazîletleri dînî delîllerle sâbit olanların dışındakilerden üstün olduğuna inanabilir. Hattâ tarîkatte bu vâcibtir bile. Bu inanç mürîdin isteğine bağlı bir şey değildir. Mürîd hazır ise mürşidi ile tanışınca istemese bile bu inanç içine doğar ve onunla şeyhinin kemâlâtından istifâde eder. Şeyhinin üstün olduğuna inanması, mürîdin ihtiyârı ile ve zorla gerçekleşirse, bu câiz olmaz ve bir sonuç vermez[194].

Kelime-i Tevhîd ile Nefy ve İsbât

"Lâ ilâhe illallah" kelime-i tayyibesi ile yapılan nefiy ve isbâtta en yüksek derece, keşif ve şühûd ile idrâk olunan her şeyi, sırf tenzîh ifâde etse ve mahzâ benzersiz (lâ mislî) olsa bile, *"lâ (hayır)"* kelimesinin altına koymaktır. Bu cümlenin isbât tarafında (*illallah*) ise, kalbin çağrışımları ile sâdır olan istisnâ kelimesini telaffuzdan başka nasîb olamaz.

---

[194] İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin aşağıdaki cümleleri meseleye verdiği ehemmiyeti göstermesi bakımından mühimdir: "Dostum, iki şeyde gevşeklik olmadıkça üzülmeyiniz. Birisi Sâhib-i Şerîate -kendine ve âline salât, selâm ve hürmetler olsun- mütâbaat, diğeri de şeyhine ihlâs ve muhabbettir. Bu iki haslet bulundukça binlerce zulmet çökse zarar vermez ve bir kayıbtan korkulmaz. Ama -Allah Sübhânehû korusun- bunlardan birinde bir noksanlık ortaya çıkarsa, insan huzûr ve cemiyyet içinde olsa bile, zarar üstüne zarardır. Çünkü bu ona bir istidrâc (aldatma)dır, âkibeti kötüdür. Tazarru' ile yalvararak Allah Sübhânehû'dan bizi bu iki şeyde sâbit kılmasını ve bu iki şeyde istikâmet nasîb etmesini istemek gerekir. Zîrâ işin aslı ve kurtuluşun sebebi bunlardır." (*Mektûbât*, c.2, m.30, s.41)

Heyhat, kim, nasıl avlasın Ankâ'yı?

Sen de at sapanı, bırak kapanı.

Hak dîne tâbi olanlara ve Hz. Muhammed Mustafa'ya (Sallallâhü aleyhi ve sellem) tâbi olmayı lüzûmlu görenlere selâmlar ve onun âline salavât ve teslîmât olsun.

Hakîkat-i Kur'âniyye, Hakîkat-i Kâbe ve Hakîkat-i Muhammediyye

Hakîkat-i Kur'âniyye ve Kâbe-i Rabbâniyye, *Hakîkat-i Muhammediyye*nin -ona mazhar olan zâta salât ve tahiyyet olsun- üzerindedir. Bu yüzden *Hakîkat-i Kur'âniyye, Hakîkat-i Muhammediyye*nin imâmı, *Hakîkat-i Kâbe-i Rabbâniyye* de *Hakîkat-i Muhammediyye*nin mescûdü (secdegâhı) olmuştur. Bununla birlikte *Hakîkat-i Kâbe-i Rabbâniyye, Hakîkat-i Kur'âniyye*nin üzerindedir. Zîrâ orada, yâni *Hakîkat-i Kâbe-i Rabbâniyye*de, bütün sıfatsızlık ve renksizlikler mevcuttur. Orada şuûn ve itibârlara, hattâ tenzîh ve takdîse bile yer yoktur.

Orada bulunan her şey dil ile anlatılamayacak kadar yücedir.

Bu mevzûda ehlullahtan hiç birisi dudaklarını bile kıpırdatmadı, hattâ rumûz ve işâretle bile konuşmadı. Bu dervîş, Hz. Habîbullah'ın sadakası ve Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimizin bereketi ile bu mârifet ile müşerref olup akrânı arasında mümtâz oldu.

Kâbe'nin sûretinin, eşyânın sûretlerinin mescûdu olduğu gibi, Kâbe'nin hakîkatinin de eşyânın hakîkatlerinin mescûdu olduğunu bilmelisiniz. Şimdiye kadar kimsenin duymadığı ve haber vermediği ve Allah Sübhânehû'nun mahza fazl ve keremiyle bana ilhâm ederek bildirdiği bir şey söyleyeceğim: Şöyle ki, Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimizin irtihâlinden bin küsür sene geçtikten sonra öyle bir zaman

gelecek ki, o zamanda *Hakîkat-i Muhammediyye* kendi makâmından urûc edip (yükselip) Hakîkat-i Kâbe ile birleşecek ve o zaman *Hakîkat-i Muhammediyye*'ye *Hakîkat-i Ahmediyye* adı verilecek ve o da Zât-ı Ahad Celle Sultânuhû'ya zuhûr mahalli olacaktır. Bu iki mübârek isim de aynı isim ile tahakkuk edecek ve Hz. Îsâ aleyhisselâm inip, Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimizin şerîati ile amel edinceye kadar, önceki makâm *Hakîkat-i Muhammediyye*den hâlî (boş) olarak kalacaktır. O zamanda *Hakîkat-i İseviyye*, makâmından urûc edecek ve hâlî olarak duran *Hakîkat-i Muhammediyye* makâmına yerleşecektir[195].

---

[195] Mir Muhammed Numan ve Hoca Muhammed Eşref (Kuddise sirruh), İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin yukarıdaki *Hakîkat-i Muhammediyye* ve Hakîkat-i Kâbe hakkında yazdıkları ile alâkalı bir açıklama yapmasını isterler. İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri de onlara yazdığı bir mektûbda önce yukarıdaki cümlelerin aynısını yazarak bir hatırlatma yaptıktan sonra meseleye şu şekilde açıklık getirir:

"Şunu iyi bilmek gerekir: Bir şahsın hakîkati, o şahsın imkânî teayyününün (mümkünât cümlesinden olan varlığının belirlenişinin) kendine gölge olduğu vücûbî teayyünden ibârettir. Vücûbî teayyün ise, *alîm, kadîr, mürîd, mütekellim* gibi ilâhî isimlerinden biridir. Bu ilâhî isim o şahsın rabbi, kendi varlığının ve varlığı ile ilgili şeylerin feyezânının mebdei (taşmasının başlangıcı) dir. Bu ismin Hazret-i Zât'a nisbetle bir takım mertebeleri vardır. Öyle ki, varlığı zâtın varlığına zâid olan sıfat mertebesine bir isim olur. Bu isim, zâta sâdece itibârî bir ziyâdelik olan şân mertebesine de uygun düşer. Sıfat ve şân arasındaki fark ise, sülûk ve cezbe hakkında yazdığımız mektûbda tafsîlâtı ile anlatılmıştı. Anlaşılmayan ve şüphe edilen taraflar varsa oraya mürâcaat ediniz. (Bakınız: *Mektûbât*, c.1, m.287, s.315-327)

Şân aslında itibârî olarak hâsıl olmasına rağmen, onun üzerinde de ona zâid ve münâsip olan ve onun itibârî olan bu varlığına da mebde' (başlangıç) teşkil eden bir başka mânâ daha vardır. Bu durumda bu isim o mertebeden de nasîbini alır. Aynı şey, onun üzerine zâid olan

diğer mânâ için de oluşur. Ama beşer kuvveti bunu kavrayamaz. Sermâyesi kıt olan bu fakîr, başka bir mertebeye daha geçmişti. Ama oradan yukarıda istihlâk ve izmihlâlden başka bir nasîbi olmadı. **"Ve her ilim sâhibinin üstünde daha iyi bilen vardır."** (Yûsuf, 12/76).

Nimet sâhibine nimeti âfiyet olsun.

Miskin âşık yutkunmakla iktifâ etsin.

Allah dostlarının birinin diğerine üstünlüğü ve birbirlerinden farkı, herkesin *isti'dât* ve kâbiliyeti nisbetinde bu mertebeleri geçmesine bağlıdır. Evliyâ arasında ilâhî ismin bizzât kendine vâsıl olabilenler, oldukça azdır. Çünkü onların çoğu, tafsîlatlı bir şekilde seyr-i sülûk ile mümkünât mertebelerinin tamâmını geçer ama sadece bu ismin gölgelerinden birine varabilirler. Bazen sırf cezbe yolunda bu ismin kendine de vâsıl olunduğu sanılabilir. Ama buna itibâr edilmez. Bu isimden yukarılara yükselip sözü geçen mertebeleri -ister az bir bölümünü ister çoğunu- kat edebilenler, yukarıdaki zâtlardan da azdır. İşin aslına dönüp şöyle diyebiliriz: Bir şahsın vücûbî teayyününe o şahsın hakîkati denildiği gibi, mümkünler cümlesine âit olan teayyününe de denilebilir.

Bu giriş bilgilerini anladıysanız, ilâveten şunları söyleriz: Sonradan yaratılmış her şey gibi, Allah Rasûlü Hz. Muhammed de (Sallallâhü aleyhi ve sellem) âlem-i halk ve âlem-i emirden oluşmuştur. Onun âlem-i halkının rabbi olan isim, ilâhî *"alîm"* şânı, âlem-i emrinin rabbi ise itibârî olan o şânın varlığının mebde'idir (başlangıcıdır). Bu durum yukarıda da dile getirilmişti.

Hakîkat-i Muhammediyye "alîm" şânından ibâret, *Hakîkat-i Ahmediyye* ise bu şânın mebde'i olan mânâdan kinâyedir. *Kâbe-i Sübhâniyye*nin hakîkati de bu mânâdan ibârettir. Hazret-i peygamber efendimizin de (Sallallâhü aleyhi ve sellem), **"Âdem su ile çamur hâlindeyken ben peygamberdim"** (Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c.2, s.118) buyurarak bildirdiği şekilde Hz. Âdem'den (Sallallâhü aleyhi ve sellem) önce kendinde bulunan nübüvvet, âlem-i emr ile alâkalı olan *Hakîkat-i Ahmediyye*ye itibârladır. Bu bakımdan Hz. Îsâ (Sallallâhü aleyhi ve sellem), kelimetullah olduğu ve âlem-i emre münâsebeti bulunduğu için ona Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimizin *Ahmed* ismi ile dünyâya geleceği müjdelenmişti. Olay *Kur'ân-ı Kerîm*'de, **"Meryem oğlu Îsâ da: 'Ey İsrail oğulları! Ben**

size Allah'ın elçisiyim. Benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayan ve benden sonra gelecek Ahmed isimli bir peygamberi müjdeleyici olarak (geldim.)' demişti." (Saff, 61/6) diye ifâde buyrulmaktadır.

Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimizin dünyevî bedeni ile alâkalı olan nübüvvet ise *Hakîkat-i Muhammediyye*, hattâ her iki hakîkat itibâriyledir. Onun bu mertebedeki rabbi o şân ve onun mebde'idir. Onun için bu mertebenin dâveti önceki mertebeden daha tamâmdır. Zîrâ o mertebedeki dâveti, âlem-i emr ile sınırlı ve terbiyesi de yalnız rûhânîlere âit iken; bu mertebedeki, hem âlem-i emri hem de âlem-i halkı ihtivâ ettiği gibi, terbiyesi de cisimler ile beraber rûhlara da şâmildir. Sözün kısası, onun (Sallallâhü aleyhi ve sellem) dünyevî unsurlarla alâkalı olan yanı, meleklik tarafına gâliptir. Bu da onun ifâde ve istifâdeye sebep olan halk ile olan münâsebetini artırmak içindir. Zîrâ onlarda da beşerlik tarafı baskındır. Bu yüzden Hak Sübhânehû. Habîb-i Ekremine, "**Ben ancak sizin gibi bir insanım... de**" (Fussilet, 41/6) buyurarak beşeriyyet sıfatını en vurgulu şekilde ortaya koymasını emir buyurmuştur. Bu âyet-i kerîmedeki "**mislüküm** (sizin gibi)" ifâdesi onun beşeriyyet tarafını vurgulamaktadır.

Beşerî unsurdan çıkıp (âhirete) irtihâllerinden sonra, Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimizin rûhânî tarafı beşerî yanına baskın hâle gelmiş, beşerî münâsebeti noksanlaşmaya başlamış ve dâvetinin nûranîliğinde farklılıklar görülmüştür. Eshâb-ı kirâmdan (Radiyallâhü anhüm ecmaîn) bazıları, "Hz. *Rasûlüllah'ın defnedilmesinden hemen sonra kalblerimizde bir farklılaşma hissetmiştik*" demişlerdir. Evet, gaybî îmânın yerini şühûdî îmân almış, iş ıyândan (gözle görmeden) simâa (işitmeye) dönüşmüştü. Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimizin irtihâlinden sonra bin sene gibi uzun zaman geçmiş olmasının büyük olaylarda te'sîri görülmüş, birçok değişiklikler olmuş, onun rûhânî tarafı beşeriyyet tarafını da kendi boyasına boyamış ve âlem-i halk ile alâkalı olan yönü, âlem-i emrin rengini (vasfını) almıştır. Onun âlem-i halk ile alâkalı olan yanı, yâni *Hakîkat-i Muhammediyye* tarafı, *Hakîkat-i Ahmediyye* tarafına doğru yükselip, ona katılmış ve nihâyet *Hakîkat-i Muhammediyye*, *Hakîkat-i Ahmediyye* ile birleşmiştir.

Burada bahsedilen *Hakîkat-i Ahmediyye* ve *Hakîkat-i Muhammediyye*, onun imkân âlemi ile alâkalı olan halk ve âlem-i emr ile alâkalı teayyünüdür; imkân âleminin kendine gölge olduğu vücûbî emir ve halk âlemleri ile alâkalı teayyünü değil. Çünkü vücûbî teayyünün yükselmesinin bir mânâsı yoktur. Bu teayyünle birleşme mümkün değildir. Hz. Îsâ (Sallallâhü aleyhi ve sellem) yeryüzüne inip, Hâtemü'r-Rusül (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimize tâbi olması vâsıtasıyla kendi makâmından yükselerek, *Hakîkat-i Muhammediyye* makâmına varır ve onun (Sallallâhü aleyhi ve sellem) dînini destekleyip güçlendirir.

Önceki şerîatler ile ilgili olarak bizlere şunlar nakledilir: Her ulû'l-azm peygamberden (Sallallâhü aleyhi ve sellem) sonra bin sene geçince enbiyâyı kirâm ve rusül-i izâmdan birisi, önceki Rasûlün dînini takviye etmek ve kelimesini yüceltmek üzere gönderilirdi. Onun dâvet dönemi bitince, bir başka ulû'l-azm peygamber gönderilir, o da kendi şerîatini getirirdi. Fakat Hâtemü'r-Rusül (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimizin şerîati nesih ve tebdilden mahfûz (korunmuş) olduğundan, ümmetine enbiyâ hükmü verilip, dînini takviye ve milletini te'yîd vazîfesi onlara havâle edildi. Bütün bunlarla birlikte ayrıca ulû'l-azm bir peygamberi [Hz. Îsâ (Sallallâhü aleyhi ve sellem)] ona tâbi kılmak sûretiyle de şerîati güçlendirildi. Allah Teâlâ, **"Hiç şüphe yok ki, Kurân'ı biz indirdik, elbette onu yine biz koruyacağız"** (Hıcr, 15/9) buyurur.

Şunu da iyi biliniz! Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimizin irtihâlinden bin sene sonra ümmeti arasından çıkan velîlerin sayısı az ancak dînî takviye vazîfesini en iyi şekilde îfâ edebilmeleri için, mânevî mertebeleri daha mükemmel olacaktır. Bu yüzden, Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimizin bize geleceğini müjdelediği Hz. Mehdî, hattâ Hz. Îsâ da (Sallallâhü aleyhi ve sellem) birinci seneden sonra gelecektir. Kısacası, enbiyâdan Sallallâhü aleyhim ve seleme ecmaîn sonra üstünlük sahâbe-i kirâma (r.a.e) âit olmakla birlikte, bu tabakanın evliyâsının kemâlâtı, eshâb-ı kirâm hazerâtının (Radiyallâhü anhüm ecmaîn) kemâlâtına, birini diğerinden ayıramayacağımız kadar çok benzeyecektir. Belki de bu yüzden Hz. Peygamber efendimiz (Sallallâhü aleyhi ve sellem), **"Ümmetim yağmura benzer. Evveli mi hayırlıdır sonu mu bilinmez"** (Aclûnî,

Keşfü'l-Hafâ, c.2, s.177) buyurdular. O mübârek zât her iki grubun durumunu çok iyi bildiği için "*evveli mi hayırlıdır sonu mu bilmiyorum*" buyurmadılar. Zâten o, ayrıca, "**Dönemlerin en hayırlısı benim dönemimdir**" buyurdukları halde, aradaki benzerlik çok yakın olup, Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimizden başkasının, birinin diğerine üstünlüğü hakkında tereddütleri olabileceğinden, "*bilinmez*" ifâdesini kullandılar.

Suâl: Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimiz, sahâbe-i kirâm (Radiyallahu anhüm ecmain) döneminden sonra en hayırlı dönemin tâbiîn dönemi, onlardan sonra da tebe-i tâbiîn dönemi olduğunu bildirmişlerdir. Bu iki dönemdeki Müslümanlar, hayırlı olduğuna göre yukarıda sözü edilen tabakayı kemâlât husûsunda sahâbe-i kirâma (Radiyallahu anhüm ecmain) benzetmekle ne demek istiyorsunuz?

Cevâb: Bu iki dönemin sözü edilen tabakadan hayırlı oluşu, onların arasından daha fazla velînin çıkıp bid'at ehlinin daha az, âsî ve fâsıkların daha nâdir görülmesi bakımından olabilir. Yukarıdaki durum, ayrıca ümmetin evliyâsı arasından çıkan, meselâ Hz. Mehdî gibi, bazı fertlerin sözü geçen dönemlerdekilerden üstün olmalarına mâni değildir.

Hz. Mesîh'ten başkası Rûhu'l-Kudüs'ten feyz alaydı,

O da Hz. Mesîh'in yaptıklarının aynısını yapardı.

Sahâbe devri her bakımdan üstündür. Bu mevzûda konuşmak lüzumsuzluktur. Zîrâ sâbikûn (hayırda önde gidenler), cennete de önde gireceklerdir. Onlar mukarrab (Allah'a yakın) zâtlardır. Diğer insanların dağlar kadar altın infâk etmeleri onların bir müd (530 gram) arpalarına bile denk olamaz "**Allah rahmetini dilediğine verir.**" (*Bakara*, 2/105).

Yukarıda *Mebde' ve Me'âd Risâlesi*'nden aktardığımız mezkûr cümlelerden önce, "*Kâbe-i Rabbâniyyenin* hakîkati, *Hakîkat-i Muhammediyyenin* kendine *mescûdü ileyhi* (kendi tarafına secde ettiği şey) dir. Zîrâ Kâbe-i *Rabbâniyyenin hakîkati*, bi'aynihî (tamı tamına) *Hakîkat-i Muhammediyye*'nin de kendinin gölgesi olduğu *Hakîkat-i Ahmediyyenin* kendidir. O hâlde o, *Hakîkat-i Muhammediyyenin mescûdü ileyhi* olur." şeklinde yazılan cümlelerin ne demek olduğu şimdi anlaşılmış olmalı.

Kelime-i Tevhîd

"**Lâ ilâhe illallah**" kelime-i tayyibesi olmasaydı, hiçbir şey bize Cenâb-ı Kuds-i Teâlâ'ya giden yolu gösteremez, tevhîdin yüzündeki örtüyü kaldıramaz ve cennet kapılarını açamazdı. Beşerî sıfatlardan dağlar kadar büyük olanları bile "Lâ" kazması ile sökülebilir. Bu nefiy edâtını tekrar etmek sûretiyle Allah Teâlâ'dan başkasıyla kurulan bağlantıların birçoğu kaldırılıp, bâtıl ilâhlar iptal ve hakîkî mabut isbât edilir. Onun yardımıyla sâlik imkân âlemlerini kat eder ve onun bereketiyle irfan sahipleri vücûbî fezâ merdivenlerinden yükselir. O cümle insanı ef'al tecellîlerinden sıfat tecellîlerine götürür ve sıfat tecellîlerinden de Zât tecellîlerine vardırır[196].

---

[196] İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin Kelime-i Tevhid'in faydasına dair kaleme aldığı şu cümleleri, bir ışık kaynağıdır: "Küfrün zulmetini ve şirkin bulanıklığını gidermede bu "Kelime-i Tayyibe"den daha faydalı bir şeyin olmadığını biliniz. Allah Rasülü Hz. Muhammed'in (Sallallâhü aleyhi ve sellem) şefâ'atinin bu ümmetin büyük günahlarından gelecek azabları defetmede en faydalı ve en müessir çare olduğuna inanıyorum. Aynı şekilde küfür merasimlerine ve şirkin rezilliklerine mübtelâ olmasına rağmen, bu kelimenin mânâsını tasdîk etmek sûretiyle îmânın zerresini bile elde eden kişinin, bu kelimenin şefâ'ati ile cehennemden çıkacağını ve orada ebedîyen kalmaktan kurtulacağını ümit ederiz.

Bu ümmetin büyük günahları diye bahsediyorum. Zira onların günahları öncekilerinkinden fazladır. Hatta küfür merasimlerine ve şirk rezilliklerine karışma diğer ümmetlerde daha az idi. Bu yüzden bu ümmetin şefâ'ate ihtiyacı daha çoktur. Önceki ümmetlerin bir kısmı küfürde tam ısrar ederken, diğerleri emirlere itâat eden ihlâslı müminlerdi. Eğer, bu "Kelime-i Tayyibe" gibi şefâ'ati kabul edilmiş bir yardımcıları ve Hâtemü'r-rusül -ona ve diğer rasüllere salât ve tahiyyat olsun- gibi bir şefâ'atçi olmasaydı bu ümmet helâk olurdu. **"Günahkâr bir ümmet, ama Gafûr bir Rab."** Bu ümmetin Allah Sübhanehû'nun af ve mağfiretinden nâil olduklarına şimdiye kadar geçmiş ümmetler nâil olmuş mudur bilinmez. Rahmetin yüzde dok-

Suâl: Kâbe, bu ümmetin evliyâsını tavâf ve onlarla teberrük eder. Nasıl olur da onun hakîkati, *Hakîkat-i Muhammediyye*den önde olabilir?

Cevâb: *Hakîkat-i Muhammediyye*, Hz. Muhammed'in (Sallallâhü aleyhi ve sellem) tenzîhin en yüksek noktasından ve takdîsin zirvesinden nüzûl ettiği en son makâmdır. *Hakîkat-i Kâbe* ise, Kâbe'nin yükseldiği son makâmdır. *Hakîkat-i Muhammediyye*nin tenzîh mertebelerinden kendine yükseldiği ilk makâm ise *Hakîkat-i Kâbe*dir. Onun yükseldiği mertebelerin sonunun neresi olduğunu Hak Sübhânehû'dan başkası bilemez. Ümmetinden velî olanları arasında en mükemmellerinin Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimizin urûcundan nasîbleri tam olduğu için, Kâbe'nin o büyüklerin bereketlerinden istifâde etmeyi temennî etmesinde şaşılacak ne var?

Arzda doğan çocuk semâya yükseldi.

Arz ve zamanı ardında bırakıp yüceldi.

Mebde' ve Me'âd Risâlesi'nde *"Kâbe'nin sûreti* eşyânın sûreti için *mescûdü ileyh* olduğu gibi, *Hakîkat-i Kâbe* de eşyânın hakîkatinin *mescûdü ileyhidir."* diyerek yazdığımız cümlelerin mânâsının da anlaşılmış olması lâzım.

Yukarıda verdiğimiz giriş bilgilerinden şunlar anlaşılıyor: Eşyânın hakîkati, kendi varlıklarının ve varlıklarının gerektirdiği şeylerin feyezânına (taşmasına) mebâdî (başlangıç) olan ilâhî isimlerden ibârettir. *Hakîkat-i Kâbe* ise bu isimlerin üzerindedir. O hâlde eşyânın hakîkatleri *Hakîkat-i Kâbe*'ye tâbi olmalıdır. Evet, kâmil evliyâ *Hakîkat-i Kâbe*'den yukarıda seyr eder, sonra da üst makâmlardaki nûrları iktibâs ederek, urûc mertebelerindeki kendi mekânlarına benzeyen hakîkatlerine inerlerse, bu sefer, bundan önce de yazdığımız gibi, Kâbe onların bereketlerinden istifâde etmek ister." (*Mektûbât*, c.1, m.209, s.177-180).

Hakîkat-i Kâbe'nin *Hakîkat-i Muhammediyye*'nin üzerinde olması ile ilgili ayrıca Muhammed Ma'sûm (Kuddise sirruh) hazretlerininin *Mektûbât*'ında birinci cild yüz seksen üçüncü mektûb ve ikinci cild birinci mektûbda faydalı bilgiler mevcûttur.

"Lâ" süpürgesiyle süpürmedikçe yolları,

"İllallah" sarayına nasıl çıksın kulları.

Hak dîne tâbi olanlara ve Hz. Muhammed Mustafa'ya (Sallallâhü aleyhi ve sellem) tâbi olmayı lüzûmlu görenlere selâm, kendine ve âline en tamâm salavât en mükemmel teslîmât olsun.

Muavvezeteyn Sûreleri

Şeyh Şerafüddîn el-Münîrî[197], bazı mektuplarında, "İbn Mesûd (Radiyallâhü anhü) hazretleri Muavvezeteyn husûsunda

---

san dokuzu günahlarından istiğfar eden bu ümmete ayrılmıştır. Keremi en çok hak edenleri asilerdir.

Hak Sübhanehu ve Teâlâ af ve mağfireti sevdiği ve mağfiret maddesi için hiçbir şey bu ümmete müsavi olamadığı için, şüphesiz bu ümmet en hayırlı ümmet ve onlara şefaat edecek olan kelime-i Tayyibe ise zikrin en efdali olmuştur. Onlara şefaat edecek olan ve enbiyânın seyidi olan nebileri **"Onların seyyiatını Allah hasenata tebdil etmiştir. Allah Ğafur ve Rahimdir"** hitabına mazhar olmuştur. Evet, Erhamürrahimin böyle olur ve Ekramülekramin böyle yapar. Büyükler için hiçbir işte zorluk yoktur.

Bu güzel kelimenin fazîletine dâir şunu da biliniz: Hz. Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem): **'Lâ ilâhe illallah' diyen cennete girer'** buyurdular. Aklı kısa insanlar bir kere 'lâ ilâhe illallah' demekle cennete nasıl girilecek diye şaşıyorlar. Bu, onların "Kelime-i Tayyibe"nin bereketini kavrayamadıklarını göstermektedir. Bu fakîre öyle keşfolundu ki, bu kelimenin bir kere söylenmesiyle kâinâttakilerin hepsinin günahları affolunup cennete konsalar yeridir. Yine öyle keşfolundu ki, bu mukaddes kelimenin bereketi kâinâtın tamamına taksim edilseydi sonsuza kadar hepsine yeter ve hepsini tatmin ederdi. Buna bir de 'Muhammedu'r-Rasûlüllah' eklenince neticeyi siz düşünün." *(Mektûbât*, c.2, m.37, s.57, 58)

[197] Bu zât Mahdûmu'l-mülk olarak da tanınır. Kendisi Hz. Hüseyin soyundan olmak hasebiyle seyyit olup Hindistan'da yaşamış fazilet sahibi bir âlimdir.

cumhûra muhâlif olduğu için onları farz namazlarda okumamak gerekir; kat'î olan farzlarda bu sûreleri okumak uygun olmaz." diye yazmış. Bu fakîr de bu sûreleri önceleri okumuyordu. Bu durum, bir gün sanki Muavvezeteyn gelmişler de kendilerini Kuran'dan çıkarıp okunmasını yasakladığı için Mahdûmu şikâyet eder gibi gösterildiği güne kadar devâm etti. Ancak o andan itibâren bu sûreleri terk etmekten vaz geçip farzlarda okumaya başladım. Onları okuduğum zaman acâip hâller müşâhede ederdim.

Şerîat ilmine mürâcaat ettiğimiz zaman onları farz namazlarda okumamak için bir sebep bulunamaz. Böyle bir karar, Kur'ân'ın iki kapağı arasındaki âyetlerin Kur'ân'dan olduğu husûsunda oluşan icmâ hakkında bir şüphe ortaya atmaktır. Fâtiha'dan sonra sûre okumak, zannî vâciblerden olduğu için, onları okunmayı yasaklamanın bir sebebi olamaz. Farz-ı muhâl, bu iki sûrenin varlığının zannî olduğu kabûl edilse bile, onlar (farz olan kırâat yerine değil) Fâtiha'dan sonraki vâcib kırâat yerine okunmaktadır. Birçok insanın önder kabûl ettiği önemli bir zâttan böyle bir cümlenin sâdır olmasına ne kadar şaştık bir bilseniz. Beşerin efendisine ve onun en temiz âline salât ve selâm olsun.

Mütâbaat ve Taklîd

Sofiyye yolundan, hattâ millet-i İslâm'dan yeterli hazzı almak, kendilerinde taklîdî fıtrat ve Peygamber efendimize (Sallallâhü aleyhi ve sellem) mütâbaat eğilimi fazla olan insanların nasîbidir. Zîrâ burada işin aslı taklîde bina edilmiş ve mesele mütâbaata bağlı kılınmıştır. İnsanlar, enbiyâyı (Sallallâhü aleyhi ve sellem) taklîd ederek yüce mertebelere ulaşabilir, esfiyâya uymak sûretiyle de büyük basamaklara yükselir. Bu fıtrat Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk'ta (Radiyallâhü anhü) diğer insanlardan fazla olduğu için, hiç duraklamadan nübüvveti tasdik etti ve sıddîkların reisi oldu. Ama taklîd ve

tâbilik hissi Ebû Cehil'de az olduğundan bu saâdete eremeyip mel'unların başını çekti.

Mürîd her şeyi, şeyhini taklîd ederek kazanır. Şeyhin hatâsı, mürîdin doğrusundan fazîletlidir. İşte bu yüzden Hz. Ebû Bekir es-Sıddık (Radiyallâhü anhü), *"Keşke Muhammed'in sehvi (unutması) olaydım"* diyerek Peygamber efendimizin (Sallallâhü aleyhi ve sellem) sehvi olabilmeyi temennî etmiştir. Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimiz, Hz. Bilâl (Radiyallâhü anhü) hakkında **"Bilâl'in *"sin"i* Allah katında *"şın"*dır"**[198] buyurmuşlardı. Çünkü Hz. Bilâl (Radiyallâhü anhü), acem olduğu için, ezan okurken *"eshedü"* diyerek *"şın"* harfini *"sin"* okurdu. Allah Teâlâ onun *"eshedü"* lerini *"eşhedü"* olarak kabûl buyurmuştur. Buna göre, Bilâl'ın (Radiyallâhü anhü) hatâsı, başkalarının doğrularından muteber olur.

Bilâl'ın "eshedü"sü, senin "eşhedü"nden hoştur.

Bazı mübârek insanların, "Bazı meşâyıhtan nakledilen duâlardaki hatâları o şeyhe uyanlar, şeyhten sâdır olduğu şekilde aynı hatâ ile okurlarsa müessir olur, ama hatâsız şeklini okurlarsa olmaz" dediklerini duymuştum[199]. Allah Sübhânehû bizleri habîbinin hürmetine -ona, diğer enbiyâ ve rasüllerin

---

[198] Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c.1, s.411, hadîs no: 1518.

[199] İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin sünnete ittibâ husûsunda yazdığı bir mektûbdaki şu cümleleri, şeyhleri taklitte kesin bir ölçünün olduğunu belirtmesi bakımından önemlidir: "Günümüzün mutasavvıfları insaf edip İslâm'ın zayıflamasını ve yalanların yaygınlaşmasını göz önüne alsalardı, sünnetin dışındaki davranışlarında şeyhlerini taklit etmez ve onlar yapıyor diye dîne sonradan sokulmuş şeyleri âdet hâline getirmezlerdi. Zîrâ sâdece sünnete uymak, hayır ve bereket getirip kurtuluşa vesîle olur. Sünnetin dışındaki şeyleri taklid etmekte tehlike üstüne tehlike vardır. **"Elçinin vazîfesi teblîğdir."** (Mâide, 5/99); [*Mektûbât*, c.2, m.23, s.35].

hepsine ve tâbilerine salât ve selâmlar olsun- nebilerini taklîdde ve evliyâsına mütâbaatta sâbit kılsın.

Rusül-i Kirâmın (Sallallâhü aleyhi ve sellem) Fazîletleri

Allah Rasûlü Hz. Muhammed, rasûllerin -hepsine salavât ve teslîmât olsun- bile efendisi olduğuna göre sıradan insanlarla olan durumunu siz düşünün. Hz. Îsâ ve Mûsâ'nın (Sallallâhü aleyhi ve sellem) tecellî-i Zâtî mertebesinden nasîbleri, mertebe ve isti'dâtlarına göredir. Allah Sübhânehû ve Teâlâ, Mûsâ Aleyhisselâm'a, **"Ben seni kendi nefsim için seçtim."**[200] Yâni "Zâtım için seçtim." buyurmuştur. Hz. Îsâ Aleyhisselâm, Rûhullah ve Kelimetullahtır ve Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimize münâsebeti çoktur. Hz. İbrâhim (Sallallâhü aleyhi ve sellem), tecellî-i sıfat makâmında olmasına rağmen, "hadîdi'l-basar" dır (basîreti, kalb gözü keskin). Peygamber efendimiz'e (Sallallâhü aleyhi ve sellem) tecellî-i zât makâmında hasıl olanlar -aralarında farklılıklar olmakla beraber- ona da tecellî-i sıfat makâmında hasıl olmuştur. Bu bakımdan o, Hz. Îsâ ve Mûsâ'dan (Sallallâhü aleyhi ve sellem) üstündür. Hz. Îsâ da, Hz. Mûsâ'dan (Sallallâhü aleyhi ve sellem) üstündür. Onun rütbesi, Hz. Mûsâ'nın rütbesinin üstünde, hadîdi'l-basar ve "nâfizü'n-nazar"dır (bakışları te'sîrli = görüşü geçerli). Onlardan sonra Hz. Nûh (Sallallâhü aleyhi ve sellem) gelir. Hz. Nûh'un makâmı, sıfat makâmında Hz. İbrâhim'in makâmından yukarda olmasına rağmen, Hz. İbrâhim'in o makâmda diğerinde olmayan husûsî bir şanı olduğunda görüş birliği vardır. Ama onların evlatlarının da tebeiyyet ve fer'iyyet yoluyla bu makâmlardan nasîbleri vardır. Hz. Âdem, Hz. Nûh'tan sonradır. Hz. Peygamber efendimize ve diğer enbiyânın hepsine salavât ve

---

[200] *Tâhâ*, 20/41.

teslîmât olsun. Bu, Rabbimin bana lûtuf ve keremiyle öğretip ilhâm buyurduğu bilgilerdendir. Gerçek ilim Allah Sübhânehû'nun katındadır[201].

İsim ve Sıfatlarda Tafsîlî ve İcmâlî Seyr

Sâlikin seyri isim ve sıfatların tafsîlatında olursa, Hz. Zât Celle Sultânuhû'ya vusûl yolu kapanır. Zîrâ isim ve sıfatların nihâyeti yok ki onları kat ederek son maksada varılabilsin. Bazı meşâyıh, bu makâmdan bahsederken, mahbûbun (Allah Teâlâ'nın) kemâlâtının nihâyeti olmadığı için, vusûl mertebelerinin de sonunun olmadığını belirtmişlerdir. Burada kastedilen vusûl, isim ve sıfatlara vusûldür.

---

[201] **"Rusûl-i Kirâmın (Sallallâhü aleyhi ve sellem) Fazîletleri"** başlığı ile verilen bu bölüm Arapça nüshada yok. Biz onu Farsça nüshadan tercüme ettik. (Farsça nüsha, s.76) Bu risâleyi Arapça'ya tercüme eden Muhammed Murâd Kazânî, İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin Mebde' *ve Me'âd* Risâlesini yazdıktan sonraki yıllarda yukarıdaki görüşünü değiştirdiği için onun benimsemediği bir görüşü neşretmek istemediğini belirtir. Hakîkaten İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri *Mektûbât*'ta şunları yazar: "Mebde' ve Me'âd risâlesinde ulû'l-azm enbiyânın -Allah Teâlâ'nın salavât ve teslîmâtı üzerlerine olsun- efdaliyyetine ve yine onların kendi aralarında bazılarının diğerilerinden fazîletli olduklarına dâir bir şeyler yazmıştım. O bilgiler zan ifâde eden keşif ve ilhâmdan kaynaklandığı için yazdığıma, enbiyâ arasında ayırım yapıp hükümler verdiğime pişman oldum ve bu husûsta istiğfâr ediyorum. Zîrâ bu mevzûda katî delîl olmadan konuşmak câiz değildir. Allah Teâlâ'dan affımı talep edip, O'nun razı olmadığı söz ve fiillerden tevbe ediyorum." (*Mektûbât*, c.1, m.209, s.180).

Ancak İmâmın önce böyle bir bilgiye sahip olduğu hâlde, sonra farklı görüşler beyân etmesinin bilinmesinde fayda bile olabilir. Onun her gün terakkî edip mâlûmat ve mârifetlerini artırdığının görülmesinin onun itibarını azaltmayacağı kanaatindeyiz.

Mutlu insan, isim ve sıfatlarda icmâlî olarak seyr edip, Hz. Zât Teâlâ ve Tekaddes'e süratle vâsıl olandır. Hz. Zât'a vâsıl olanların, nihâyetlerin nihâyetine vardıktan sonra, dâvet vazîfesini îfâ etmek için derhal halkın arasına dönmeleri (rücû') gerekir. O makâma varanların dönmemeleri imkânsızdır. Ama mutavassıt olanlar öyle değildir. İstîdâtlarının nihâyetine vardıktan sonra onların dönmeleri şart değildir. Geri gelmeleri veya dönmeyip orada ikâmet etmeleri de mümkündür. Vusûl mertebelerinin tamâmını ancak müntehîler kat edebilir. Hattâ bu, onlar için şarttır. Ama isim ve sıfatların tafsîlatında seyreden mutavassıtların vusûl mertebelerinin sonuna varmaları mümkün değildir[202]. Bu ilim bu fakîre husûsî olarak verilmiştir. Gerçek ilim Allah Sübhânehû katındadır.

---

[202] *Mektûbât*'taki şu satırlar icmâlî ve tafsîlî seyirde olmanın alâmetlerini tarif etmesi bakımından mühim olduğu için buraya eklemek istedik: "Vusûl mertebelerinin sonsuza kadar kesilmeyeceği ve bu mertebelerin uzaklığı dolayısıyla devamlı bir iştiyâkın beklendiği söylenemez. Çünkü bize göre, vusûl mertebelerinin kesilmemesi, isim ve sıfatlarda vâki olan seyrin tafsîlî seyr olmasına bağlıdır. Bu sâlik hakkında bir nihâyet düşünülemez ve kendinden şevk hiç eksik olmaz. Ancak bizim anlatmak istediğimiz, mertebeleri icmâlî olarak kat edip, cümlelerle bir şeylerin ifâde edilemediği ve bir işaret ile bile belirtilemediği bir yere kadar gelmiş müntehîdir. Orada hiçbir beklenti kalmaz; şevk ve talep kaybolur. Anlattıklarımız, evliyânın havâssına âit hâllerdir. Onlar, sıfatların darlığından kurtulmuş, Hz. Zât Teâlâ ve Tekaddes'e vâsıl olmuşlardır.

Sıfatlarda mufassal olarak ve şuûnâtta bir tertîb üzere sülûk edenler öyle değildir. Onlar, sıfat tecellîleri içinde sonsuza kadar hapsedilirler; kat edebilecekleri vusûl mertebeleri, ancak sıfatlar kadardır. Hazret-i Zâta urûc, sıfât ve îtibârâtta icmâlî olarak seyrden başka bir yolla mümkün değildir. Seyri, sıfat ve itibârâtın tafsîlâtında vâki olanlar, sıfat ve itibârât içinde hapsedilir, şevk ve talepleri hiç gitmez; vecd ve tevâcüdleri kaybolmaz. Şevk ve tevâcüd sahipleri, sâdece sıfat tecellîlerine erebilenlerdir. Onlar şevk ve tevâcüdleri

Rızâ Makâmı

Rızâ makâmı, velâyet makâmlarının hepsinin üzerindedir. O yüce makâma sülûk ve cezbe tamam olduktan sonra varılır.

Suâl: Hak Sübhânehû'nun Zâtından, sıfat ve fillerinden râzı olmak vâcibtir. Hattâ îmânın muhtevâsında bu vardır. Bu durumda müminlerin hepsinde rızâ mutlaka olmalıdır. O hâlde rızânın sülûk ve cezbeyi tamamladıktan sonra hâsıl olduğunu söylemekle neyi kastediyorsunuz?

Cevâb: İmanın diğer rükünleri gibi rızânın da sûret ve hakîkati vardır. Başlarda rızânın sûreti, sonlarda da hakîkati gerçekleşir. Rızaya ters düşen bir hâl görülmedikçe, var kabûl edilir. Bu, kalbdeki tasdike benzer. Tersi bir hâl görülmedikçe o da var, yâni hâlen mevcûd olup devam ettiği kabûl edilir. Ama bizim sözünü ettiğimiz rızânın sûreti değil, hakîkatidir. Allah Sübhânehû daha iyi bilir.

Sünnetle Amel ve Bid'atlerden Kaçınmak

Sünnetle amel etmek ve husûsiyle de sünneti kaldıran bid'atlerden kaçınmak için gayret gösterilmelidir. Rasûlüllah -aleyhi's-salâtü ve's-selâm- efendimiz, **"Birisi dînde olmayan bir şeyi sonradan uydurursa reddedilir"**[203] buyurmuşlardır. Bu din tam ve mükemmel olmasına rağmen, sünneti kaldırmasına hiç aldırış etmeden bazı yeni şeyler çıkararak dînî ta-

---

içinde kaldıkça zâtî tecellîlerden nasîb alamazlar." (*Mektûbât*, c.1, m.26, s.35).

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, Mektûbun baş tarafı da aynı mevzûu tahlîl etmekte ve mühim bilgiler vermekte ancak daha fazla uzatmamak için bu kadarını tercüme ettik. İlgilenenlerin mektûbun burada tercüme edilmeyen yerlerine de bakmalarını tavsiye ederiz.

[203] Buhârî, *Sahîhu Buhârî*, Îtisâm 5, Büyû. 60, Sulh 5; Müslim, *Sahîhu Müslim*, Akdiyye, 18 (1718); Ebû Dâvûd *es-Sünen*, Sünnet 6 (4606).

mamlamak isteyen insanlara şaşıyorum. Meselâ sarığın ucunu iki omuz arasından aşağıya salıvermek bir sünnettir. Bazıları, sol taraftan salıvermeyi tercîh edip onunla ölülere benzemek istediklerini söylüyorlar. Birçok insan, bu hareketin bir sünneti kaldırdığının ve bid'ate götürüp harama vardırdığının farkında olmadan onları taklîd ediyor. Sorarım size, ölülere mi, yoksa ölümden önce ölme şerefine eren Rasûlüllah Hz. Muhammed'e (Sallallâhü aleyhi ve sellem) mi benzemek daha faziletlidir? Eğer mutlaka ölümü tadan birine benzenecekse, Hz. Muhammed'e (Sallallâhü aleyhi ve sellem) benzemek çok daha iyidir.

Ölünün kefenine sarık yapmak da bir bid'at iken, ayrıca sarığın ucunu bir taraftan uzatmaya ne dersiniz? Müteahhir ulemâdan bazıları, ulemâdan biri ölünce kefenine sarık yapmayı güzel görüp onaylamışlardır. Ama bu fakîre göre sünnette fazlalık yapmak nesihtir. Nesih ise bir şeyi kaldırmak demektir[204].

---

[204] İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin bid'at ile alâkalı görüşlerini netleştirmesi açısından aşağıdaki satırları tercüme ediyoruz: "Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimizin fiilleri, ibâdet olanlar; âdet ve örf olanlar olmak üzere iki kısımdır. İbâdet olarak yaptıklarının tersini (hilâfını) münker bid'at kabûl ederiz. Bunlar dinde yeni şeyler çıkarmak olduğundan şiddetle men ve reddederiz. Ama Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimizden örf ve âdet kabîlinden sâdır olan fiillere uymayan hareketleri münker bid'at kabûl etmeyiz. Dîne taalluk etmeyip varlık ve yoklukları din ve millete değil, örf ve âdete bağlı olduğundan onları yasaklama husûsunda fazla ısrarcı olmayız. Bazı beldelerin örfü diğerlerinkinden farklı olabilir. Aynı beldede bile zaman geçtikçe örfte değişiklik olusabilir. Bununla birlikte, âdetlerle ilgili sünnetlere riâyet etmenin neticesi faydalı ve saâdete vesîle olur. Allah Sübhânehû bizleri ve sizleri Rasûllerin efendisine mütâbaatte sâbit kılsın. Onun kendine ve tâbilerinin tamâmına en fazîletli salavât ve en mükemmel teslimât olsun." (*Mektûbât*, c.1, m.231, s.207).

Allah Sübhânehû, bizleri sünneti seniyyeye mütâbaatta sâbit kılsın. Sünnetin kaynağı olan Muhammed Mustafa'ya salât, selâm ve tahiyyetler olsun. "Âmin" diyen kullara Allah Teâlâ rahmet etsin.[205]

---

[205] Bu risâleyi Arapça'ya tercüme eden Muhammed Murâd, İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin *Mektûbât*'ının birçok yerinde bid'at mevzûunu ısrarla ele almakla çok doğru ve faydalı bir iş yaptığını; aksi takdîrde Hindistan ve Mâverâü'n-nehir'in her tarafını bid'at zulmetinin sarıp gitme endîşesinin çok güçlü olduğunu yazdıktan sonra şunları da ilâve eder: "İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin bu sözleri bid'ati, hasene ve seyyie olarak ikiye ayıran İslâm ulemâsının sözlerine ters düşmez. Hasene bid'at ile Sadr-ı evvelde (Sahâbe-i Kirâm döneminde) -velev ki işâretle bile olsun- aslı bulunan meselâ minâre yapmak, medrese ve tekkeler inşâ etmek, kitap yazmak ve delîller tertîp etmek gibi şeyleri; bid'at-ı seyyie ile de sahâbe-i kirâm (r.a.e) döneminde aslı olmayan şeyleri kastetmişlerdir. İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri, birinci kısma zâten bid'at adını vermez. Çünkü sadr-ı evvelde onların aslı mevcuttur. Aslı mevcûd olduğu için de sonradan ihdâs edilmiş bid'at değil, sünnet olur. O sâdece ikinci kısma bid'at der. Onlar hakîkaten sonradan ihdâs edilmiş olan bid'atlerdir ve Hz. Peygamber efendimiz (Sallallâhü aleyhi ve sellem), **"Her bid'at dalâlettir"** [Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, İlim 16 (2678)] buyurmuşlardır.

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri ile ulemâ arasındaki tartışma sözdedir. Yâni birinci kısma bid'at denilip denilmeyeceği tartışması sözde kalmaktadır. Efendimiz Şeyh Muhammed Mazhar (Kuddise sirruh) hazretleri, *Makâmât-ı Saîdiyye*'de şöyle buyururlar: "Babam (Rahimehullah) şöyle derdi: İmâm-ı Rabbânî'ye (Kuddise sirruh) göre bid'at-ı hasene sünnete dâhildir. O, **"Her bid'at dalâlettir"** hadîsine binâen ona bid'at ismini vermezdi. İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri ile bid'atin hasene olduğunu söyleyen ulemâ arasındaki ihtilâf sözde ihtilâftır. Şeyh bunu *Râbıta Risâlesi*'nde en mükemmel şekilde isbâtlamıştır. Aynı risâlenin hâmişinde sünnete ters düşmeyen bid'atlerin ulemâya göre bid'at-i hasene olduğu ve İmâm-ı Rabbânî'ye (Kuddise sirruh) göre sünnete dâhil olduğu yazılıdır." Şeyhimiz, İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh)

Cinnîler

Bir gün bu dervîşe cinnîlerin hâlini gösterdiler. Her birinin yanında bir melekle sokaklarda insanlar gibi dolaştıklarını gördüm. Melekten korkularından kafalarını bile kaldıramıyor, sağa sola bakamıyor, sanki ayaklarından zincirli mahkûmlar gibi dediklerine karşı çıkmaya cesâret edemiyorlardı. **"Ancak Rabbim'in dilediği şey olur"**[206] O vakitte, sanki cinnîlerden en küçük bir muhâlefet olacağını hissederse meleğin elindeki demirden bir çekiç ile vurarak hakkından gelecek gibi görünüyordu.

Rabbim serâ ve semâyı donatır.

Güçlünün üstünde güçlü yaratır.

Velînin Cüz'î Fazîleti Nebînin Küllî Fazîletine Mânî Değildir

Velî, bulduğu her kemâlâtı ve vâsıl olduğu her mertebeyi nebîye tâbi olarak bulur. Bir nebîye tâbi olunmasa, bırakınız yüce derecelere varmayı, îmân bile elde edilemezdi. Bir velî,

---

hazretlerinin sözlerini delîl olarak ileri sürerek, yukarıdakileri bid'atte hasenenin olamayacağını söyleyen Vehhâbîlere red olarak yazmıştır.

Ben de diyorum ki burada sözde kalan tartışma, İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri ile mütekaddimîn ulemâsı arasındaki tartışmadır. Ama bid'at dâiresini geniş tutup bilhassa kendi zamanında ve bulunduğu beldelerde sadr-ı evvelde bulunmayan ve güzelliğine dâir dînine bağlı mütekaddimîn ulemâsından bir nakil bulunmayan seyyie bid'atleri de onun içine koyan müteahhirîn ulemâsı arasındaki tartışma mânâ ile alâkalı hakîkî tartışmadır. Bunu da böyle anlayınız. İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri birçok mektûbunda bid'at olur diye mevlid okunmasını yasaklamıştır. Ama bu yasaklama mevlidin kendinden değil, merâsim olarak okunmasından dolayıdır. Bu mevzûda câhiller onun sözleri ile gurura kapılmasınlar diye sözü uzattık (Muhammed Murâd el-Kazanî).

[206] *En'âm*, 6/80.

farazâ nebînin elde edemediği cüz'î bir fazîleti kazansa veya âlî derecelerden birine varsa, tâbi olduğu nebî de aynı fazîlet ve derecelerden mükemmel şekilde nasîbini alır. Zîrâ velînin bahis mevzûu kemâlâtı, nebîye tâbi olmasının neticeleridir. Şüphesiz nebî de o kemâlâttan en mükemmel şekilde nasîbini alıp, yeterli hazzı duyar. Rasûlüllah (Sallallâhü aleyhi ve sellem) efendimiz, **"İslâm'da iyi bir hareket başlatana, başlattığı hareketin ve onunla amel edenlerin ecri verilir"**[207] buyururlar. Kemâlâtın kazanmakta ve dereceyi elde etmekte nebi öndedir.

Velî, cüz'î fazîletlerde nebîden üstün olabilir. Ama bu fazîlet, cüz'î olduğu için, nebîde bulunan küllî fazîlete ters düşmez. *Füsûsu'l-Hikem* sâhibinin (İbn Arabî k.s.), Hatemü'l-Enbiyânın ulûm ve ma'ârifi, yâni husûsî ulûm ve ma'ârifi, Hatemü'l-velâyetten aldığını söylemesi, bu fakîrin imtiyâz sâhibi olduğu bu mârifet istikâmetinde îzâh edilebilir. Bu cümle, şerîate her yönüyle uygun bir mârifeti dile getirmektedir. *Füsûsu'l-Hikem* şârihleri bunun açıklamasını yaparken hayli zorlanmışlardır. Onlar, hâtemü'l-velâyetin Hâtemü'n-nübüvvete hazînedâr olduğunu ve hazînesinden hazînedarı vâsıtasıyla bir şey almak isteyince, padişahta bir noksanlığın olmayacağını söylüyorlar. Ama işin aslı benim anlattığım gibidir. Bunu açıklamaya çalışırken çekilen zorluklar, işin aslına erememekten kaynaklanmaktadır[208].

---

[207] Müslim, *Sahîhu Müslim*, Kitâbü'z-Zekât, 69 (1/705).

[208] *"İmâmı-ı Rabbânî Ulûhiyet ve Nübüvvet Anlayışı"* isimli kitabımızda nebî-velî karşılaştırmasında ölçüler ele alınmıştır. Ayrıca orada İbn Arabî'nin (Kuddise sirruh) hâtemü'l-velâyet ile neyi kastettiği, ilim adamlarının ve bilhassa İmâm-ı Rabbânî'nin (Kuddise sirruh) meseleye bakışı değerlendirilmiştir. (Özgen, Mustafa, *İmâmı-ı Rabbânî Ulûhiyet ve Nübüvvet Anlayışı*, Tablet Yayınları, Konya, 2007, s.477-484.)

Allah Sübhânehû her şeyin hakîkatini bilir. Beşerin efendisine ve onun temiz âline salât ve selâm olsun.

Velâyet Nübüvvetin Cüz'üdür

Velînin velâyeti, nebînin (Sallallâhü aleyhi ve sellem) nübüvvetinin cüz'üdür. Velîde yüksek dereceler olsa bile onlar nebînin derecelerinin cüzleridir. "Cüz ne kadar büyük olursa olsun, her zaman bütünden küçüktür." cümlesi açık bir hükümdür. Cüz'ü büyük hayâl edip, onun bütünden de büyük olduğunu sanıp, bütünün o cüz ile birlikte başka cüzlerden oluştuğunu bilemeyenin aklı zayıftır.

Allah Teâlâ'nın Sıfatları Üç Kısımdır

Vâcib Teâlâ'nın sıfatları üç kısımdır. Birinci kısımdakiler, hâlikiyyet (yaratıcılık) ve râzıkıyet (rızk vericilik) gibi izâfî sıfatlardır. İkinci kısımdakiler ise ilim, kudret, irâde, semi, basar ve kelâm gibi hakîkî sıfatlardır. Ancak bunlarda da kısmen izâfîlik şâibesi vardır. Üçüncü kısım ise sırf hakîkî sıfat olan hayât sıfatıdır. Bu sıfata hiçbir sûrette izâfîlik karışmamıştır. Burada "izâfî" kelimesi ile sıfatların âlemle olan alâkalarını kastediyoruz.

Üçüncü kısım sıfat, üç kısmın en üst derecesinde, hepsini içinde toplayan ve hepsinin aslı kabûl edilenidir. *İlim sıfatı*nda da bir nevi toplayıcılık olmakla beraber, o da *hayât sıfatı*na tâbidir. Sıfat ve şuûnât dâiresi, *hayât sıfatı*nda nihâyet bulur. Matlûba vusûl kapısı budur. *Hayât sıfatı*, *ilm*in üzerinde olduğu için, bu makâma zâhirî ve bâtınî, şerîat ve tarîkat ilimlerine âit ilim mertebelerinin tamâmını kat ettikten sonra varılabilir. Bu kapıdan girenler oldukça azdır. Bu makâmın esrârından bir rumûz bile söylesem bu boğaz kesiliverir.

İlerisi oldukça ince esrârdır.

Gizlemek zevkli ve güzel olacaktır.

Hak dîne tâbi olanlara ve Hz. Muhammed Mustafa'ya tâbi olmayı lüzûmlu görenlere ve âline salât ve selâm olsun.

Allah Teâlâ Benzersizdir

Hak Sübhânehû ve Teâlâ misilden münezzehtir. **"O'nun misli (benzeri) hiçbir şey yoktur."**[209] Allah Teâlâ'nın mislinin olması câiz görülmez ama misâlinin olması görülür. **"En yüksek mesel (sıfatlar) Allah'a âittir."**[210]

Sülûk erbâbı ve keşif sahipleri, misâl ile teselli ve hayâl ile tatmîn olur, şekilsiz (lâ-keyfî) olanı şekilli (keyfî) olan misâl ile ortaya çıkarıp, vücûbu (zorunlu var oluşu) imkân sûretinde görürler. Âciz sâlik, misâli misâl sâhibinin; sûreti de sûret sâhibinin aynı sanır. Bu yüzden o, Hak Sübhânehû ve Teâlâ'nın eşyâyı ihâta edişinin sûretini görüp âlemde bu ihâtanın bir misâlini müşâhede edince, müşâhede ettiğini Hak Teâlâ'nın gerçek ihâtası sanır. Hâlbuki durum öyle değildir. Allah Sübhânehû ve Teâlâ'nın ihâtasının misli ve keyfiyeti yoktur ve o hiç kimsenin müşâhede ve keşfine açık değildir.

Bizler Hak Teâlâ'nın her şeyi ihâta ettiğine inanırız ama ihâtasının ne olduğunu bilemeyiz. Bildiğimiz, ihâtanın hakîkati değil, benzeri ve misâlidir. Allah Teâlâ'nın yakınlık (kurb) ve beraberliğine de bu şekilde inanıyoruz. Burada müşâhede ve keşfedilenler hakîkat değil, benzer ve misâllerdir. Zîrâ onların hakîkatlerinin nasıl olduğu (keyfiyeti) bilinemez. Biz Allah Teâlâ'nın bize yakın ve bizimle beraber olduğuna îmân ederiz ama O'nun yakınlık ve beraberliğinin hakîkatini bilemeyiz. Hz. Peygamber efendimizin -salât ve selâm olsun-

---

[209] *Şûrâ*, 42/11.

[210] *Nahl*, 16/60.

"Rabbimiz gülerek tecellî eder" cümlesiyle misâlî bir sûret kast etmiş olması mümkündür. Zîrâ rızânın en mükemmel misâli gülmedir. Aynı şekilde el, ayak, parmak gibi şeylerin isnâd edilmesi de sûret bakımından olmalıdır.

Rabbim bana böyle öğretti. **"Allah rahmetini dilediğine verir. O, büyük lûtuf sâhibidir."**[211] Efendimiz Hz. Muhammed'e ve âline salât edip selâmet versin ve onları mübârek kılsın.

İmâm-ı Rabbânî'nin (Kuddise sirruh) Ma'ârifinde de Değişiklikler

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin ahvâl, mevâcid, ulûm ve ma'ârifinde bir tenâkuz ve çelişki görülürse onları vakitlerin ihtilâfına ve durumların çeşitliliğine bağlamak gerekir. Zîrâ her vakte ait belli ahvâl ve mevâcid, her durumda müstakil ilimler ve ma'ârif vardır. İmâmın ilim ve mârifetlerinin aslında tenâkuz (çelişki) yoktur. Bu gibi şeyler, nâsih ve mensûh âyetlere benzerler. Onlarda tenakuz, nesih ve tebdîlden sonra görülebilir. Vakit ve şartların farklılıkları dikkate alındığında görülen tezât ve çelişkiler ortadan kalkar. Bunda Allah Teâlâ'nın bir takım hikmet ve maslahatları vardır. Şüpheye düşenlerden olma. Allah Teâlâ efendimiz Hz. Muhammed Mustafa'ya ve âline salât edip selâmet versin ve hepsini mübârek kılsın.[212]

---

[211] *Bakara*, 2/105.

[212] Bu son bölümü Muhammed Sıddîk Bedahşî'nin ilâve ettiğini anlıyoruz. Son paragraftan da anlaşıldığına göre, bu risâleyi İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretleri bizzat kaleme almamıştır. Tahminimize göre beraber kaldıkları bir îtikâf süresince İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) anlatmış, Muhammed Sıddîk Bedahşî yazmıştır. Yazılanlar İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerine arz edilmiş ve tasdik görmüştür. İmâm-ı Rabbânî'nin (Kuddise sirruh) kendileri *Mek-*

Bu güzel ve ince nükteleri toplayan ve hidâyet lâkabı ile anılan Muhammed Sıddık el-Bedahşî der ki, bu *el-Mebde' ve'l-Me'âd* isimli yüksek ve şerefli bilgileri not etme, 1019 senesinin mübârek Ramazan ayının sonundaki itikâf esnâsında tamamlandı.

---

tûbât'ın çeşitli yerlerinde *Mebde' ve Me'âd* Risâlesinden ve orada verdiği bilgilerden söz açar.

İmâm-ı Rabbânî (Kuddise sirruh) hazretlerinin verdiği bilgilerde hakîkaten zamanla değişmeler olduğunu kendileri de *Mektûbât*'ta ifâde ederler. Çünkü o, her an terakkî etmiş, yeni hâl ve makâmlara sahip olmuştur. Bu makâmlarda farklı bilgiler edinmiştir. Bugünü dünden farklı yaşamış ve bilgilerini diğer insanlara aktarma ihtiyâcı hissetmiştir. Kendileri de bunu şu cümleleri ile ifâde etmişti: "Bu dervîşin kendinden ve diğer sâliklerin her birinden sâdır olan mektûb ve risâlelerde verilen bilgilerdeki farklılık, farklı makâmların elde edilmesinden kaynaklanmaktadır. Zîrâ her makâmın kendine ait ilim ve mârifetleri vardır. Her hâl için anlatılabilecek bir takım şeyler mevcuttur. Bu yüzden verilen bilgilerde bir çelişki yoktur. Bunlar, şer'î hükümlerdeki neshe benzer." (*Mektûbât*, c.1, m.160, s.140)

Bir mektûbunda da şu ifâdelere yer vermişti: "Bu fakîr bazı mektuplarında Hak Sübhânehû'nun hakîkatinin mahza vücûd olduğunu yazmıştı. O, işin aslına muttali olamadığım içinmiş. Vahdet-i vücûd ve diğer mevzularda yazdıklarım da aynı şekilde, işin aslına muttali olamamaktanmış; ama meseleye vâkıf olup gözüm açılınca, başlangıç ve orta hallerimde yazıp söylediklerime pişman oldum ve onlardan istiğfâr ettim. (*Mektûbât*, c.1, m.260, s.244)

KAYNAKCA

Dipnotlarda istifade edilen kaynakların listesidir.

Aclûnî, İsmâil b. Muhammed b. Abdü'l-Hâdî el-Cerrâhî, ***Keşfü'l-Hafâ***, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.

Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, ***el-Müsned***, (Ofset baskı) Çağrı Yay., İstanbul, 1992.

Azîz, Ahmed, ***Hindistan'da İslâm Kültürü Çalışmaları***, (Terc. Latif Boyacı), İnsan Yay., İstanbul, 1995.

Bağdâdî, Abdülkahir b. Tâhir b. Muhammed, ***el-Fark Beyne'l-Fırak***, Tahkîk, Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1990.

Bakli, Ebu Muhammed Ruzbihan eş-Şirazi, ***Kitabu Meşrab el-Ervah***, Neşreden, Nazif M. Hoca, İstanbul Ünv. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1974, s.222

Bayur, Y. Hikmet, ***Hindistan Tarihi***, c.I-III, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1987.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil, ***es-Sahîh***, c.I-VIII, (Ofset baskı) Çağrı Yay., İstanbul, 1992.

Bursevî, İsmâil Hakkı, ***Kitâbü'l-Envâr***, (Terc. Naim Avan), İnsan Yay., İstanbul, 1999.

Bursevî, İsmâil Hakkı, ***Tefsîru rûhi'l-Beyân***, (Ofset baskı) Eser Kitabevi, İstanbul, 1389/1969.

Câmî, Nûreddin Abdurrahman b. Ahmed, ***Nefehâtü'l-Üns*** (Terc. Lamiî Çelebi, Haz. Süleyman Uludağ - Mustafa Kara), Marifet Yay., İstanbul, 1998,

Cebecioğlu, Ethem, ***İmâm-ı Rabbânî Hareketi ve Te'sîrleri***, Erkam Yay. İstanbul, 1999.

Cebecioğlu, Ethem, ***Tasavvuf Terimleri Sözlüğü***, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1997

Cilacı, Osman, ***Günümüz Dünyâ Dinleri***, Ankara, 1995.

Cürcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, ***et-Tarifat***, (Tah. Abdurrahman Umeyra) Âlemu'l-Kütüp, Beyrut, 1987.

Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as, ***Sünen-u Ebî Dâvud***, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.

Eş'arî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâil, ***Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Mûsâllîn***, (Tashîh, Helmut Ritter), Weisbaden, 1980.

Eş'arî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâil, ***el-İbâne an Usûli'd-Diyâne***, Dâru'n-nefâis, Beyrut, 1994.

Eş'arî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâil, ***Kitâbü'l-Lüma'***, Dâr-u Lübnân, Beyrut, 1987.

Ferman, Muhammed, ***İmâm-ı Rabbânî***, (Terc. Lami'i Güngören), *İslâm Düşüncesi Tarihi* içinde, M.M. Şerîf Editörlüğünde, İnsan Yay. İstanbul,1991.

Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, ***Ravdatü't-Tâlibîn ve Umdetü's-Sâlikîn***, (Mecmuatu'r-Resâili'l-İmâm el-Gazzâlî içinde, c.3) Beyrut, 1986, s.134.

Gümüşhânevî, Ahmed b. Mustafa b. Abdurrahmân, ***Câmiu'l-Usûl fi'l-Evliyâ***, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, *Mütemmimâtü Kitâbi Câmii'l-Usûl* ile birlikte, Beyrut, 2002.

Gümüşhânevî, Ahmed b. Mustafa b. Abdurrahmân, ***Mütemmimât-ı Kitâbi Câmii'l-Usûl***, *Câmiu'l-Usûl* ile birlikte, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.

Hucvirî, Ali b. Osman el-Cüllâbî, ***Keşfü'l-mahcûb Hakîkat Bilgisi***, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay. İstanbul, 1996.

İbn Arabî, Ebû Abdullah Muhammed, ***el-Fütûhâtü'l-Mekkiye***, I-VIII, İşrâf Heyeti'l Buhûs Ve'd Dirasat, Dâru'l-Fikr, (Takdim, Mustafa Mataracı), Beyrut, 1994.

İbn Arabî, Ebû Abdullah Muhammed, ***Füsûsu'l Hikem***, (Terc. Nuri Gençosman), MEB Yay. İstanbul, 1992.

İbn Arabî, ***Tefsîruşşeyhi'l-Ekber***, Matbaa-i Meymene, Mısır, 1317.

İbn-i Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrem, ***Lisânu'l-Arab***, Dâr-u Sadr, Beyrut, 1994.

İkbal, Muhammed, *"Sihler"* Maddesi, MEBİA Devlet Kitapları, Eskişehir, 1997, c.10, s.101

İmâm-ı Rabbânî, Ahmed b. Abdülehad el-Fârûkî es-Serhindî, ***el-Mektûbât***, *(ed-Dürerü'l-Meknûnât)* (Arapçaya tercüme, Muhammed Murâd Kazânî el-Menzilevî) I-III, I. cild, Enver Baytan Kitabevi, II. ve III. cild bir arada, Fazîlet Neşriyat ve Matbaacılık A.Ş. tarafından yayımlandı, İstanbul, tarihsiz.

Kâşânî, Abdürrazzâk, ***Tasavvuf Sözlüğü***, (Terc. Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Kazanî, Muhammed Murâd, ***Tercemeti Ahvâli'l-İmâm-ı er-Rabbânî***, Aynı zâtın *Mektûbât* Tercümesi olan *ed-Düreru'l-Meknunat* isimli eserinin İstanbul, Enver Baytan Kitabevi tarafından tarihsiz olarak yayımlanan eserinin kenarında.

Kişmî, M. Haşim, ***Berekât, İmâm-ı Rabbânî ve Yolundakiler***, (Terc. A. Fâruk Meyan) Berekat Yay., İstanbul, 1978.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, ***el-Câmi liahkâmi'l-Kur'ân***, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1993

Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Havâzin, ***er-Risâletü'l-Kuşeyriyye***, Beyrut, 1995

Lukânî, Abdüsselâm b. İbrahim b. İbrahim, ***İthâfü'l-Mürîd Şerhu Cevherti't-Tevhîd***, Dersaadet Basım ve Dağıtım, tarihsiz, İstanbul, s.22)

Ma'sûm, Muhammed Hâce Meyân, ***Mektûbât-ı Muhammed Ma'sûm***, (Türkçeye terc. Müstekimzâde Süleyman) İstanbul, Tarihsiz.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim el-Haccâc, ***Sahîhu Müslim***, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.

Nablûsî, Abdülgani b. İsmâîl, ***el-Fethu'r-Rabbânî ve'l-Feyzu'r-Rahmânî***, (Daru'l-kütübi'l-İlmiyye), Beyrût, 1985.

Nedvî, Ebu'l-Hasen Ali el-Hüseyni, ***el-İmâm es-Serhindi Hayâtuhû ve Âmâluhû***, Küveyt, 1994.

Nesaî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr, ***Sünenü'n-Nesaî***, I-VIII, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.

Özgen, Mustafa, ***İmâmı-ı Rabbânî Ulûhiyet ve Nübüvvet Anlayışı***, Tablet Yayınları, Konya, 2007.

Pârsâ, Hâce Muhammed, ***Tevhîde Giriş***, (Terc. Ali Hüsrevoğlu) Erkam Yayınları, İstanbul, 1988.

Râzî, Fahruddin Muhammed bin Ömer, ***Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)***, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Tahran, tarihsiz.

Sâmî, Şemsüddin, ***Kâmûs-ı Türkî***, Alfa Basın Yayın Dağıtım, İstanbul, 1998.

Semerkandî, Muhammed b. İbrâhîm, ***Bostânu'-Ârifîn***, Daru'l-Ceyl, Beyrut, tarihsiz.

Sühreverdî, Şihâbüddin, ***Avârifu'l-Ma'ârif***, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1966.

Sühreverdî, Hasan, Arthur J. Arberry'nin An ***İntroduction to the History of Sufism***, isimli kitabının başında takdim yazısı, New Delhi, 1992, s. I-XVIII.

Şarkpûrî, Muhammed Halîm, ***Müceddid-i Elf-i Sânî İmâm-ı Rabbânî***, (Terc. Ali Genceli), İslâmî Neşriyat Yay., Konya, 1978.

Schimmel, Annemaria, ***Tasavvufun Boyutları***, (Terc. Yaşar Keçeci) Kırkambar Kitaplığı, İstanbul, 2000.

Şeyhzâde, Muhammed b. Muslihiddin, ***Hâşiyet-ü Şeyh zâde a'lâ Tefsîri Kadı el-Beydâvî***, İhlas Vakfı Yay., İstanbul, 1988.

Şükün, Ziyâ, ***Gencinei Güftâr Ferhengi Ziyâ***, MEBY, İstanbul, 1996.

Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali b. Muhammed, ***Keşşâf-u Istılâhâti'l-Fünûn***, Dâru'l-Kütübi'l-İlmmiyye, Beyrut, 1998.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre, ***Sünen-i Tirmizî***, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.

Yazır, M Hamdi, ***Hak Dîni Kur'ân Dili***, Azim Dağıtım, İstanbul, 1992.